

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG VALLÁSTANI ISKOLAKÖNYV-KIADVÁNYAI.

AZ IZR. VALLÁSOKTATÁS ORSZÁGOS TANTERVE ALAPJÁN

SZERKESZTI

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG TANFELÜGYELŐJE.

11. SZÁM.

A ZSIDÓK TÖRTÉNETE.

II. RÉSZ.

A TALMUD KORÁTÓL NAPJAINKIG.

Eredeti szövegben s magyar fordításban közölt szemelvényekkel s Tóra Ötödik Könyvéből és a liturgiai zsoltárokból, nyelvi magyarázatokkal és számos képpel.

A közép-, polgári és felsőbb leányiskolák IV. osztálya számára.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG MEGBIZÁSÁBÓL IRTA

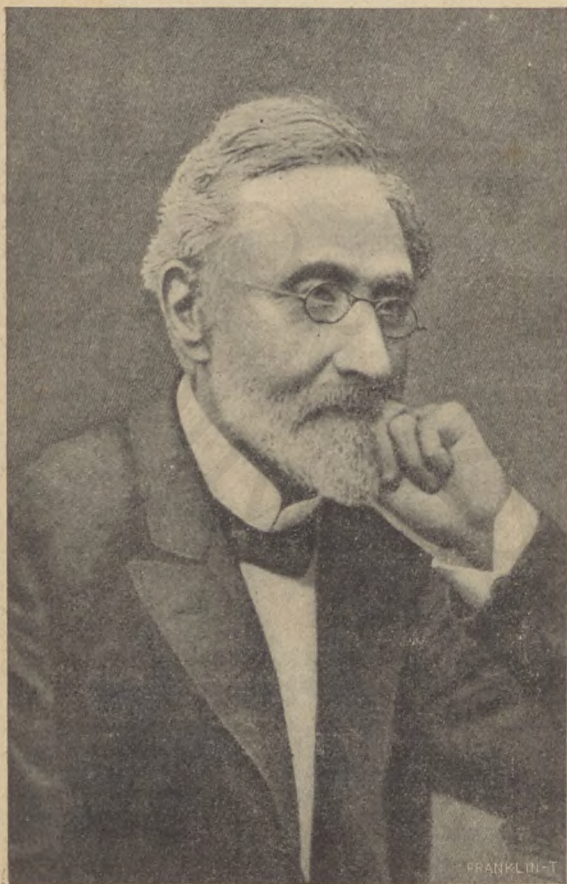
Dr. BÜCHLER SÁNDOR

KESZTHELYI FÖRABBL

BUDAPEST, 1908

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE (WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

Grätz Henrik
a «Zsidók Története» című nagyszalású műnek szerzője.

A 32 68 Országos Rabbérek Zsidó Egyetem Könyvtára

Tartalomjegyzék.

BEVEZETÉS 1

I.

A zsidók a római birodalomban.

1. Az utolsó fölkelés 3
 2. A zsidók állapota és vallásos élete Hadrianus utódai alatt 7
 3. A zsidók sorsa a nyugati és keleti császárságban 11

II.

A zsidók a mohammedán uralom alatt.

4. Mohammed hiveinek viszonya a zsidókhoz 14
 5. A karaiták 17
 6. A kazarak 20

III.

A zsidók a keresztény Európában.

7. A kereszties hadjáratok 23
 8. A zsidók társadalmi viszonyai a középkorban 26
 9. A zsidók belélete 29
 10. Zsidó szellemi munkásság a középkorban 33
 11. A spanyol zsidók számkivételése 41
 12. Az álmessiasok 47

IV.

A zsidóság újkora.

13. Mendelssohn Mózes 52
 14. Mendelssohn hatása 56
 15. A zsidók egyenjogúsítása 59

V.

A zsidók története Magyarországon.

16. A zsidók az árpád házbéli királyok alatt 68
 17. A zsidók a vegyes házból származott királyok korában 71
 18. A zsidók a török uralom idejében 73
 19. II. József intézkedései 77
 20. Egyenjogúsítási törekvések 83
 21. A szabadságharc 85
 22. Az egyenjogúsítás törvénye 91
 23. A szombatások 93
 24. Egyetemes gyűlés. Recepció 96

FÜGGELÉK.

A) Szemelvények a Tóra V. könyvéből.

1. Az elengedés éve 100
 2. A három zarándokünnep 101
 3. Biráskodás. Törvény a királyról 103
 4. A papok és leviták osztályrésze 105
 5. Törvény a varázslókról és hamis prófétákról 105
 6. A menedékvárosok 106
 7. Hadba szállás és törvény a talált holttestről 108
 8. Törvény az engedetlen fiúról 110
 9. Törvény az állatvédelemről és egyéb törvények 110
 10. Törvény a fogadalomról és egyéb törvények 111
 11. Törvény a zálogról, munkabérről és szegényügyről 112
 12. Igazságos mérték 113
 13. Törvény a zsengekről és tizedről 113

14. Törvénykönyvek és tilalmak	114
15. Mózes intőbeszéde	116
16. A megtérés	117
17. Rendelet a Tóra felolvasásáról	119

B) Liturgiai zsoltárénekek.

1. Isten fölsegíti az alacsony sorsuakat	120
2. Izrael dicsőséges kivonulása Egyiptomból	120
3. Izrael bizalma Istenben és nem a bálványokban van .	121
4. Isten segít a veszedelemben	121
5. Hálaadás Isten jóságáért .	122
6. Isten dicsőségének és tanának magasztalása	122

7. Isten védelme	123
8. Isten gondviselése és dicsősége a természetben . .	124
9. Isten oltalma	125
10. Esdeklés könyörületért . .	126
11. Isten Izrael segítségére . . .	126
12. Isten bűnbocsánata	126
13. A babiloni foglyok kesergése	127

C) Héber szemelvények a Tóra V. könyvéből . . 128

D) Nyelvi magyarázatok a bibliai héber szemelvényekhez 137

E) Nyelvi magyarázatok a liturgiai zsoltárénekekhez 150

F) A héber nyelvtan elemei 158

Képek jegyzéke.

1. Titus diadalive	5
2. Karaita zsidók	19
3. Rasi imaháza Wormsban. Rasi imaszéke	34
4. Egy lap Nachmanides, XIII. században élt híres tudós Tóramagyarázatának 1489-ben megjelent első kiadásából .	35
5. Majmuni Mózes hagyományos arcképe	38
6. Egy lap Majmuni Mózes »Tévelygők Útmutatója« c. héber betűkkel arab nyelven írott műve kéziratából . .	39
7. Egy lap a »Tévelygők Útmutatója« héber fordításának 1480-ban megjelent első kiadásából	40
8. Abarbanel Izsák hagyományos arcképe	41
9. A Sulchán Áruch 1564-ben megjelent első kiadásának címlapja	46

10. Sabataj Cevi hagyományos arcképe	49
11. Mendelssohn Mózes	54
12. Spinoza Báruch szoborban ábrázolva	57
13. A francia zsidóknak I. Napoleontól egybehívott szinhedriona	61
14. Crémieux Izsák Adolf zsidó hitű francia miniszterelnök, az Alliance Israélite Universelle megalapítója	63
15. Montefiore Mózes, a keleti zsidók nagy jótevője . . .	64
16. Hirsch Móric báró, az argentiniai zsidó gyarmatok és számos jótékonyági intézmény alapítója	65
17. Herzl Tivadar, a cionista mozgalom szervezője . . .	66

Brüderella

IV B polg.

Bevezetés.

Az a hosszú kor, mely a második jeruzsálemi templom elpusztításától napjainkig terjed, a zsidóság legyőzhetetlen élet-erejének és örök isteni hivatásának bizonytsága.

Mióta Róma zsarnok hatalma őseinkre ránehezedett, szenvedésük mintegy tizenhét századon át állandó lett. Igen sok urat változtatott Izrael, azonban valamennyi többé-kevésbé hű maradt ahhoz a kegyetlen és lealázó bánásmódhoz, melyet a fél világot kormányzó római császárság honosított meg hajdanában a zsidókkal szemben. De a zsidóság szintén következetes maradt a tulajdon hagyományaihoz. Mint a próféták, kik fejedelmeknek megfélemlítő intézkedései s a nép haragja ellenére sem változtatták meggyőződésüket, a zsidóság is tiszteletet gerjesztő jellemzilársággal óvta meg szellemi életének drága kincseit: *az Egyetlen Egy Isten hitét* és ama fönséges tanokat, melyek evvel kapcsolatosak. A fölötte áthaladt viharoknál csak egy volt erősebb: *rendületlen bizalma vallása igazságában és jövőjében*. A tömérdék üldözés és elnyomás, mely lépten-nyomon kísérte, nem volt képes megingatni abban a szilárd hitében, hogy *»nem szunnyad és nem alszik Izrael öre«* s hogy végre is elkövetkezik az a jobb kor, midőn fölébred elnyomóinak lelkiismerete s az eddigi gyötrelmek helyett igazság és elismerés lesz Izrael osztályrésze.

Ez a megható kitartással várt jobb kor a XVIII. század óta kezd felderülni. Néhol egyszerre, másutt szemenként vették le a láncokat, melyeket a zsidóságra az előbbi századok raktak.

S bámulatos jelensége az emberiség történetének, hogy ez a kedvező fordulat a több mint másfél évezred óta nyomorgatott zsidóságot nem mint megrokkant, vagy élte végéhez közeledett felekezetet érte. Szerencsésebb helyzetében a zsidóság egészséges erővel, fiatalos buzgósággal fogott munkához, hogy eloszlassa a felőle elterjedt balvéleményeket s kielégítse a felszabadításáért küzdők reményét. Eközben nem fordult el tekintete vallásától sem, melyhez most is oly buzgón ragaszkodik és érte oly örömet áldoz, mint valaha történetének szomorú korszakaiban.

A zsidóság történetének ez a nagy korszaka fényesen igazolja egyszersmind, hogy a vallási tanainkban kifejezett magas-tos igazságok a második szentély romba dőlte óta is folyton hódítva érvényesülnek. »*A legyőzöttek törvényt adtak a győzőknek*«, amint ezt Seneca, a római bölcselő megmondotta. A Titustól földre tiport zsidók utódai méltó önérzettel szemlélhették vallási eszméik nagy diadalait: azt a mély hatást, melyet a nagy római birodalom lakóinak lelki világára gyakoroltak s mely később Arábiában, Észak-Afrikában s Európa keleti részén is óriási átalakulásokat idézett elő a népek hajlamaiban és életében. A kazarok fejedelme és előkelői zsidó hitre térnek, a reformáció korában Izrael legbecsesebb szellemi birtoka, a biblia, meglepő népszerűségre emelkedik. Az újabb időben is mindinkább terjednek Izrael prófétáinak tanításai, amelyek Isten nevében az erkölcsök nemesbülését s evvel együtt az emberiség eljövendő boldogságát hirdetik.

ELSŐ SZAKASZ.

A zsidók a római birodalomban.

(I—VI. század).

1. Az utolsó fölkelés.

Titus diadalútja. Diadalívvel fogadták Rómában a zsidók ellen viselt hadjáratból visszatérő *Titus* hadvezért. Ujjongva hódolt neki a nép, amiért a megvíthatatlannak tartott Jeruzsálemet bevette, szentélyét felgyújtotta s Izraelből százezreket elpusztított. A bevonulás napján a látványokért sóvárgó lakosság elé megkötözve hurcolták és nyilvánosan megvesszőzték a foglyul ejtett *Simon ben Giórá*t, ki vezére volt a küzdő zsidóknak s vígság töltötte be a várost, midőn hirnök jelentette, hogy a zsidóság igazainak védőjét kivégezték. A bátor férfiú, aki, miként társai Jeruzsálem ostrománál, a becstelen élettől inkább félt, mint a haláltól, kiszenvedett. Azonban megöletése nem jelentette egyszersmind a zsidóság végét. A földre tiportak számára, kik méltán lehettek büszkék arra a kiválasztottságukra, hogy az Egy igaz Isten magasztos tanaiért s ezzel az egész emberiség üdvéért küzdenek, nem következett be a megsemmisülés ideje; mert beteljesedett rajtuk az ige, mely egész történetünkre alkalmazható: »*Izrael megsegítetek az Örökkévalótól örök segítséggel*«.

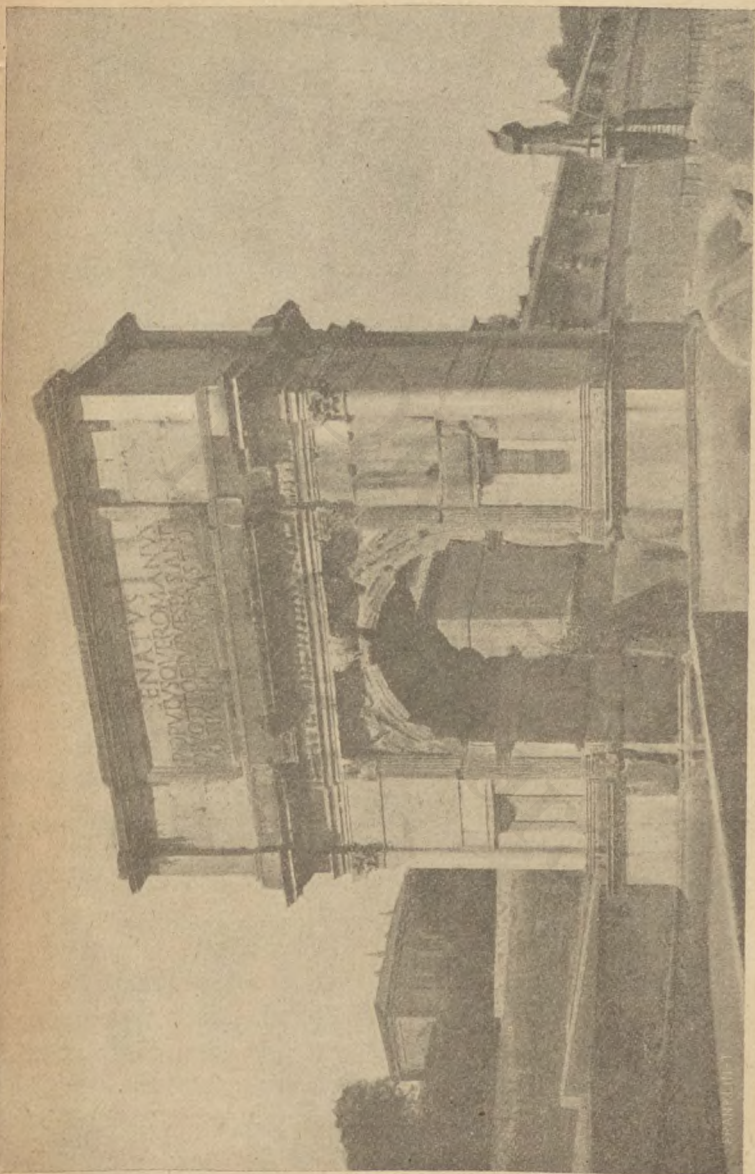
A zsidó vallás fentartó ereje. *Tacitus* úgy emlékezik meg a zsidóságról, hogy emberei egészségesek és fáradalmakat elviselni tudnak. Ehhez atyáinknak erőt és szívósságot a vallásosság adott, mely súlyos megpróbáltatások közt se engedte kitartásukban elgyengülni és felruházta őket azzal a képességgel, hogy

még a szomorú sorsban is a vigasztalót keressék. A történet csodaszzerű jelenségei közé tartozik a zsidóság fenmaradása és hogy a második templom megdőlése óta ránehezedő viszontagságok alatt nem semmisült meg, egyedül hitének köszönhette. Ez őrizte meg és ebből származtak erényei, melyeket üldöztetésének századaiban kifejtett.

A szentírás gondozása. A hiteles szentírás a templom biborfüggönyével együtt *Vespasianus* császár palotájába került; de szelleme és törvénye eltulajdoníthatatlanul a zsidóságnál maradt s az eddiginél is mélyebb gyökeret vert benne. Az apa gyermekeinek szívébe véste, róla beszélt, mikor a házban ült, midőn uton járt, fektekor és keltekor. Az *írástudók* érdeme, hogy a szentírást a zsidó érdeklődés középpontjává tették és hogy sikerült valóra váltaniok az isteni intelmet: »Ne távozzék a tan ezen könyve szádból, elmélkedjél fölötte nap és éj szakán, hogy vigyázattal megtehesse, ami fel van benne jegyezve, mert akkor szerencsés leszel és boldogulni fogsz.« Fáradozásuknak volt eredménye, hogy amióta Cijónt feldúlták a légiók, Isten törvényeinek ápolása pótolta a szentélyt, melynek a zsidóság gazdagon hozott áldozatot. Az iskolák buzdítása révén a családok reményt, életkedvet merítettek belőle. A római császárok nem hiába nézték ellenséges szemmel a zsidó iskolák működését. Izrael táborhelyei voltak ugyanis ezek, hol a *tanná*-nak nevezett oktató rabbinak a bibliához fűződő szava önérzetet vitt tanítványai seregének szívébe. Midőn a zsidóság *Hadrianus* alatt összeszedte utolsó erejét, hogy a római jármot lerázza, a felkelést vezető *Simon* az írástudókban, köztük a hírneves *Akiba* rabbinban lelte fő támaszát.

A kirénei és ciprusi zsidók féktelenkedése. A Szentföldön kitört lázongást a külföldi zsidók mozgolódása előzte meg *Trajanus* uralkodásának végén. Kirénében *András* és *Lukács* vezérelte őket a görögök és rómaiak ellen, Ciprus szigeten pedig *Artemio* állott élükön. Féktelenségüket a Trajanustól kiküldött *Lusius Quietus* csillapította le. Az ő mozgalmuknak büntetése az a rendelet volt, mely kitiltotta őket Ciprusról és még azt se engedte meg nekik, hogy viharban megközelíthessék partjait.)

Titus diadalíve Rómában.

Hadrianus fölkelésre izgatja a szentföldi zsidókat Trajanus utóda, *Aelius Hadrianus* kérlelhetetlenül üldözte a zsidókat, de szigorúságával nem érte el a zsidók megalázkodását, hanem azt, hogy új kísérletet tettek függetlenségük kivívására. Hivatalnokai meggátolták sarkalatos törvényük gyakorlását; de ennél még elkeserítőbb volt rájuk nézve, hogy a szentély helyén, hol Titus óta kaszárnyák állottak, *Jupiter Capitolinus* tiszteletére templomot emelt és katonáival elhányatván Jeruzsálem romjait, római telepet alapított, amelynek, hogy Jeruzsálem feledésbe kerüljön, a maga és a bálvány nevéből *Aelia Capitolina* nevet adott. A zsidók főháborodással látták az idegen gyarmatot és a bálványimádást azon a területen, melyhez multjuknak és vallásuknak szent hagyományai fűződtek, s ez adta kezükbe a fegyvert, melylyel megbántott önértüknek és meggyőződésüknek akartak elégtételt keresni.)

A lázadást Simon Bar-Kóchba vezeti. A felkelés irányítója a *Bar-Kóchba* («Csillag fia») jelzővel nevezett *Simon* volt, aki a zsidókat azzal a káprázatos ígérettel izgatta fel, hogy visszahódítja, amit a rómaiak elvettek tőlük. Noha megjósolták, hogy balul fog végződni a vállalkozás, a zsidóság vezéreibel együtt rendületlenül bízott benne s megváltójának tartotta. Simon hatalmába ejtette a jobb fekvésű helyeket, megerősítette földalatti művekkel, falakkal látta el, hogy oltalmat és alkalmas állomásokat nyujtsanak a rómaiak zaklatására. A rómaiak kezdetben ügyet se vetettek a dologra, de amikor *Judaea*, valamint az egész zsidóság forrongott, komolyan hozzáfogtak az ellenszegülés megtöréséhez. *Julius Severus* hadvezér nyomta el a mozgalmat, melynek első sikere Simont annyira felbátorította, hogy pénzein nevéhez a fejedelem címet fűzte. *Julius Severus* nyílt támadások helyett a felkelők élelmi ellátását igyekezett mindenképen akadályozni. Éhség és betegség végre teljesen kimerítette Simon híveit, akik elég erősek voltak ahhoz, hogy a rómaiak erejét három éven át lekössék.

A lázadás leverése. A zsidó önállóságért és hitért folytatott küzdelem *Béttérben* lelte sírját 135-ben. Azon a napon, mely a zsidóság történetében a leggyászosabb, *Ab hó kilencedikén*.

jutott az utolsó zsidó vár a rómaiak kezébe, akik borzalmas erővel fojtották el a lázadást. Haragjuk nemcsak a fegyverforogatók, hanem azok ellen is fordult, kik tanításukkal ébresztették a zsidóság bátorságát. A megtorlást *Akiba* rabbi sem kerülte el, ki más kilenc híres törvénytárgyozóval együtt vértanuságot szenvedett. A foglyokat néhány filléren adták el rabszolgául, akik közül számosan mint gladiátorok, a vadállatoknak lettek martalékaivá az amfiteátrumokban. A lázadás több, mint fél millió ember életébe került. Falvak s városok lettek ez által néptelenné s Jeruzsálem is megüresedett a zsidóktól, mert Hadrianus megtiltotta nekik, hogy benne lakjanak.

2. A zsidók állapota és vallásos élete Hadrianus utódai alatt.

Antoninus, Septimius Severus, Alexander Severus. A Hadrianus után következő cészárok már szelidebben bántak a zsidókkal. Az egyik császár palotájára és a középületekre is rávésette a Hillél-féle mondást: »*Amit magadnak nem akarsz, azt ne tedd meg másnak*«; de a zsidókkal szemben tanusított bánásmód a császárok uralma alatt korántsem egyezett ennek a mondásnak a szellemével. *Antoninus* császár jó viszonyt tartott a *Misna* szerkesztőjével, *Jehuda* rabbival, ki a zsidóság pátriárkája volt s nem engedte meg hitsorsosai vallásának zavarását. *Septimius Severus*, noha volt oka a méltatlankodásra, mivel a zsidók *Pescennius Niger* vetélytársával rokonszenveztek, a *palesztinaiaknak* elengedte büntetésüket. *Szichemtől*, melynek *Flavia Neapolis* nevet adtak, elvette ugyan a polgárjogot, de viszont kedvezett *Szamáriának*, mely pártolta az ő trónra jutását. A zsidó vallás gyakorlását és terjedését akadályozta; de másrészt megtúrte, hogy a zsidók városi tisztségekbe lépjenek és ne vállaljanak oly kötelezettségeket, melyek vallásukkal összeférhetetlenek. *Alexander Severus* kiváltságaik iránt kiméletet tanusított, sőt Ábrahám képét is kifüggesztette házi szentélyében.

Hadrianus fölkelésre izgatja a szentföldi zsidókat Trajanus utóda, *Aelius Hadrianus* kérlelhetetlenül üldözte a zsidókat, de szigorúságával nem érte el a zsidók megalázkodását, hanem azt, hogy új kísérletet tettek függetlenségük kivívására. Hivatalnokai meggátolták sarkalatos törvényük gyakorlását; de ennél még elkeserítőbb volt rájuk nézve, hogy a szentély helyén, hol Titus óta kaszárnnyák állottak, *Jupiter Capitolinus* tiszteletére templomot emelt és katonáival elhányatván Jeruzsálem romjait, római telepet alapított, amelynek, hogy Jeruzsálem feledésbe kerüljön, a maga és a bálvány nevééről *Aelia Capitolina* nevet adott. A zsidók főháborodással látták az idegen gyarmatot és a bálványimádást azon a területen, melyhez multjuknak és vallásuknak szent hagyományai fűződtek, s ez adta kezükbe a fegyvert, melylyel megbántott önéretüknek és meggyőződésüknek akartak elégtételt keresni.)

A lázadást Simon Bar-Kóchba vezeti. A felkelés irányítója a *Bar-Kóchba* (»Csillag fia«) jelzővel nevezett *Simon* volt, aki a zsidókat azzal a káprázatos igérettel izgatta fel, hogy visszahódítja, amit a rómaiak elvettek tőlük. Noha megjósolták, hogy balul fog végződni a vállalkozás, a zsidóság vezéreibel együtt rendületlenül bízott benne s megváltójának tartotta. Simon hatalmába ejtette a jobb fekvésű helyeket, megerősítette földalatti művekkel, falakkal látta el, hogy oltalmat és alkalmas állomásokat nyujtsanak a rómaiak zaklatására. A rómaiak kezdetben ügyet se vetettek a dologra, de amikor *Judaea*, valamint az egész zsidóság forrongott, komolyan hozzáfogtak az ellenszegülés megtöréséhez. *Julius Severus* hadvezér nyomta el a mozgalmat, melynek első sikere Simont annyira felbátorította, hogy pénzein nevéhez a fejedelem címet fűzte. *Julius Severus* nyílt támadások helyett a felkelők élelmi ellátását igyekezett mindenképen akadályozni. Éhség és betegség végre teljesen kimerítette Simon híveit, akik elég erősek voltak ahhoz, hogy a rómaiak erejét három éven át lekössék.

A lázadás leverése. A zsidó önállóságért és hitért folytatott küzdelem *Béttérben* lelte sirját 135-ben. Azon a napon, mely a zsidóság történetében a leggyászosabb, *Ab hó kilencedikén*

jutott az utolsó zsidó vár a rómaiak kezébe, akik borzalmas erővel fojtották el a lázadást. Haragjuk nemcsak a fegyverforgatók, hanem azok ellen is fordult, kik tanításukkal ébresztették a zsidóság bátorságát. A megtorlást *Akiba* rabbi sem kerülte el, ki más kilenc híres törvénytárgyozóval együtt vértanuságot szenvedett. A foglyokat néhány filléren adták el rabszolgául, akik közül számosan mint gladiátorok, a vadállatoknak lettek martalékaivá az amfiteátrumokban. A lázadás több, mint fél millió ember életébe került. Falvak s városok lettek ez által néptelenné s Jeruzsálem is megüresedett a zsidóktól, mert Hadrianus megtiltotta nekik, hogy benne lakjanak.

2. A zsidók állapota és vallásos élete Hadrianus utódai alatt.

Antoninus, Septimius Severus, Alexander Severus. A Hadrianus után következő cészárok már szelidebben bántak a zsidókkal. Az egyik császár palotájára és a középületekre is rávésette a Hillél-féle mondást: »*Amit magadnak nem akarsz, azt ne tedd meg másnak*«; de a zsidókkal szemben tanusított bánásmód a császárok uralma alatt korántsem egyezett ennek a mondásnak a szellemével. *Antoninus* császár jó viszonyt tartott a *Misna* szerkesztőjével, *Jehuda* rabbival, ki a zsidóság pátriárkája volt s nem engedte meg hitsorsosai vallásának zavarását. *Septimius Severus*, noha volt oka a méltatlankodásra, mivel a zsidók *Pescennius Niger* vetélytársával rokonszenveztek, a *palesztinaiaknak* elengedte büntetésüket. *Szichemtől*, melynek *Flavia Neapolis* nevet adtak, elvette ugyan a polgárjogot, de viszont kedvezett *Szamáriának*, mely pártolta az ő trónra jutását. A zsidó vallás gyakorlását és terjedését akadályozta; de másrészt megtűrte, hogy a zsidók városi tisztségekbe lépjenek és ne vállaljanak oly kötelezettségeket, melyek vallásukkal összeférhetetlenek. *Alexander Severus* kiváltságaik iránt kiméletet tanusított, sőt Ábrahám képét is kifüggesztette házi szentélyében.

A zsidók elszéledése. A Szentföldön dúló békétlenség elfojtása után a szerencsétlenség szétszórta a zsidókat a római birodalom minden tájékára. Az ázsiai és afrikai tartományokba ép úgy elvetődtek, mint az európaiakba. Tömegesen Olaszországban telepedtek meg, melynek délvidékén, Apuliában, már Titus foglyai alapították az első hitközségeket, köztük az *oraiit*, mely *Achimáác* ben *Paltiél* krónikás családjának volt szülőföldje. A pyrenei félszigeten a spanyol *Meridából* ágaztak el, hova *Vespasianus* alatt költöztek. A légiókat mint kereskedők követve, felkeresték Francia-, Németországot s emlékkövek bizonyítják, hogy hazánk területén, Pannóniában se hiányoztak.

A zsidók Rómában. Nagy számmal tömörültek a birodalom fővárosában, hova már *Pompeius* előtt kerültek, s a Tiberisen túl, valamint a *Suburában* és a *Porta Capena* előtt laktak. Midőn a jeruzsálemi szentély még fennállott, fentartásához évente pénzadományokat küldtek, a főünnepeken elzarándokoltak Jeruzsálembe, ahol Ázsiából és Afrikából összegyűlt hitrokonaikkal együtt pünkösdi napján *Péter apostol* térítő beszédét hallgatták és elvitték magukkal a *kereszténység* csiráját. Ezen első keresztények még zsidó *coemeteriumokban* (temető helyeken) letek örök nyugalmat.

Katakombák. A római zsidók földalatti temetkezési helyei, a *katakombák* közül néhány most is ismeretes. Az »élet háza« (בֵּית הַחַיִּים), ahogy a temetőt egy felirat nevezi, a városon kívül fekvő dombokon volt. Az ezekben vájt sírüregeket márványtáblákkal, téglákkal zárták le, melyekre rávésték, vagy a mészvakolatra vörös színnel ráfestették a túlnyomólag görög, ritkábban latin feliratot és legtöbbször a lélek jelképét, a *hétágú gyertyatartót*, a *pálmaágot*, s *etrógot* alkalmazták rájuk, néha héber szavak kíséretében. A legújabban felfedezett katakombában állatalakokkal díszített lámpákat, gyűrűket, elefántcsontfaragványokat és egyéb apróságokat találtak. A nevek közt kevés a héber eredetű, a legtöbb görög és római, ami azt bizonyítja, hogy a zsidók vallási különállásuk mellett környezetükhöz simultak. A feliratok megható képet nyújtanak a családi és baráti

szeretet, valamint a vallásos érzelmek felől; de egyben hírmondói a római zsidóság községi életének. »Igen drága, érdemes« anyáknak magzatjaik, apa »legkedvesebb gyermekének«, zsidó hitre tért »fölötte édes« nőnek nővére, ifjúnak barátja, »ki vele nőtt fel és dolgozott«, állítottak emlékeket, melyek sokszor e kifejezéssel végződnek: »Békességben álmold!« Férj nejének sírjára véste: »Gondviseléssel és lelkeddel hálás férjed javára éltél.« Egy táblán így olvasható: »Itt nyugszik Pancharius, az Eleia zsinagóga 110 éves atyja, nép- és emberszerető jó élet után.« Tudósok, vének tanácsának elnökei, hitközségi ügyek vezetői, zsinagógafőnökök, a jótékonyság gondozói tömegében helyezték pihenőre a katakombákban az írókat, a gyülekezet ügyeinek jámbor védőjét, a »szorgalmas és törvénykedvelő« nőt.

A zsidók beléletének jellemző vonásai. Bármily távoli tájékokra szóródtak is el egymástól a zsidók, a vallásosság szorosan egyesítette őket. A közös cél felé való törekvés nyomta életükre az egységes jelleget, melynek vonásai pontosan ezen hagyományos tanítással határozhatók meg: »Ezek ama dolgok, melyeknek gyümölcseit ezen a világon élvezi az ember, de tőkéjük megmarad neki a túlvilágra: az apa és anya tisztelete, a felebaráti szeretet gyakorlása, a béke létrehozása embertársak közt, de valamennyivel fölér a tóra tanulmányozása.« Ez eszmét rövidebben, de egy kötelességgel megtoldva, így fejezte ki a rabbik oktatása: »Négy dolog követel szorgos foglalatosságot, a tóra, a jó leltek, az ima s a közérdek.«

Iskolák. A zsidóságban a szentírás képezte azt a szívet, honnan minden életműködés kiindult s az iskolák lüktető erein át szétterjedt. Bar-Kochba fölkelése nagyon meggritkította ugyan az iskolákat, de ezt a veszteséget hamar kiheverte a zsidóság. Nemsokára ismét megteltek az iskolák, hol a tannák után a misnának magyarázói, az amórák oktatták a tudásvágyó ifjúságot.

Zsinagógák. Az iskola mellett a zsinagóga volt a zsidóság szemefénye. »Amíg Jákob hangja a zsinagógákban fölhangzik, nem gyűrhetik le Ézsau kezei«, — felelte egy ó-kori pogány bölcs

arra a kérdésre, hogy mint lehetne Izraelt megsemmisíteni. Az istentisztelet idejének beosztásánál azok a napszakok voltak irányadók, melyeken hajdanta a jeruzsálemi templomban áldozatokat mutattak be; imádkozását pedig azon égtáj felé fordulva végezte a közönség, hol régente a szentek szentélye állott. Az ima főkép bibliai részekből, zsoltárokból állott. Rajtuk kívül megállapított szövegű ima még kevés volt; a hívek, bizonyos előirt héber imákon kívül, *szabadon, bármely nyelven* nyilváníthatták érzelmeiket Isten előtt. A vallásos lelkek kifejezéseik közül sok maradt ránk, melyek a keresetlen buzgóságú esdeklések remekei, amint e pár szemelvényből is kitetszik:

Imádságok. »Legyen Előtted kedves Örökkévaló Istenünk, hogy a mi sorsunk szeretet, testvériség, béke, barátság legyen, határunkat sokasítsd meg tanítványokkal, végünk sikere eredmény és teljesült remény legyen, add meg részünket az Éden-kertben; erősíts meg minket világodban jó társsal és jó indulattal, keltnkben maradjon meg szívünk vágya Neved félelmére és járuljon Eléd lelkünk öröme javunkra!«

»Tedd meg akaratodat a mennyekben fent és adj boldogságot félföldnek alant; ami jó szemeidben, tedd meg, dicsértessél őh Örökkévaló, az imádságnak meghallgatója!«

»Izrael népednek sok a szükséglete, felsorolni se képes. Legyen kedves előtted Örökkévaló Istenünk, hogy megadd mindenkinek élelmét és fedezd minden lény hiányát. Dicsértessél Te Örökkévaló, az imádságnak meghallgatója!«

Előimádkozó, szónoklat, szeretetgyakorlás. A gyülekezet vallásos érzését a zsinagóga mélyebben fekvő helyén felállított tóraszekrény előtt a »község küldötte« (שליח צבור), az előimádkozó tolmácsolta, akitől megkivánták, hogy feddhetetlen, szerény, közkedveltségű, kellemes hangú, a szentiratok olvasásában és a hagyományban jártas ember legyen. Az istentisztelet keretében helyet kapott a *szónoklat* (דרשה) is, mely szentírás magyarázásával, képeivel, hasonlataival ébren tartotta a hallgatók zsidó önérzését. Serkentőjük volt a közhasznú tevékenységre, a szeretetre, melynek működése felölelte a vándorok megvendéglését,

betegék ápolását, menyasszony kiházását és a végtisztesség megadását.

3. A zsidók sorsa a nyugati és keleti császárságban.

Az egyház és a zsidók. »Ha tinta lenne minden tenger, az összes nádas toll és valamennyi ember író, még se győznék feljegyezni a folyvást szaporodó szenvedéseket«, ily kifakadással végzi művét egy zsidó történetmagyarázó a középkorban.) Az üldözések láncolata pedig sűrűn gyarapodott újabb szemekkel, mióta Nagy Constantinus császár államvallássá emelte a kereszténységet. Hatalomhoz jutva, a zsidóságból kisarjadzott hit képviselői gyakorta feledéssel borították Tertullianus egyház-ata elvét, melyet a kereszténység küzdelmes szakában az új vallást támadó császár előtt hangoztatott: »Nem a vallás dolga kényszert gyakorolni valláson« (non religionis est cogere religionem). A zsidóság fájdalommal tapasztalta, hogy mentül inkább izmosodott az egyház, annál jobban igyekezett az anyavallást elnyomni s hiveit erőszak alkalmazásával elszakítani.

Zsidók és keresztények azonosítása. Az új vallás követőinek sorsa kezdetben a zsidókétől nem különbözött. Amint a római történetíró előadja, Titus a jeruzsálemi templom feldúlásával nemcsak a zsidó, hanem a keresztény vallást is eltörölni akarta; mert úgy vélekedett, hogy a gyökérrel együtt a hajtás szintén megsemmisül. A zsidókra mért csapások a keresztényeknek is szóltak és viszont a zsidóknak kínokat kellett néha elviselniök, amiért a rómaiak tévesen keresztényeknek tartották őket. Azonosításuk oka a keresztényeknek zsidó életmódja volt.

Zsidó szokások a keresztények közt. A zsidó szokások nemcsak ama keresztények közt voltak elterjedve, kik mint zsidó eredetűek, (vagy mint zsidó tanoknak hódoló hellén műveltségűek) csoportosultak az apostolok, vagy mesterük köré; hanem otthont nyertek a különböző nemzetiségek közt is, melyeket a kereszt-

ténység vont el a pogányságtól. (A zsidózást bizonyították *Domitianus* császár rokonára, *Flavia Domitillá*-ra és férjére is, kik a kereszténység úttörői voltak, sőt ennek következtében a császár az elsőt *Pandariára* száműzte, utóbbit pedig megölette. Ugyanily sors ért sok mást is, kiknek hitét a római istenekben a Szentföldről útnak indult erkölcsi eszmék ingatták meg.) Ez eszmék előrehaladása igazolta *Seneca* állítását a zsidókról, hogy »a legyőzöttek törvényt adtak a győzőknek.«

A kereszténység végleges elszakadása a zsidóktól. A keresztények, bár hitük lényegesen eltért a zsidókéétől, eleinte ezeknek sok vallási szabályát követték és megülték ünnepeiket. A zsidó törvényektől a keresztényeket *Gamliél* rabbi tanítványa *Saul*, kit a történet *Pál apostol* néven ismer, idegenítette el. Ez az új vallás terjedésének megkönnyítésére *Mózes* intézkedéseinek érvénytelenségét hirdette. Tevékenységének iránya idők multán mindinkább kiszélesítette az elválasztó ürt. A zsidók és keresztények közt fennállott vallási és társadalmi kapcsolatot végleg felbontotta *Constantinus* császár kormányzásának szelleme és az uralkodása alatt 325-ben egybegyűlt *nikäai zsinat*, mely egységes szervezetet és hitvallomást adott az egyháznak.

Julianus császár rokonérzése a zsidókkal. A zsidóságot *Julianus* császár igyekezett megint kiemelni elnyomottságából. Elődjei mulasztásait jóvá téve, szolgaságukon könnyített, adóterhüket csökkentette s gondtalanságot szerzett nekik, hogy békét élvezve imádkozzanak birodalma javáért. »Mert természetes dolog« — így szól egy levél, melynek állítólag a császár volt írója — »hogy akik nyugtalanságban tengődnek, azoknak gondolatai lenyügözöttek és még kezüket se merik imádságra emelni; míg akik teljes biztonságban vannak és örvendezhetnek életüknek, a császárság javára hiven intézik fohászaikat a legfelsőbb lényhez, aki uralmunkat a jónak ösvényére terelheti, amint mi is azt óhajtjuk.«

A császár uralmának (361—363) emlékét nagy alkotásokkal kívánta megörökíteni s ez az óhaja költötte föl benne azt a szándékot, hogy a jeruzsálemi templomot, hol a zsidókkal együtt akarta a

Mindenhatót tisztelni, nagy költségekkel felépíttesse. Tervének gyors végrehajtásával az *antiochiai Alypiust* bizta meg; de a vállalkozást abban kellett hagyni, mivel félelmetes tűzgomolyagok törtek fel gyakran az alapzat munkái alkalmával, minélfogva a munkásoknak lehetetlen volt tovább dolgozniok.

(**I. Valentinianus, I. és II. Theodosius.** *I. Valentinianus* tiszteletben tartotta a zsidók intézményeit s *I. Theodosius* is kiterjesztette rájuk védelmét. Uralkodása alatt *Callinicum* püspöke tűzzel pusztította el az ottani zsinagógát, mire az igazságszolgáltató császár a vétkesek megbüntetését és a romok felépítését rendelte el; határozatától azonban *szent Ambrus* fenyegetései miatt elállott. A későbbi császárok alatt gyakorivá lett a zsidó imaházak feldúlása; a türelmetlenség azonban tovább ment s a zsidók polgárjogaira is rátette kezét, melyeknek utolsó foszlányait *II. Theodosius* tépte széjjel.)

Codex Justinianus. *Justinianus* alatt (527—565) már terhekkel megrakott és jogok nélkül szűkölködő társadalmi osztályként jelennek meg a zsidók. De a császár nem érte be azzal, hogy mélyre süllyedt helyzetük, hanem ennek állandósítására törekedett. A Justinianus-féle törvénykönyv, mely kormányzásának emléke, törvénybe foglalta szomorú sorsukat és a középkor számára forrásul szolgált, hogy mint kell a zsidókat kirekeszteni, zaklatni, megvetni, mint kell eljárni, hogy »semmi tiszteletük se legyen, hanem rút sorsban legyenek«.

codex

MÁSODIK SZAKASZ.

A zsidók a mohammedán uralom alatt.

(VII—X. század).

4. Mohammed hiveinek viszonya a zsidókhoz.

Mohammed fellépése. A VII. században hitünknek alapvető tanítása, az Egy Isten eszméje, az *arabok* közt is tért hódított és ahova bevonult, a gondolkozás és erkölcsök nemesbülése járt vele. Terjesztője *Mohammed* volt, aki körülbelül 610 óta hirdette, hogy egy az Isten és *Alláhnak* ő a követe, a bibliai próféták sorozatának lezáró pecsétje, kinek rendeltetése, hogy az igazságnak megfelelően nyilatkozzassa ki *Ábrahám* vallását, az *iszlámot*, eloszlassa a szent iratokról a homályt, melylyel zsidók és keresztények befödtek, s az emberiséget kiemelje erkölcsi romlottságából.

Zsidók az arabok közt. Már Mohammed föllépése előtt voltak a pogány-arab világban *hánitek*, vagyis oly arabok, kik bizonyos zsidó és keresztény vallásvegyüléknek voltak hivei. Mohammed felfogásának kialakulására is a »könyv birtokosai«: zsidók, keresztények és perzsák voltak hatással. Kereskedelmi utazásaiban ismerkedett meg zsidókkal, akiknek hite *Dél-Arábiában* már a *himjariták* uralkodói révén otthont nyert. *Észak-Afrikában* is tekintélyes számban laktak zsidó hitűek, kik Mohammed születési helyére, *Mekkába* szintén ellátogattak.

Országos Rabbiképz - Zsidó Egyetem Könyvtára

A zsidók hatása Mohammedre. Az iszlám prófétájának zsidókkal való közlekedése még fokozódott *Medinában* a régi *Játribban*, s a zsidók vallási fölfogása, szokásai és tudása nyomot hagytak a vallásalapító *Kóránján* és intézkedésein. Bibliai történetek, irástudók magyarázatai és zsidó erkölcsi nézetek bőven találhatók *szúráiban*. A zsidósághoz tartotta magát az imaidők beosztásában, az engesztelő-napi böjt elrendelésében s a sertéshús eltiltásánál is, szintígy midőn kötelezővé tette, hogy a hivek az imádkozást arccal Jeruzsálem felé fordulva végezzék. Zsidó forrásból keletkezett fölfogása Istenről, a túlvilági jutalomról és büntetésről, a végítélet tanáról, számos jogtételről. A zsidó eszmék követésénél nem volt nála lényegtelen az a remény, hogy a zsidókat is megnyerheti vallásának; midőn azonban ezek halomra döntötték számítását, üldözve fordult ellenük s a zsidó színezetet letörölte egyes vallásos szokásokról.

Mohammedán uralkodók. A próféta helytartója, *I. Ómár kalifa*, 638-ban elfoglalta *Jeruzsálemet*, ahol a szentély hegyén a róla nevezett mecsetet építtette, mely *Mekka* és *Medina* mellett a mohammedánok harmadik szent helye. Ómár a zsidókat és keresztényeket kiűzte az arab félszigetről; míg utódai, ha nem is mindig, de többnyire türelmesek voltak irántuk. Ahova a mohammedánok győzelmesen előnyomultak, a »*könyv birtokosainak*« vallásos meggyőződését rendesen épségben hagyták. Voltak azonban oly esetek is, midőn lelkiismereti kényszert gyakoroltak zsidók fölött, kiket a mohammedánok a »*szombat embereinek*« neveznek. A középkorban számos színleges keresztény élt Európában, akik alkalom adtán visszatértek a zsidóságba s a »*száműzetés fényének*« nevezett *Gérsóm* rabbi átok alá helyezte azt, ki a megtérőnek felhányta kényszerből történt kitérését. A mohammedánok közt szintén gyakoriak voltak az ilyen alakok.

A mohammedánok elfoglalják a nyugati gótok birodalmát.

A mohammedánok hódítása a VIII. században kiterjedt *Spanyolország* egy részére is. Noha kormányzásuk nem volt ment a zaklató intézkedésektől, a zsidók helyzete minden esetre kedvezőbb volt alattuk, mint a *nyugati gótok* uralkodása idején,

akik példátlan embertelenséget alkalmaztak a zsidók ellen. A nyugati gótok törvénykönyve megkövezés és élve történő eltemetés terhe alatt tiltotta meg nekik vallásuk gyakorlását. Királyaik nem riadtak vissza semmiféle kegyetlenségtől, hogy a zsidókat keresztény hitre tereljék. A kínzások válogatott eszközeivel azonban nem rokonérzést, hanem idegenkedést szítottak bennük ama vallás iránt, melynek erőszakos terjesztői oly nyers kiméletlenséget tanúsítottak velük szemben. Bár a *toledói* zsinat megsokalta a zsidókat sujtó határozatokat és kinyilatkoztatta, hogy meggyőzést, de ne kényszert használjanak térítésüknél, a vad indulatból eredő eljárás nem szelidült meg s továbbra is a gyötrések és számkivetések keserveit ontotta rájuk.

A mórok bánásmódja a spanyolországi zsidókkal. A *mórok* mérséklete a zsidókról levette a súlyos terhek nagy részét. Helyzetük változását pedig a zsidók úgy hálálták meg, hogy erejük megfeszítésével igyekeztek a mórok érdekeit szolgálni. Hasznos munkálkodásuk jelentékeny hasznára vált az arabok államéletének a *pirenei félszigeten*.

A babilóniai rés-gáluták. Sok sanyarúságnak vetett véget a mohammedánok térfoglalása *Babilóniában* is, hol a *perzsáktól* szenvedtek sokat a zsidók. Mint ahogy a Szentföldön a római császárok beleegyezésével *Dávid királytól* származó *patriarkák* (ש"פ) igazgatták a zsidókat a középkor elejéig, úgy állottak a perzsa és mohammedán uralkodók jóváhagyásával *Dávid-házból* eredő férfiak a *Babilóniában* lakó nagyszámú zsidóság élén is körülbelül a XI. századig. A »száműzetés fejei,« a *rés-gáluták* (ר"ש גלותא, *exilarcha*), méltóságukat külső díszszel is kifejezésre juttatták. Beiktatásuk tisztségükbe ünnepség kíséretében történt s választásukat kúrtharsogással adták tudtára a népnek. A száműzetés fejének tekintélyével a legrégebb babilóniai főiskola, a *szúrai* igazgatójának tisztelete versenyzett. A *szúrai* iskolafők, kiket a *gáón* (גאון) cím ékesített, tudományukkal s ítéletükkel irányt adtak egész Izraelnek. Az *exilarcha* halálakor ezek helyettesítették hivatalát, s fentartásukhoz a külföldi zsidók is hozzájárultak adományaikkal. A *gáónok* közt a legnevesebbek

egyike a fájumi *Szaadjá* volt. Szombatokon a zsidóság imában könyörgött Istenhez a száműzetés fejének, az iskolafőknek és tanítványaiknak jólétéért (יְקִים מְרַקֵּן).

5. A karaiták (קְרָאִים).

A zsidó vallásos fölfogás három iránya. A második jeruzsálemi templom fennállásakor a vallásos felfogásnak három iránya mutatkozott a zsidók közt. A *farizeusok* a szentírás törvényeinek kötelező volta mellett az ezekből magyarázott szokások és nézetek érvényességét is hirdették. Velük szemben a *szaddukeusok* csupán az irott tan szentségét ismerték el, míg az *esszeusok* a szemlélődő vallásos életnek voltak képviselői. Az esszeusok csoportja idővel valószínűleg beolvadt a kereszténységbe, a szaddukeus irány pedig az állami élet megszűntével a szentírást magyarázó és az intézményeket fejlesztő farizeusok mind nagyobb térfoglalása mellett háttérbe szorult.

Ánán ben Dávid. A szaddukeusok pártja, mely oly gyűlöletes volt, hogy örömnapot rendeztek egynémely tanításának megdöntésekor, a VIII. században adott újra életjelt magáról, midőn Babilóniában *Ánán ben Dávid* a zsidóságot kizárólag a bibliai vers *betű szerinti* értelmezésének, a »kárá«-nak (קָרָא) uralma alá igyekezett terelni. Ánán előkelő származású tudós volt; Dávid királyig vezette családfáját, ami kedvezően befolyásolta a tőle megindított mozgalmat. Mindazáltal vállalkozása a remélt sikert nem érte el. A hagyomány tanainak ápolói, a rabbik tábora elkeseredten verte vissza szaddukeus eszméit, de még Ánán személyét is üldözte. Miután ártatlansága kiderült, hiveivel *Jeruzsálembé* vonult s itt *karaita hitközséget* alapított. Ma is van kicsiny karaita hitközség Jeruzsálemben.

A rabbanita és karaita párt ellenségeskedése. Az ellentétek kiélesítésére szolgált, hogy Ánánt és gyülekezetét a rabbiktól vezetett zsidóság kiközösítette. Hasonlókép járt el a karaiták feje, aki megparancsolta »tanítványainak, minden barátjának, hívének, a szaddudeusok községének, hogy teljesen váljanak el s zárják el magukat a farizeusok gyülekezetétől«. Meg-

tiltotta, hogy a rabbaniták ételét egyék és hogy velük összeházasodjanak. A két tábor ellenségeskedése a vitairatok tömegét idézte fel, mely kedvező volt a héber nyelv fejlődésére. *Majmuni Mózes* gyűlölködés helyett engesztelődést ajánlott a karaitákkal szemben. »A karaiták«, írta egyik levelében, »méltók, hogy tiszteletben s előzékeny, békés bánásmódban részesüljenek.«

A karaiták a Szentföldről Észak-Afrikába, Arábiába, a kelet-római császárságba és Spanyolországba ágaztak. Jelenleg már csak csekély töredékük él. A *halicsi* karaitáknak *Báthory István*, Lengyelország királya adott kiváltságot.

Karaita eltérések a vallásgyakorlatban. A karaiták eltérő vallásgyakorlatából a fontosabbak a következők: A rabbiktól megállapított naptárt nem fogadták el, hanem a hold megjelenése szerint számítják az ünnepeket, ennél fogva nem ünnepelnek velünk egy időben. Az ünnepek második napjait nem tartják. A sábuót ünnepét nem peszach második napjától, hanem a peszach szombatját követő első vasárnaptól (מִמִּקְרַת הַשַּׁבָּת) számított ötvenedik napon tartják, miért is ez az ünnep náluk mindig vasárnapra esik. Ujév ünnepén nem fújják a sófárkürtöt, hanem csupán említik (וְכִרְוִין תְּרוּעָה). Sátoros ünnepen az előirt négy növény-nemmel csak a sátort díszítik. Chanukka örömnapjait, minthogy nincs róluk szó a bibliában, egyáltalában nem tartják. Áb hó 9-ike helyett 7-ikén és 10-ikén böjtölnek. Különösen megnehezítették a szombat megtartását, amennyiben nemzsidóval sem végeztetnek semminemű munkát s télen sem fűtetnek lakásaikban, sem világot nem gyujtatnak. A szabad mozgás is korlátozva van szombaton; mert lakóutcáikból e napon nem távoznak s csakis a templomba járnak. Szigorúan tartják peszachkor a cháméc tilalmát s ha nem képesek ezt a házból eltávolítani (pl. ha tele magtáraik vannak), maguk távoznak el a háztól. Imakönyvük a mienktől egészen különbözik s imádságaik főképp bibliai versek összetételéből állanak. A tefillin és mezuzá parancsolatait képletesen értelmezik. Noha a karaiták a Szentírást általában betű szerint követik, és ennek megfelelően alakultak szokásaik, intézményeik és ünnepeik, a rabbiktól gondo-

Karaita zsidók.

zott hagyományok közül is átvettek egyet-mást. A karaiták erkölcsös-tiszta jellemű emberek.

† 6. A kazarok.

† **A zsidók képzelődése az elveszett 10 törzsről.** A Salmanassar királytól elhurcolt *tíz törzs* sorsa a középkorban élénken foglalkoztatta a zsidók képzeletét. Azok, kiket csapások sujtottak, s kik vallásukért megpróbáltatásokat szenvedtek, gyakorta tépelődtek, hogy véreik, akik még az első jeruzsálemi templom elpusztulása előtt kerültek az *asszirok* kezébe, hova és mire jutottak? Valjon elenyésztek-e, vagy ha valahol fenmaradtak, szabadon és szerencsésen élnek-e, vagy pedig szomorúan tengődnek, mint azok, akik a *Nebukadnecár*- és *Titustól* levert, szentélyüktől két ízben megfosztott s a világon szerte kergetett zsidóknak utódai? A tünődők regék és ellenőrizhetetlen hírek számai után indulva, hol itt, hol amott keresték elveszett testvéreik nyomdokait. Sejtésük még erőre kapott, midőn egy *Eldád* nevű férfiú költött tudósításokat közölt *Izrael királyság* maradványainak hatalmáról, sikeres harcairól és szokásairól.

† **Saprut Chaszdaj.** A X. században a Nyugat Mekkájában, *Kordovában*, *III. Ábd-ur-Ráhmán kalifa* különös kegyében részesült *Saprut Chaszdaj ben Izsák*. Az országának jóléteért és szellemi felvirágzásáért fáradó uralkodó előkelő tisztségre emelte ügyes és bő tudományú zsidó alattvalóját. Amily hűséggel szolgálta Saprut a fejedelmet, oly ragaszkodó volt vallásához. Ahányszor külföldi fejedelmek követei kedveskedő ajándékokkal a kalifa székhelyén megjelentek, a kamarás Saprut nem szünt meg kérdezősködni a száműzött Izrael ivadékairól. Érdeklődése némi kielégítést nyert, midőn egy ízben a *Chorasán* perzsa tartományból jött küldöttek fölvilágosították, hogy van még zsidó királyság, melynek *Kazar* a neve. Puhatólózva, konstantinápolyi emberektől később megtudta, hogy a dolog igaz. Az erős és becsült állam élén *József* király áll, kinek népe békében él a kelet-római császársággal, melynek fővárosával, honnan tizenöt

napi tengeri út választja el *Kazarországot*, kereskedelmi összeköttetést tart fenn.

Saprut levelet intéz a kazar királyhoz. Saprut kíváncsisága tovább haladt a megkezdett irányban és hogy pontos értesüléseket szerezhessen, követet fogadott, aki üdvözlő levelet vitt tőle József kazar királyhoz. A vállalat azonban sikertelen maradt; mert a megbízott, bátorságos járás hiánya miatt, nem juthatott céljához. Idővel a szlávok királyának követségében két zsidó is felkereste Kordovát, akik meghallván Saprut tervét, készségesen ajánlkoztak, hogy iratát átadják a szlávok királyának, aki elküldi azt a *magyar zsidóknak*, ezek pedig Orosz- és Bolgárországba származtatják, ahonnan végre elérkezhetik a kívánt helyre.

»A szivek vizsgálója és vesék kutatója tudja«, — így nyilatkozik *Saprut* messze útra indult levelében — »hogy nem a magam tisztelete miatt tettem mindezt, hanem hogy megkeressem és megismerjem a valóságot, vajjon van-e hely, ahol Izrael száműzöttjeinek fényük és uralmuk van, ahol nem nyomorgatják őket és nem zsarnokoskodnak fölöttük? Ha tudnám, hogy így van, eldobnám méltóságomat, odahagynám rangomat, búcsút mondanék családomnak és elindulnék hegyről dombra, tengeren, szárazon, míg eljövök Uram székhelyéhez, hogy lássam nagyságát, rangja tiszteletét, alattvalói lakhelyét, szolgálai állását és Izrael menedékének nyugalmát. Megpillantva nagyságát, díszes pompáját, szemeim sugároznának, veséim ujjongnának, ajkaim hálát rebegnének Istennek, aki nem vonta el irgalmát nyomorgatottjaitól.«

József kazar király válasza. Saprut óhaja teljesült, József király terjedelmes válasza méltatta sorait. Tudakozódására megírta, hogy a *kazar nép* török eredetű s multja diadalokkal teljes. A zsidó hitet elsőnek *Bulán* király vette fel, az ő intézkedései alapján terjedt ez el az országban. Az Egy Isten tiszteletére szent sátrat emelt, melybe frigyládát, lámpát, asztalt, oltárokat és egyéb fölszereléseket szerzett. Keresztény és mohammedán uralkodók ugyan a maguk vallásának akarták *Bulánt* megnyerni,

de meggyőződését nem tudták megingatni. Példáját buzgón követte jámbor és igazságos utódja *Óbadjá*, aki zsinagógákat, és iskolákat teremtett s rabbik segítségével a szent iratok és a hagyományok értelmezésével ismertette meg alattvalóit. Idővel annál jobban fokozódott *Kazarország* tekintélye, mennél mélyebb gyökeret vert benne a zsidó hit.

Kazarország vallási viszonyai. Arab írók is megerősítik, hogy az Uraltól a Bug folyóig húzódó *Kazarországban*, melynek lakossága félig még nomád életet folytatott, a *király*, ki az *isa* és a *nagyfejedelem*, ki a *khagán* címet viselte, valamint a hadsereg fejei, a birodalom előkelői, körülbelül a VIII. század vége óta a zsidó hitet vallották. A zsidó letelepedők pedig, kik *Kazarországban* vallásuk magvát elhintették, a kelet-római császárságból származnak, ahonnan a miatt menekültek el, mivel üldözésekkel hitüktől akarták elszakítani.

A kazar birodalom elpusztítása. A kazarok erejét 965-ben *Szvjetoszláv* orosz uralkodó törte meg. Félszázad mulva az oroszok és görögök mérték rájuk újabb csapást, melynek súlya alatt uralmuk teljesen megsemmisült. Töredékük Spanyolországba vetődött, ahol a XII. században *Ábrahám ben Dávid* krónikás még látta irástudásban jeleskedő nemzedéküket. Ugyanezen időtájban írta *Jehuda Halévi* spanyol zsidó költő »*Kuzri*« munkáját, melyben a kazarok áttérésének keretében a zsidó vallás lényegét fejtegette.

A kabarok. A kazarok egyik törzse volt a *kabar*, melyet *fekete kazar* névvel is jelölnek. Ez testvérharcban megveretve, *Lebediába* a magyarokhoz menekült és az utóbbiakat honfoglaló útjukra is elkísérte.

HARMADIK SZAKASZ.

A zsidók a keresztény Európában.

(XI—XVIII. század).

7. A kereszties hadjáratok.

Vértanuk elszántsága. »Aki szilárdul eltökélte, hogy vallásos meggyőződésében állhatatosan megmarad és érte szükség esetén martirként is elvérzik, az nem érzi a kínzás gyötrelmeit. Megkövezhetik, elégethetik, élve eltemethetik, felakaszthatják: érzéketlen marad és még csak jajszó sem rebben el ajakáról. A hagyomány szerint e körülményre vonatkozik bölcs Salamon király amaz igéje: Ütöttek, nem fáj, vertek, nem tudom.« Az *ensisheimi* börtönben kiszenvedett *rothenburgi Méir* rabbi szavai ezek, melyek tapasztalatának hű tolmácsai. Az a szomorú kor, melyben e tudós és nagy számú tanítványa élt, bőségesen nyújtotta a példákat arra, hogy a zsidó hit követőiben mily bámulatos volt a lelki erő, mekkora a szeretet vallásukért, amely miatt nemcsak javaiktól, hanem életüktől is szívesen hagyták magukat megfosztani. Mikor *Nordhausen* zsidó lakosságát a tűzhalálnak szánták, imalepelbe és halotti ruhába burkolva indultak az elítélt férfiak és nők a temetőben elkészített máglya felé. Egymás kezét fogva, örömmel, táncolva mentek az égő fáktól lobogó gödörhöz, ahol a megsemmisülés várt rájuk. Elöl haladt *Jákob* rabbijuk, a prófétával így buzdítva hiveit: »Jákob háza, jertek, járjunk az Örökkévaló fényében!« A csapatot *Méir*, a rabbi fia zárta be, vigyázva, hogy senki se maradjon el. Csüggedő, félénk nem volt köztük, valamennyien vígsággal vetették magukat az izzó tűzbe, ahol

panasz nélkül adták ki lelküket és még a gyermekek se sírtak az iszonyú megpróbáltatásban.

Memorkönyvek. A hitért való bámulatos rajongásnak s a hős önfeláldozásnak ezen lélekemelő tanulságai az üldözött zsidóság kebelében különösen az 1096-tól kezdődő *keresztes hadjáratok* óta tűntek fel. A vértanuságot szenvedett zsidók emlékét őrző *memorkönyvekben* felsorolt gyászos események és adatok hosszú láncolata főképp ezen idő óta kezdődik, midőn az elvakult szenvedély irgalmatlanul tett tönkre virágzó hitközségeket, még a templomokat, tórákat és sírköveket sem kimélve azokban.

A keresztesek pusztításai. A Szentföldre induló keresztes vitézeknek az volt a zsidókra alkalmazott jelszava: »Rajta, irtsuk ki nemzetségét, hogy Izrael híre se maradjon!« — s amerre elvonultak, jámbor gyülekezeteknek súlyos veszteségei jelölték nyomaikat. A fölgerjedt düh elől csak kevesen menekülhettek. A legtöbb csapást a Rajna vidékére mérték, mely óriási zsidó temetővé vált. A könyörtelenül tovarohanó áradatot pusztító munkájában nemesen gondolkodó főpapok és világiak intése se tudta föltartóztatni. Még Magyarország zsidói is megéreztek e fürgeteg hatását, noha *Könyves Kálmán* király erélyesen szembe szállt a szerencsétlenséget okozó seregekkel.

Zsidó mészárlások. A Német-, Francia-, Spanyol-, Angol-, Olasz-, Cseh- és Magyarországbán szétszórt zsidók között oly veszedelmek és üldöztetések voltak ekkor, amiknek nem akadt párja — írja egy zsidó krónikás. Tizezreket mészároltak le és vertek agyon, akik az Egy Isten szent neve miatt haltak meg. Sokan pedig, hogy a kegyetlenek kezébe ne kerüljenek és hitüket ne tagadják meg, inkább szeretteiket és magukat ölték meg. Fiatalok és vének, rabbik, előljárók, tanítók, előimádkozók, kegyesek, írók, nők és férfiak kiöntött vére vegyült egybe, hirdetve, hogy a zsidó még élete árán is ragaszkodik ősei hitéhez.

A keresztes hadjáratok következményei. Kesergő énekek és bűnbánó dalok tömege, valamint a zsidó írásokban *szenteknek* magasztalt *martirokért* még most is felhangzó אב תרתיים kezdetű templomi ima sarjadt ki e komor idő eseményeiből. De volt még más

eredményük is. A tulajdonképi középkor ugyanis összes rémeivel ez óta szakadt a zsidóságra. Régebben még tűrhető volt helyzetük és más vallású környezetükkel, amint a zsinatok tiltóvégszé- seiből kitűnik, előzékeny viszony kapcsolta őket egybe. Amióta azonban a keresztes hadjáratok és az ezeket követő nagy üldözések folyton ébren tartották és fokozták ellenük a nép ingerültségét, súlyos és megszegyenítő állapot jutott ki nekik részül. A keresztes hadjáratok után külön városnegyedekbe, a *ghettókba* rekesztették őket s megbélyegző ruhaviseletet kényszerítettek rájuk, melynek egyik kelléke a *sárga folt* volt. Az utóbbival zsidó voltukat kellett jelezni, ha valahol megjelentek. A törvényszéknél a zsidó pereseket nem bocsátották rendes eskü alá, hanem önérzetüket sértő átkozódások között, halottas ruhájukban, mezitláb, napkelet felé fordulva, kezükben a Tórát tartva külön *zsidó esküt* kellett elmondaniok, s csak így adtak hitelt szavaiknak.

A zsidók keresetforrásának megszorítása. De nemcsak tekintélyük sülyedt, hanem keresetforrásuk is összeszorult. Mikor *Rüdiger speieri püspök* székhelyét várossá emelte, a zsidókat abból a meggyőződésből telepítette meg abban, hogy a hely fényt sokszorosítják; mert messze elágazó, a Keletet Nyugat-Európával összekötő kereskedésükkel a nyelvvismeretekben jeleskedő zsidók értékes városi elemet képeztek. De azáltal, hogy a keresztes hadjáratok óta a polgárság üzleti szelleme és vállalkozási kedve megélenkült, a zsidóság tevékenysége mindinkább háttérbe vonult és jobbra a kiskereskedésre és pénzüzletre szorult, amely foglalkozások hatását sok tekintetben megérezte.

A zsidók Angolországban. A keresztes hadjáratok óta *Angol- és Franciaország* zsidóit is nehéz megpróbáltatások érték. A szigetországban a második keresztes hadjáratban részt vett *Oroszlánszívű Richárd* koronázásakor véres zendülés ütött ki ellenük. *Földnélküli János* irgalmatlanul zsarolta őket s a könyörtelen magaviseletben utódai se maradtak mögötte. *I. Eduárd* 1290-ben valamennyi zsidó lakost kiűzte Angliából, ahol visszatérésüket csak századok mulva engedték meg.

A zsidók a frank és francia uralkodók alatt. A *frank*

uralkodók alatt, mint mindenhol Európában, a zsidók megtérítése s kirekesztése a polgárok közösségéből képezte a célt. *Nagy Károly* és *Jámbor Lajos* békét biztosítottak nekik és méltányolták egyesek érdemeit. Az udvar türelmes szelleme a zsidó községek gyarapodását mozdította elő, hol élénk vallásos és tudományos élet fejlődött. *II. Fülöp Ágost*, a második keresztet hadjárat szerepvivője, a zsidókat kiűzte birtokairól, vagyonuk java részét elkobozta és zsinagógáikat keresztény templomokká alakította. Száműzésekük nem tartott sokáig, de a visszatértek letelepedési joga se nyult hosszú időre. *Szép Fülöp* 1306-ban zsidó alattvalóit javaiktól megfosztva kiűzte Franciaországból. Ez időről beszéli a zsidó krónikás: »Nagy száműzés volt Franciaországban; több, mint amennyi Egyiptomból kivonult, veszett el pestis, kard s éhség által; elvették minden pénzüket, csak ruhájukat hagyták meg nekik. A németországi zsidók fölött is megeredt Isten haragja és sok zsidót égettek el ez évben.« A gyakran előfordult üldözések és kemény rendszabályok okozták, hogy századokon át Franciaországnak kevés zsidó lakosa maradt.

8. A zsidók társadalmi viszonyai a középkorban.

A zsidók sorsának közössége. A zsidók sorsának a középkoron át, de még jóval azon túl is, mindenütt közös jellemvonása volt. Országok határai nem képeztek elkülönítő választ bántalmódjukban. Akárhova tekint a figyelő szem, tapasztalhatja, hogy az uralkodók csak ideig-óráig, hol röviden, hol tartósan túrték meg őket, amint a nép gazdasági érdeke vagy szenvedélye kívánta. Az egész felekezetet néha erősebben, másszor gyöngébben nyomták; azonban egyes tehetséges, pénzműveletekhez értő tagjait szórványosan tekintélyre emelték. Bárhol tartózkodtak, előbb vagy utóbb üldözéseket szenvedtek és megszegyenyítéseket halmoztak rájuk. Állapotuk folyvást szeszélyes ingadozást mutatott, szakadatlan átmenetet a rossz és az ennél valamivel kedvezőbb helyzet közt.

Téritések, hitviták. A zsidóság elnyomásának oka mindenkor a vallási türelmetlenség és szűkkeblűség volt. Nem volt ország, mely ne törekedett volna arra, hogy hitehagyásra bírja az Egy Isten hívőit. De a zsidóság apró szigete, akárhogy ostromolták a zajgó hullámok, elég erős volt ahhoz, hogy el ne pusztuljon és sajátságait megőrizze. Kényszerrel, számkivetéssel akarták a zsidókat vallásuktól elszakítani; de az erőszak ép oly kevésbé használt, mint az a rendelet, hogy a keresztény templomokban téritő beszédeket hallgassanak, vagy mint a hitviták, amelyeket sűrűn rendeztek annak bizonyítására, hogy a *messiás* régen megérkezett. A zsidókkal nemcsak *Kapisztrán János*, *Schwartz-Niger Péter*, kit *Mátyás király* a budai felső iskola tanárául hívott meg és még mások ereszkedtek hitvitákba, hanem számos gyöngé jellemű *hitehagyott zsidó* is, akik a Szentírás és a Talmud elferdített magyarázataival akarták egykori hitsorsosaik meggyőződését megingatni. A hitehagyottak áskálódása miatt igen sok keserűség és szerencsétlenség érte a középkori zsidóságot. *eddig.*

✓ **Zsidók adózása.** De bár a középkor vallása miatt mélyen gyűlölte a zsidókat: a fejedelmek s földesurak mégis megengedték nekik, sőt néha szívesen látták tartózkodásukat birtokukon. Ez abban leli magyarázatát, hogy a zsidók tetemes jövedelmet hajtottak uraiknak. A zsidók megtelepedésük, védelmük s keresetükért tekintélyes adót szolgáltattak, kalmárkodásukkal pedig a vámok hasznát szaporították. Vámot nemcsak holmijuk, hanem személyük után is fizettek; ekkép árunak tekintették s állati sorba helyezték őket. Mivel a zsidók a királyok *kamarajövedelmét* képezték, előfordult, hogy uralkodók elajándékoztak, elzálogosítottak hitközségeket.

A zsidók foglalkozása. Zsaroltatásuk indította a zsidókat arra, hogy a vagyongyűjtésre vessék magukat; mert csupán ez nyújtott nekik eszközt, hogy súlyos kötelezettségeiknek meg tudjanak felelni. Mentül jobban kiaknázták őket, annál inkább kihasználták a rendelkezésükre állott fő foglalkozásokat, a kereske-

delmet és hitelezést, hogy kincseket szerezzenek belőlük. Jövedelmi forrásaikat a végsőig kimerítvén, sűrűn adtak alkalmat panaszra és versenyzőiknél irigységet, adósaiknál pedig gyűlöletet idéztek fel maguk ellen. Ha magasra szálltak követeléseik, a királyok a *levélölésnek* nevezett eljárással megsemmisítették a nekik járó kamat- és tőketartozásokat; vagy pedig egyszerűen száműzték a zsidókat országukból, legtöbbször csupán egyes városokból, hol a kereskedő polgárok nem szenvedhették őket teleményességük miatt.

Vádak. Vallásuk és foglalkozásuk gyűlöletén kívül sokszor a *babona* is közreműködött üldözésüknél. Midőn 1347 óta az Ázsiából behurcolt *fekete halál* töméntelen áldozatot szedve, Európában megjelent, a zsidókat vádolták, hogy a kutakat megmérgezték. E balgaság a hiszékeny tömeg minden vadságát a zsidóságra irányította, melyben nemcsak a betegség, hanem a félrevezetett nép dühe is ezreket pusztított. Máskor pedig fosztogatásukra és legyilkolásukra avval a mesével kerestek alkalmat, hogy templomokból elorzott *ostyákat* megfertőztettek, vagy hogy keresztény gyermekek *vérét* vallási célokra használtak. A *vérvád* babonája különösen husvét táján kísértett a zsidók ellen. Nem ritkán hangzott fel továbbá, hogy vallásos könyveik a más felekezetűek hitét gúnyolják s boszorkányságot tartalmaznak. Az ily állításoknak az volt a következménye, hogy a Talmud-példányokat s egyéb vallásos iratokat elkobozták, elégették, vagy cenzura alá vetették.

A pápák magaviselete. Az elvakult tömeg kegyetlenségét gyakran elítélte a *szentszék*. Sok pápa a zsidóságnak ember-séges érzésű védője volt, a legtöbb pedig nyugodt életet biztosított a pápai birtokokon élt zsidóknak. A rómaiak hitközsége pápák trónralépésekor a hódolat kifejezése gyanánt a Szentírást nyújtotta át az apostolok utódainak. A pápák orvosai és házi ügynökei többször zsidók is voltak, akik nagy befolyást szereztek a pápa környezetében. Különös pártfogója volt a zsidóknak V. Márton pápa, aki megtiltotta erőszakos megtérítésüket s meghagyta, hogy az egyház prédikátorai tartózkodjanak a zsidógyűlöletet szító beszédektől. Ugyanő eltörölte elődjeinek azt a

tilalmát, hogy zsidó orvosok keresztényeket ne gyógyíthassanak és mint a pápák sorában többen, ő is eltiporni igyekezett a vérvádat.

9. A zsidók belélete.

A zsidók lelki tulajdonságai. Valamint az, ki a pásztor-tüzet távolból szemléli, legelőbb is a füstjét és nem a lángot veszi észre, úgy történt azokkal is, kik a középkori zsidóság jellemvonásairól messziről nézve ítélkeztek. Ezeknek inkább a zsidóság hibái, semmint erényei ötlöttek szemükbe. Holott ha e kitagadott, került és lenézett felekezet beléletéhez közelebb férköztek volna, félszogséget keveset pillanthattak volna meg ott, de annál inkább a nemes lelki tulajdonságok fényét. Az a gyönyörű vonás, melyet már *Tacitus* kiemelt a zsidóság ismereténél: a hajlíthatatlan hűség és készséges könyörület egymás iránt (*apud eos fides obstinata, misericordia in promptu*), a yiszontagságok következtében még inkább megerősödött nála. Izraeltől származik e tan: *Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!* — és a zsidóság ezt mindenkor mint érzésének és gondolkodásának legnemesebb kifejezését odaadással gyakorolta. A szeretet kifejtését élők és holtak iránt valósággal a tökéletességig vitte. De nemcsak saját véreit, kik vele együtt éltek és szenvedtek az egy Istenért, támogatta, ha szerencsétlenség látogatta meg őket, mikor a balsors vagy emberi rosszakarat koldusbotot nyomott kezükbe, vagy midőn rabságba kerültek: hanem vigasztal, tanácsal, segítséggel kereste fel még azt is, ki nem volt vele egy hiten. A szegények gyámolítására mindenütt voltak egyletek, a nagyobb hitközségek kórházat tartottak fenn. A betegek és gyászolók látogatására főkép a pihenés és legtisztább lelki szórakozások napját, a szombatot használták fel, amelyen egyes vidékek zsidói az ünnepélyesség jeléül gallyakkal díszítették lakásaikat.

Tanítás. A zsidóság a jellemvonásává fejlődött jótékony-ság gyakorlásához a buzdítást *vallásos irataitól* szerezte. Ezek voltak emberséges cselekedetének irányítói, amelyek felé útmuta-

tásért fordult. Amint a gyermek ötödik esztendejét elérte, szülei már a vallásoktatásra fogták. Tanítása a Tóra kinyilatkoztatásának évfordulóján (תע"ה) kezdődött, amikor az alkalom ünnepélyessége végett kora reggel a templomba vitték, ahol felolvasták előtte a Tíz Igét. Ettől fogva a minden községben fennálló iskola, vagy a magántanító, a család felügyelete mellett, a biblia erkölcsnemesítő és a Talmud elmeélesítő előadásaival ismertette meg. Tizenharmadik évét elérve, a vallásos tudás gyarapítása végett neves rabbik székhelyére indult. Itt a rabbi oktató körében, a *jesiván*, társaival vetélkedve lelkesedéssel szentelte idejét az istenes, kegyes életnek, amelynek mozgóatója a »könyvek könyve« és ennek a bölcsektől, a tekintélyes íróktól értelmezett tartalma volt. Sokan hajnalpirkadástól napleáldoztáig, alig pihenve valamit, mélyedtek el a Talmud tengerében és csak a szombat bejövetelekor nyugodtak meg szellemi tevékenységükben.

Nők tevékenysége. De nem csupán a férfiak búvárkodtak Isten törvényeiben, hanem *nők* is. A középkorban a ház volt ugyan a zsidó asszony kizárólagos világa, ahol szerény elvonultságban a munkásság és gyermeknevelés képezte kötelességét, azonban előfordult, hogy egyik-másik Talmudot is előadott tanítványoknak, mint ahogy az ájtatos és a legtisztább erkölccsel ékeskedő nők közt volt olyan is, ki örömét a *vallásos iratok lemásolásában* találta.

Zsinagógák. A zsinagógát a zsidóság nyelve és számos okirat szintén iskolának (Schul) nevezte; mert nemcsak imádkozással és énekszóval tisztelték benne Istent, hanem akkép is, hogy ott tanításait, rendelkezéseit felolvasták, azokat magyarázták, vitatkoztak fölöttük és predikációkban a hívek lelki épülésére használták. A zsinagógák nélkülözték a pompát. Ritkán voltak remekbe készült alkotások, hanem többnyire udvarban meghúzódó kő- vagy fahajlékok; mert a türelmetlenség korában nem engedték meg, hogy díszes és rendeltetését már külsőleg is feltűntető épületekben dicsérjék az Örökkévalót és hogy ájtosságuk hangja kihallassék az utcára. Néhol az egyedüli dísz

az üvegfestmények képezték rajtuk, melyekhez az állat- s növényvilágból vették az alakokat. Diszesek voltak rendszeren az oltár függönyei s a tórák burkolatai is, valamint a falakra rótt héber imák s feliratok, mint a zsoltár eme szavai: »Tartózkodj a rossztól és tégy jót!« vagy »Bizony jó az Isten Izraelhez!« A férfiak és nők egymástól elválasztva ájtatoskodtak s az utóbbiaknak külön előimádkozó-nőjük volt.

Imádságok. A könyvnyomtatás feltalálása előtt nem volt mindenkinek *Sziddurja* és *Máczzórja*. Drágaságuk miatt ezeket csak a jobb módúak szerezhették meg maguknak, s voltak közöttük olyanok is, melyeknek pazar kiállítása és művészi rajzai ma is a szemgyönyörködtető látnivalók közé tartoznak. Az imakönyvek nem voltak egyöntetűek, hanem tartalmuk vidékek és városok sajátos szokása (*minhág*) szerint váltakozott. Ezenkívül a vallásos költészet virágzása idejében a hivek az énekszerző lantosoktól, akik a szöveg és dallam teremtoi voltak, jó néven vették, ha a megszokott könyörgésekhez és zsolozsmákhoz minél több újat illesztettek.

Kegyelet. A zsidó lélek gazdagságához hozzátartozik a *hála és kegyelet*. Már az ó-korban feltűnt, hogy Julius Caesar meggyilkolása után az idegenek közt a zsidók, kiket jóindulatával ajándékozott meg, tanusítottak iránta különös részvétet, s hogy — mint Suetonius beszéli — éjjeleken át látogatták ravatalát. A *mainzi* zsidók *Bardo* érsek halottas menete elé vonultak, földre vetették magukat koporsója előtt, hamuval hintették be fejüket, mialatt keseregve fájlalták elhúnytát. Az *Anno* kölni érsek fölött tartott mély gyászban a zsidók is osztozkodtak. A halálát követő másnapon, szombat reggelén, hangos jajszóval panaszolták elköltöztét és igazságos voltát, valamint életének tisztaságát emlegették. A kegyelet nyilvánulása az elhúnytak tiszteletében, sírjuk és emléküik megőrzésében mutatkozott. Temető csak nagyobb községekben volt; a falvakból és kisebb gyülekezetekből ide vitték a halottakat. *Könyves Kálmán* 1251-ben kiadott kiváltságlevelének egyik pontja: »Ha a zsidók szokásuk szerint valamely halottjukat akár egyik városból a másikba, akár egyik

tartományból a másikba, akár egyik vidékről a másikra szállítják, akarjuk, hogy vámszedőink semmit se hajtsanak be rajtuk; de ha valamelyik vámszedőnk behajtana, mint halottrabló bűnhődjék.« A vallásosságukkal és az irodalom terén kitűnt férfiak és a martirok hantjaihoz a közönség haláluk évfordulóján és bójtnapokon zarándokolt. A *wormsiak* Sziván hónap ujholdján szokták annak a *tizenkét hitközségi előljárónak* sírját felkeresni, kik 1096-ban egymást mérszárolták le, miután hiába könyörögtek kegyelemért a halálra ítélt wormsi gyülekezet számára. Martirjaik tiszteletéről már Tacitus^{is} tud, ki úgy állítja, hogy »a zsidók a harcban elesettek és a kivégezetteknek lelkeit örökkön élőknek tartják«.

Lelki szórakozás és kedvtelés. Bármennyire zaklatott volt a zsidók sorsa üldöztetésük századaiban, kedélyük üdesége még sem szenvedett csorbát. Élénk szellemük azonban a vidámságot is leginkább a vallásosság határai közt kereste. Örömük főképp jeles napokon jutott kifejezésre. A Szentírás felolvasása befejezésének és ujrakezdésének ünnepén (שמחת תורה) Babilóniában arany, ezüst- vagy mirtuslevelekből font koronákat helyeztek a tórákra és táncot lejtettek, sőtillatos fűszerszámokat is füstölögtettek előttük. Spanyol- és Franciaországban menyasszony módjára fátyollal, női ékszerekkel díszítették és lakomát ültek tiszteletére. Németországban ilyenkor örömtüzeket gyújtva az utcákon mutatott a nép. De másféle kedvtelésnek is nyomára akadunk. Vadásztak, vívtak, Spanyol- és Franciaországban lovagi tornajátékokat rendeztek. A nyers erő uralmának idején a zsidó is alkalmazkodott környezetéhez. A cseh zsidók mindig fegyveresen jártak és mikor Worms ostrom alá került, a zsidók még szombaton is fegyvert ragadtak, hogy védjék a várost.

A költészet szeretete. A költészet szeretete sem hiányzott az érző szívvel és dús képzelettel megáldott zsidóságnál. Nemcsak a héber, hanem más nyelven is szerzett énekeik tanuskodnak erről. Még zsidó *Minnesänger* is akadt: *Süsskind von Trimberg*, aki úgy szól dalában, hogy nem az oklevélen, hanem az érzésen alapul a nemesség és az erény azt is nemessé teszi, ki nem

született annak. Szívesen szórakozott a zsidóság ének- és meseszerzők műveiből; de fő élvezetét mégis csak a biblia, valamint jámbor férfiak iratainak olvasása képezte. Ezek oly erkölcsi gazdagságot nyújtottak neki, minőt más irodalmi termékekben hiába keresett volna.

10. Zsidó szellemi munkásság a középkorban.

A zsidók érdeme a műveltség körül. Írók és gondolkodók sűrű tömegéről tud a zsidók története a középkorban. Nem volt ága az emberi ész működésének, melyet sikeresen ne ápoltak volna. A megkötött kezű és járású zsidóság munkásságának és haladásának szabadságát legalább az ismeretkörökben megőrizhette. Ha másutt megvetették, e téren elérte, hogy becsüljék. Az alárendelt és sorsüldözött a fényes szellemek világában jutott kiválóságához; itt nem foszthatták meg az egyenrangúságtól a legjobbakkal. Tevékenysége szembetünő volt a tudomány és irodalom minden szakában. A fordítások, melyek a görög és ind értelem termékeit terjesztették, úgyszintén a számtan, csillagászat, természet-, orvos-, nyelv-, jogtudomány, a bölcsészet és költészet a zsidóság gondozásának nyomait mutatják. Több ezernyi könyvemlék maradt fenn a zsidók középkorbeli szellemi munkásságából s ezek folyvást szaporodnak amaz iratokkal, melyek a *genizákból* támadnak új életre. Így nevezik ama helyeket, hova a zsidók kegyelete az elkopott, elrongyolódott műveket rejtette.

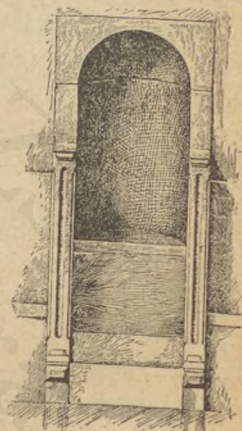
Felekezeti tudomány ápolása. A kor általános műveltsége hasznos közvetítőket, úttörőket talált a zsidókban; tehetségük azonban a felekezeti élet számára is sokat alkotott. A »*Libánon cédrusai*«, a »*Tóra hatalmasai*« sokoldalú munkásságukba belefoglalták a Szentírás, a héber nyelv, a Talmud, a zsinagógai költészet művelését, a vallás védelmét s eszméinek tisztázását.

Maszóra, biblia fordítás és magyarázat. A Szentírás szövegének megóvása alkotta a *Maszóra* feladatát. Mint a »*Tóra*

kerítése» számon tartotta a biblia verseit, fejezeteit s szakaszait. A betűk fekvésének s írásmódjának megörökítése, a szavak pontozása, kiejtésük, s egymáshoz tartozásuk megállapítása a hangjegyek révén, éber figyelmének volt tárgya. Régi multja volt a szöveg ápolásának s ennek eredményei, melyeket a Talmud befejezése után gyűjtöttek, szolgáltatottak idővel, az arabok befolyása alatt, az alapot a héber nyelv fejlesztéséhez s törvényeinek levezetéséhez. A biblia kedvelése teremtette meg egyszersmind a hozzácsatolt fordításokat s magyarázatokat, melyek a szent szövegnek vagy egyszerű, tiszta értelmét tolmácsolták, vagy pedig tartalmának fölhasználásával a lelki épülést, szórakozást s a képzelet gyönyörködtetését tűzték ki cél gyanánt.

Rasi imaháza Wormsban.

Rasi imaszéke.

Rasi. A Szentírás kutatását kiegészítette a bűvárokodás a Talmud tengerében. A benne való eligazodás megkönnyítésére magyarázatok készültek, melyek között a legnépszerűbbé vált az 1040-ben *Troyesben* született és ugyanott 1105-ben meghalt *R. Salamon ben Izsák* rövid, világos, magyarázata, melyet a zsidóság szerzője nevének kezdőbetűiről *Rasinak* (רס"ל) nevez. Salamon rabbi tanítványai, rokonai és ezek követői sorából került ki a Talmudnak *Tószáfot* (תוספת) nevű megvilágítása, mely elő-

készítője volt annak a szörszálhasogató, *pilpul* néven ismert értelmezésnek, mely később általánossá vált a zsidó iskolákban. A Talmud kötetében előfordult nézeteket, végzéseket rendszerbe foglalták s alkalmazásukkal új szokásokat teremtettek. Ezen gyűjtő s elrendező munkásság betetőzését képezte a középkorban *Jákob ben Áser* rabbinak *Túr* című műve.

Zsinagógiai költészet. A rajongó vallásosság, mely a zsidóság életét eltöltötte s a viszontagságok bősége, mely szünetlenül ostromolta, a *zsinagógiai költészetben* (שירי) nyert kifejezést. A szenvedők rendületlen bizalma Istenben a költők áhítatos szívének gyöngyeit vetette felszínre. Ünnepeken, jeles napokon az imák rendjébe ezeknek dalait, a *pijutokat*, ékelték be. A szerző nevét gyakran költeményének sorfejei közt, vagy végén szokta föltüntetni. *Apajtánok* a közönség számára szereztek vallásos énekeket, de külön az előimádkozók részére is irtak olyan bevezető könyörgéseket, melyeket a »község küldöttje« egymaga zengett el és bennük Isten oltalmát kérte, hogy a gyülekezet érzését méltóan vihesse Isten elé. Ezen *resuszoknak* (רשית) nevezett imák a vallásos költészet legbájosabb alkotásai közé tartoznak.

Gyász- és bűnbánó énekek. Az üldözéseket a *gyászdalok* (קיינה) és *bűnbánó dalok* (סליחות) serege követte nyomon. Megható vonása e panaszos költeményeknek, hogy a zsidókra szakadt szenvedések okát *Isten igazságos rendelésének* tüntetik fel s *vétküik büntetésének*. »Ne kicsinyeld« — kesergi az egyik Istennek — »azt a sok bajt, mely népedet régóta éri. Nincs balzsam, enyhülés, gyógyulás számára, úgy sujtották a sanyargatók fosztogatással és sok gyötréssel. Vétkeim hatalmaskodtak, méltó volt tehát ítéletem; rosszat műveltem, bérem tehát ennek megfelelő.«

Egyes gyászdalok keletkezése. Midőn *Basilus* császár a kelet-római birodalomban ezernél több hitközséget kényszerített az egyház kebelébe, iródott a »Félelmem napján hozzád kiáltok« kezdetű ének. *Speier, Worms, Mainz* községek pusztulásakor keletkezett az a szomorú költemény, melynek első szakasza: »Vajha fejem ár volna s szemem könnyek forrása, hogy sirathatnám éltem minden napján s éjjelén megölt gyermekeimet, ser-

dültjeimet, községem véneit: ti pedig sok bús jajszóval kiáltatok s zokogjatok felette nagy könnyhullatással Izrael háza és és Isten népe miatt, mely elhullott vala kard éle alatt.« A kereszties hadjáratok idejéből, midőn tórák lettek lángok martalékaivá, ered a megrázó ének: »Köszöntsdi tűzben elhamvadott gyászolóidat, kik palotáid udvarában tartózkodni vágnak, kik áhítoznak földed pora után, gyötrődnek és szemmeresztve állanak oszlopaidd tűzhelyén, borongva járnak fény nélkül és reménykednek nap világossága után, mely rád és rájuk majdan földerül.«

A zsidó költészet virágzása Spanyolországban. Gabirol.

A vallásos és világi tartalmú héber költészet virágzásának színhelye *Spanyolország* volt, ahova mint biztos révbe vonult be a zsidó szellemi élet a babiloni iskolák működésének megakadása után. A Spanyolországban élt zsidó költők művei a nyelv hajlékonysága, ritmus, rím, az eszmék és érzések könnyed, szellemes kifejezése által a középkor legjelesebbjei közé sorolhatók. Sikerüket az arabok hatása alatt érték el, kiknek befolyása a zsidó költészetet nemesítette. A költészet fellendülése *Saprut Izsák* korában kezdődik s a költők legnagyobbika *Gabirol Salammon* volt. Ez 1056 körül halt meg *Valenciában*, mielőtt harmincadik esztendejét betölthette. A hasonlatok fenségében, a kifejezés erejében tökéleteset művelt. Akadtak utánczóik, de ezek mögötte maradtak a mester kiválóságának.

Jehuda Halévi. A költők sorában ugyancsak az első közt foglal helyet *Jehuda Halévi*, akit *Alcharizi Jehuda* spanyolországi zsidó verselő a »költészet jobb oszlopának« nevez. Ugyanő képletesen így jellemzi *Jehuda Halévi* költészetét: Nyelve csillogó, színarany; imáiban szívet magával ragadó, hódító; virágénekeiben ékesszólása harmatpermeteg és izzó szén; gyászdalaival felhasítja a sírás felhőit és megcsepegteti; levél vagy irás szerkesztésében a költészet minden báját felöleli, mintha a menny csillagai, vagy a szent fenség ihletnék.« Remek művészi alkotások különösen *Jehuda Halévi Cijón-énekei*, melyekkel a zsinagóga Áb hó 9-ikén Jeruzsálem és Izrael gyászát kesergi. Ez énekek ama szentföldi

zarándokút hatása alatt keletkeztek, melyre magát a költő lelkének leküzdhetetlen vágyától indítatva életének alkonyán elhatározta.

Majmuni Mózes. Gabirol és Jehuda Halévi mint bölcselekedők is kitűntek, a *hit és gondolkodás összeegyeztetéséről* irt elmélkedéseik számottevők. E téren azonban fölülmulta őket *Majmuni Mózes*, a középkor zsidó jeleseinek dísze. A »nagy sas« — ezen jelzővel illeti a zsidóság — 1135-ben született *Kordovában*. Vallásüldözések következtében gyermekkorában elhagyta Spanyolországot s viszontagságok után *Ó-Kairóban* telepedett meg, ahol az egyiptomi szultán megtette udvari orvosának. Páratlan tisztelettől könnyezve 1204-ben fejezte be életét.

Majmuni Mózes hagyományos arcképe.

Majmuni érdeme. Amint életében, az utókor előtt is nagy tekintély volt Majmuni Mózes. Becsüléshez jámborsága által és sokoldalú tudományával jutott. Vallásos és értelmi ereje alkotta

והודית על סחירות התנועה אמר כאשר יראה הנשר בן הנסדר ממחר העופפות
 והמדונה מכל העוף וליה ימשיל בו דע עור כי הכנפים הם סנות השפיות וליה
 יחיו הכנפים אשר יראו על מכפר כנות הנועת המתנועע ואין זה כוננת זה הפרק
 דע איתו המעיין במאמרי זה כי ההאמנה אינה
פרק ב

הענין הנאמר בפה אכל הענין המצויר בגפשי
 כשיאמינו בו שהוא כן כמו שצויר ואם יספיק לך מן הרעות האמדות או הנחשבת
 אמתתם אעלך כשתספרם נמאמר מכלתי שתצירכ ותאמין בהם כל שכן כשתבקש
 טהם האבת היה זה קל מאד כמו שהמצא רבים בן הפהאים יזכרו אכזנות לא יצירו
 להם ענין משום פנים אבל אם מלאך לכך לעלות לואת המדרגה העליונה מדרגת
 הענין ושיתאמת לך שהשם אחר האחרות האמתית עד שלא המצא לו הרכנה כלל
 ואי לחשו בו שום חלוק משום פנים דע שאין לו יתנלה הואר עזמי בשום פנים ולא
 בשום ענין וכמו שנמנע היותו ושם כן נמנע היותו בעל תאר עזמי אגנם מי שהאמי
 שהוא אחר בעל תארים רבים כנר אמר שהוא אחר במלתו והאמינו רבו במחשבתו
 זה כמאמר הנוצרים הוא אחר אבל הוא שלשה והשלשה אחר כן מאמר האימר
 הוא אחר אבל בעל האדים רבים והוא ותארו אחר עם הסתלק השמות
 והאמנות הפשוטות הגמורה כאלו כוננתו וחפשונו אך נאמר לא אך נאמין
 ואין אמונה אלא אחר ציור כי האמונה היא ההאמנה כמה שצויר שהוא חוץ לטמל
 כפי מה שצויר בשכל ואם יהיה עם זאת האמונה שאי אפשר חילוק זאת האמונה
 בשום פנים ולא ימצא בשכל מקום רחיה לאמונה ההיא ולא לשער אפשרות חלוסח
 תחיה אמתית וכשהפשיט מעל ד התאוות והמנהגו ותחיה בעל תכונה ותתכונן מה
 שאמר אותו כאלו הפרקים הבאים בהרחקה התגד יחאמת לך מה שאמינו
 בהכרח ותהיה אז מי שצויר יורד השם לא מי שאמר אותו בפיו ולא יציר לו ענין
 ויהיה מסת הנאמר עליהם קרוב אהה בפיהם ורחוק אהה מכליותיהם אבל צריך
 שיחיה האדם מסת מי שצויר האמת ושיגיהו ואם לא ידבר בו כמו ששני החשובים
 ונאמי להם אמרו בלבבם על משפמם ורזמו סלה

פרק ג
 במציאת ענינים רבים מכוארים ולוים
 מהם מושכלים ראשוני ומורגשים ומהם
 מה שהם קרובים לאלו עד שאפי הונת האדם כמו שהוא לא יצטרך עליהם מופת
 כמצאת התנועה ומצאת היכולת לאדם וחגלות החויה וההפסד וטבעי הרברים
 הנראים לחוש בחם האש וקר המיב וכיוצא באלו דברים רבים אמנם כאשר יצא
 רעות ורזה אם מטועה אז בכי שכין זה לענין אחר והלך כדעות ההם כנגד טבע
 הנמצא והרחיק המודגש אז רצה שיביא לחשב מצאת בה שאנו נמצא חיצונו
 אנשי החכמה להעמיד הדברי ההם הגלויי ולכטל מציאת הרבוי זה הגחשבי כמו
 שנמצא אריסטו יקיים התנועה בעבור שהורחקה רביה מופת על בטול החלק שאנו
 מתחלק בעבור שקימו מציאתו ומוה חכמה הוא הרחקה התארים העצמיים מהבור
 ית זה כי הענין מושכל ראשון והוא שתתאר בלתי עצם המוצא ושהוא ענין אז

Egy lap a »Tévelygök Útmutatója« héber fordításának 1480-ban megjelent első kiadásából.

értékes, héberül és arabul irt munkáit, melyek a zsidó vallás törvényeit s hitének alapvető eszméit tárgyalják. Majmuninak, kit a zsidóság nevének kezdőbetűi után röviden *Rambam*-nak nevez, érdeme volt, hogy a zsidó vallás határait és tartozékait pontosan megállapította. Tőle származik a zsidó hitnek *tizenhárom hitágazatba* való foglalása (יְהוָה יְחִיד). Számos munkája közül különösen a »*Tévelygők Útmutatójával*« (Móre Nebuchim) és a »*Misneh Tórával*« örökítette meg nevét a zsidóságban, amelyben mindig több volt csodálója, mint ellenese.

11. A spanyol zsidók számkivetése.

A középkor kegyetlenségének utolsó kitörése. Abban az esztendőben, midőn lezáródott a középkor (1492), kegyetlenségének Spanyolországban állított végső emlékjelet. A vallásgyűlölet és erkölcsi vadság, mely ezen egész korszakot jellemzi,

Abarbanel Izsák hagyományos arcképe.

utoljára itt tört ki, oly mértékben, hogy előző rombolásai meg sem közelítik. Könyörtelenül irtotta ki az összes spanyol hitközségeket, melyek tudomány, műveltség, közhasznú tevékenység által a zsidóság díszét képezték. Földönfutókká tett százezreket

42
s jólétüket elragadva koldusbotot adott kezükbe. A gyászos esemény egyik szemtanuja, *Abarbanel Izsák* előadása szerint, a Szentföld leigázása óta nem érte a zsidóságot hasonló szerencsétlenség.

Aragóniai Ferdinánd, Castiliai Izabella. A végzetes csapást a spanyol zsidókra *aragóniai Ferdinánd* mérte. *Castiliai Izabellával* kötött házassága óta azt tűzte ki célul, hogy országát egységes területű s egyszersmind egységes fajú és vallású birodalommá tegye. Tervének keresztülvitele végett feladatának tekintette a mórok utolsó kalifátusának, *Granadának* elfoglalását, valamint a zsidóknak vagy beolvasztását (amit már elődjei is megkezdtek), vagy ha ez nem sikerül, száműzését. A zsidókra a kormányzó hatalom óriási súlylyal nehezedett, s e nyomás alól, mint ahogy már régebben történt, sokan úgy szabadultak meg, hogy hitüket változtatták.

Marranók. A kényszerből kitértek, kiket *marranóknak* hívtak, titokban hívek maradtak a zsidósághoz. Voltak köztük családok, melyek szigorúan megtartották a szombatot, beköszöntésekor meggyújtották a szokásos gyertyákat, a nyugalom napján még a leg-erősebb hidegben sem fűtötték lakásukat. A Szentírást rejtve tartották házukban és zsidó törvény szerint étkeztek. Újév ünnepén a hegyek közé bujtek és ott hallgatták a sófár harsogását. Egyes vidékeken főképp a nők tűntek ki a ragaszkodásban őseik vallás-gyakorlatához. *Szulejmán* szultán udvari orvosa, *Hámon Mózes* beszéli, hogy marranók utódai, akiknél különben már teljesen eltűnt származásuk tudata, a szombat hagyományait még megőrizték. Jellemző a pirenei félszigeten elszaporodott színleges keresztények érzületére egyik király bizalmasának mondása: »Tudd meg, a marranók kitérésük után régi vallásukat inkább tartják, mint annak előtte; mi hasznod, ha keresztvizet kapnak és Pedro vagy Pabló nevet viselnek, mikor mégis oly hívek vallásukhoz, mint Akiba vagy Tarfón«.

A marranók szerepe. Az uralom türelmetlen szellemét kijátszva, a zsidók tömegesen tódultak az egyház kebelébe, mely vallásuk változtatása után hozzáférhetővé tette számukra a leg-

magasabb állásokat s az összes foglalkozásokat. A koronatanácsban, a nemesség közt, sőt püspöki méltóságban is helyet foglaltak. A földbirtok és bérlet, az adójövedelmek bérlete, a kereskedelem, a pénzüzet s az ipar legtöbb ága kezükben központosult. Amint azonban kiszivárgott, hogy hitük felcserélése csak ürügy tisztelet és jólét elnyerésére és hogy életük még mindig a zsidó törvényekhez alkalmazkodik, a nép jobban gyűlölte a marranókat, mint a zsidókat.

Inkvizíció. A *medinai* országgyűlés már 1464-ben kívánta, hogy *IV. Henrik* király *hitnyomozó törvényt* állítson fel rossz és gyanus keresztények üldözése végett; ezek elvett javaiból pedig a mór hadjárat költsége fedeztessék. *Ferdinánd* és *Izabella* 1478-ban nyerte meg a pápától az engedélyt a castiliai *inkvizíció* létesítésére, mely nem annyira a hit, mint *Ferdinánd* politikai szolgálatában állott, eljárása ennél fogva nem találkozott mindig a pápa helyeslésével. A kor általános szokásának megfelelően az inkvizíció a vádlott ellen kínzásokat alkalmazott s ezért tevékenységéhez iszonyat fűződött. Különösen a marranók szenvedtek sokat biráskodásától.

Zsidók és marranók gyűlölete. *Ferdinánd* 1492 január 2-ikán hódította meg *Granadát* és *Spanyolország* ily módon egységessé vált; de az udvar óhaja még nem volt teljes, amennyiben zsidók és mórok még éltek az országban. Hitük, származásuk és ama vád miatt, hogy a mórokkal összejátszanak, az arabok ellen táplált gyűlöletet ez időtől fogva még inkább kiterjesztették a zsidókra, akiknek megszorítására már évtizedekkel előbb a szentszék is felhasználta hatalmát. *IV. Jenő* pápa, aki a biblia kivételével a zsidó tudomány ápolását megtiltotta, 1442-ben *Castilia* és *Leon* királyságok püspökeihez intézett iratában meghagyta, hogy keresztények ne érintkezzenek zsidókkal s ne lakjanak velük egy házban. Nem engedte meg, hogy zsidó orvosok segítségét használják, zsidókhoz szolgálatra szegődjenek; a zsidóknak pedig megtiltotta, hogy új zsinagógákat építsenek, pénzüzet után járjanak és nyilvános munkákat keresztény ünnepeken végezzenek. Ugyancsak ő megsemmisítette összes

jogaikat s kizárta őket a közhivatalokból. A zaklatások és a folytonos gyanu következtében a zsidók, sőt a marranók is, oly elviselhetetlennek tartották a helyzetet, hogy kivándorlásukat tervezték *Németalföldre és Olaszországba.*

Ferdinánd kiűzi a zsidókat Spanyolországból. A marranókkal elbánt az inkvizíció, de mivel ennek hatalma alól a zsidók ki voltak véve, ezek ellen a kormány a száműzetést használta fel eszközül. *Torquemada Tamás* főinkvizitor unszolására 1492 március 31-én adta ki Ferdinánd nevezetes rendeletét, hogy Spanyolország valamennyi zsidója július végéig hagyja el Spanyolországot. Visszatérésüket halálbüntetés és vagyyonelkobzás terhe alatt tiltotta meg s az utóbbi büntetést állapította meg azok számára is, kik a határidő eltelte után rejtekhely adásával, vagy bármiképpen segítik a kiüldözötteket.

A száműzöttek keservei. Mintegy *háromszázezer zsidó* lélektől fosztotta meg Spanyolországot Ferdinánd végzése. A száműzöttek közül igen sokan szívetrázó gyötrelmekkel birkóztak meg útközlésükön. A városokba nem engedték, hogy az élelmiszerek árát ne drágítsák; mezőkön ütöttek tehát tábort, ahol növényekből táplálkoztak. A nyár heve azonban kiégette a föld zöldjét, éhségük csillapítására ennél fogva gyökereket használtak. Számosan pusztultak el betevő falat híján. Temetetlenül hevert zsidó holttestekre tűzött a perzselő nap. Voltak, akik rabszolgaként adták el magukat, csak hogy kenyérhez jussanak. Szárazon és tengeren borzasztó viszontagságok torlódtak fel előttük. Elhagyatva mindenkitől, *egyedül az Istenbe vetett bizalom képezte* a zsidóknak támaszát, kiknek sorsában nemsokára a mórok is részesültek.

Olaszországba menekülők. A Spanyolországból kiűzött zsidók egy része *Olaszországban* keresett menedéket. Érkezésük hírére a szűkkeblű római hitközség a pápa tilalmát akarta kérni, hogy az örök városban megakadályozza letelepedésüket, mely szívtelenségen a pápa annyira felindult, hogy felemelte római zsidó alattvalóinak adóját. Olaszországban fejezte be hányatott életét a *portugáliai* király udvarában, valamint a Ferdinánd és

Izabella előtt is tekintélyes *Abarbanel Izsák*, aki jó-, mint balsorsában tevékeny művelője volt a Szentírásnak, a zsidó tudománynak s szeretettel fáradozott sanyargatott hitsorsosai érdekében.

A portugáliai zsidók kiűzése. A hazátlanná vált zsidók csapatja *Portugáliában* húzódott meg rövid ideig. A bevándoroltakat hamarosan kiutasították, de már 1497-ben a régi zsidó lakosságot is kitiltotta *Mánuel* király. A kiűzéssel meg nem elégedve, meghagyta, hogy a 14 éven aluli gyermekeket vegyék el a szülőktől és térítsék meg. A rendelet hallatára többen életüket vették, vagy pedig a marranók sorába léptek. »A rettenetes szerencsétlenség koronája« — beszéli *Verga Salamon* történetiró a *lisszaboni* üldözésről — a »gyermekek elrablása volt, akiket a király intézkedésére elhagyott szigetekre hurcoltak. Aki nem látta akkor az asszonyok sírását, jajveszékését, az nem látott soha életében bánatot, panaszt, bajt. Nem volt, aki könnyörült volna rajtuk, vigasztalta volna őket, jó szót vetett volna latba értük. Egy anya, kitől hét gyermeket vettek el, midőn a király a templomba vonult, a lovon ülő fejedelem elé vetette magát, rimánkodva, hogy hagyják meg legkisebb gyermekét. A király rá se hallgatott, megparancsolta, hogy üzzék el színe elől.«

Törökország. Vendégszeretettel fogadta a menekülőket *Törökország*. Az ide tódultak leszármazottjai *Erdélyországban* is megtelepedtek, ahol *Bethlen Gábor* fejedelem adott nekik kiváltságokat. A *szultánok* birodalmában talált menhelyet *Káro József* is, aki régi minta nyomán indulva, a zsidó törvények és szokások gyűjteményét, a *Sulchán Áruchot* (שולחן אר"ך = »Térített asztal«) szerkesztette. E műnek döntő tekintélye van a vallási szertartások kérdéseiben.

Marranók visszatérése a zsidó hithez. A Spanyolországban maradt marranók — akik *Columbus Kristóf* vállalatában, melynek *Amerika* fölfedezése volt az eredménye, érdemes részt vettek — úgyszintén portugáliai bajtársaik közül többen, mihelyt szerét ejthették, külföldre mentek s itt nyíltan a zsidó vallásra

שלחן ערוך

מטור אורח חיים הנקרא בית יוסף

חברו הגאון מוטה חזקיהו החכם השלם מחבר יוסף קארו נתיב בן מחרר אפרים קארו
 יציל אשר אור תורה וזרחה באור חיים בעד צפת תוכב ומענין הורחה נפישת
 ביחודה ובוישראל עור קישורו וחבר הספר הזה ישר מן ישרו רבדול
 אשר עשה על תארבעה שנים אשר קראם בית יוסף אשר
 גם כח טעמו הנוד וכל יקר ראחה עינו כח שכל
 מכשפה יטעא מבושש בנקל כל רין ודין על
 סתומתו באין אמת ואין רבנים והבין
 לכל משה ושלחן זכסא ושערה
 אשר לאודו ולכו במה: כי בן משנת רבי יוסף קב ומק

Handwritten notes in Hebrew script, including the word "פאפ" (Papp) and other illegible characters.

Small text at the bottom of the page, possibly a printer's mark or a reference to the edition.

A Sulchán Áruh 1564-ben megjelent első kiadásának címlapja.

tértek. A portugáliai király titkára, *Diego Pires*, elhagyva állását, ősei hitéhez állott és mint zsidó *Molcho Salamon* nevet viselve rajongással hirdette a zsidóknak a bekövetkező megváltást. Törökországban előkelő szerephez jutott a zsidóságba visszalépett *Don József*, kit *Naxos* hercegévé tett a szultán jóindulata.

A zsidók Németalföldön. Spanyol és portugáliai zsidók, valamint marranók, sűrűn keresték fel a Németalföldet, ahol műveltségük és munkaszeretetük a zsidó névnek sok becsületet, hazájuk jólétének pedig fellendülést szerzett. Az *amsterdami* hitközség rabbija, az érdemes *Menasse ben Izrael* eszközölte ki *Cromvell Olivéernél*, hogy a zsidók újra beköltözhessenek *Angliába* (1655). Mint a Németalföldön, úgy egyebütt is, hol oltalomra találtak, a kiűzöttek szent kegyelettel ápolták családjukban annak az országnak nyelvét, irodalmát és sajtóságait, mely velük oly mostohán bánt.

12. Az álmessiások.

Álmessiások. Mint Josephus Flavius írja, közvetlenül a második jeruzsálemi templom elpusztítása előtt sűrűn támadtak Izraelben hamis próféták, kik a nép hiszékenységét kiaknázták. A jobb időkért áhító zsidók között könnyen akadtak akkor hívőkre azok a puszták magányába vonuló emberek, kik úgy hirdették, hogy csodákat képesek mívelni és hogy Istentől rájuk ruházott erővel kivívják a szabadságot a római iga alatt görnyedőknek. Az ilyen jelenségek gyakran ismétlődtek a későbbi korokban is. Valahányszor üldözések viharzottak a zsidók fölött, a szomorú állapotok oly rajongókat, vagy kalandorokat teremtettek, akik maguk felé tudták terelni a bántalmazottak epedő reményét és a hiszékeny tömeget arról győzték meg, hogy ők a Gondviselés ama kiválasztottjai, akiknek rendeltetése megvalósítani az imádságnak szavait, melyek szerint Isten »megemlékezik az ősök kegyességéről és megváltót hoz gyermekeik gyermekeinek Neve miatt szeretettel«.

Kabbala-irodalom. Ezeknek az *álmessiásoknak* vállalkozása mindig a zsidóságnak ama könnyen megtéveszthető rétegére támasz-

kodott, mely a képzelődést, a titokzatost s a jövőendő találgatását kedvelte. E szellemi tulajdonság alkotta forrását a legrégibb időkig visszanyúló *kabbala*-irodalomnak, mely élénk képzelő erővel az érzékekkel meg nem ismerhetőt, a tapasztalatokon túlemelkedő dolgokat kutatta s az idők végét számítgatta, a midőn beáll a megváltás, a világ romlott rendje megdől és helyébe új, tökéletes kerül. Viszonyainak rosszabbodásával a zsidóság mindinkább álmódzóvá lett. Ahol megvetette lábát a földön, szégyennel, kinnal találkozott; oly életről merengett tehát, minőt a kabbala regélt neki, hol idegen a keserv és állandó a gyönyör. A felgyülemllett vágy, melyet a zsinagóga szószéke, olvasmányok, vándor prédikátorok élesztgettek, gyorsan hatalmas lángolással csaphatott fel, ha akadt valaki, aki merészen belé dobta a szikrát, a gyújtó hirt, hogy Dávid király utódja megérkezett.

Sabataj Cevi népszerűsége. Az álmessiasok hosszú sorában a legnagyobb népszerűsége vergődött a szmirnai származású *Sabataj Cevi*, aki a zsidóság érdeklődését a legtovább tartotta ébren. *Bar-Kochba* óta nem volt hasonló eset, hogy valamely álmessias neve oly emlegetett lett volna és személye annyi hódolatot nyert volna, mint a Sabataj Cevié. Amerre ghetto létezett a XVII. században, mindenütt lázas rokonszenv fűződött szerepléséhez, amelytől Izrael szenvedéseinek végét és boldogságának megújódását várták buzgósággal. Valóságos rajongás szállta meg a zsidóságot, melyben a józanság és kételkedés alig juthatott szóhoz. Még éleseszű, higgadt ítéletű tudósok se voltak képesek abból a varázslatos erőből kibontakozni, melybe őket Sabataj Cevi híre vonta.

Az 1648-iki lengyelországi zsidó-üldözések. E végtelen izgalom, melynek rabjává esett a zsidóság, következménye volt annak, hogy gyötrelmeinek mértéke betellett és hogy a kabbalá-iratok képtelenségei elárasztották a zsidóság minden rétegét. Éppen akkor, midőn Sabataj Cevi messiásnak nyilvánította magát, 1648-ban, Lengyelország zsidóinak iszonyatos vérfürdőben volt részük. *Chmelnickij Bogdán* kozákjai irgalmatlanul dúlták ott a népes hitközségeket, amelyeknek száználmas meg-

menekültjei borzasztó részleteket közöltek a rémületes eseményekről. A fájdalmas helyzetüknél fogva amúgy is zaklatott zsidók idegeit az újabb csapás túlfeszítette és mi sem volt könnyebb, mint hogy lelkük a gyógyulásért sóvárgó vak bizal-

Sabataj Cevi hagyományos arcképe.

mával fordult a felé, ki vigaszt, segítséget és örömet ígért nekik. A terv lehetetlenségét nem fontolgatták, mert a kabbala, melynek gondozása háttérbe szorította náluk a bibliát, sőt mely még a Talmudnak is versenytársa lett, oly sok káprázatosat regélt nekik a jövődő megváltó hatalmáról és annyira teleszötte.

eszmekörüket az ábrándokkal, hogy előttük kivihetetlen már nem is létezett.

Sabataj Cevi ifjúsága és sikere. A bámulat fölkelésének a szertelenségek az egyengetői. Sabataj Cevi emelkedésénél is ezek voltak az első lépcsőfokok. A világ gyönyöreit megvetve, vezekléssel és sanyargatással töltötte ifjúságát s elvonultságában a kabbala tanításain töprenkedett, amelyekben már korán kitűnt jártasságával. Tanítványaira és azokra, kik zord, szemlélődő életét ismerték, mély hatást gyakorolt magaviseletének és gondolkodásának rendkívülisége. Nem csoda tehát, hogy merő igazságnak vélték, midőn egyszerre tudtukra adta, hogy ő Istennek választottja, akinek hivatása, hogy teljesítse az irások jóslásait és kiküzdjé Izraelnek a régóta nélkülözött nyugalmat. A rajongás és föltétlen hit, mellyel környezete iránta viseltetett, néhány év alatt nagyon széles körben elterjedt és amerre zsidók laktak, keleten, délen, nyugaton, mámorral esküdtek Sabataj Cevire, kinek költött tetteiről prótétáinak szerte kalandozó serege elragadtatással beszélt, hogy a tömeget még inkább elbódítsa. A zsinagógákban imába foglalták nevét; amerre járt, fejedelmet megillető ünnepléssel adóztak neki s szava előtt engedelmességgel hajoltak meg. Tekintélye oly nagy volt, hogy, amire nem volt példa, akarátának megfelelően a zsidóság az Áb kilencediki szigorú bőjtöt eltörölte és vígságra változtatta annak örömeire, hogy a messiás az napon született.

Sabataj Cevi az iszlámra tér. A kiterjedt mozgalomra utóbb a szultán is figyelmet vetett; mert az ámitók azzal édesgették a zsidóságot Sabataj Cevi köré, hogy a padisát megfosztja trónjától és a Szentföldön helyre állítja a zsidó uralmat. A félrevezetettek közt akadtak olyanok, akik pénzzé tették minden holmijukat és már a Szentföldre készülődtek. »1666. szeptember 16-án hozák a császárhoz azt a zsidót« — írja *Rozsnyai Dávid* török deák — »kit ők zsidó királynak lenni hirdettek, kit midőn az császár eleiben vittek volna, el lévén rendelve megölettetése, törökké lett, kinek a császár is megkegyelmezvén, kapuci pasává tette.«

Megrendülve értesült a zsidóság, hogy reményeinek letéteményese, midőn Drinápolyba fogolyként vitték *IV. Mohammed* szultán elé, vallást cserélt. A kiábrándító esemény, bár csökkentette híveinek számát, teljesen elnyomni mégse tudta a Sabataj Cevibe vetett hitet. A kijózanodás is a rabbik átka ellenére is Sabataj Cevi prófétáinak segítségével bátorságot öntött csüggedő követőinek szívébe, azzal mentegetvén magát, hogy áttérése csupán színleges volt és hogy a kabbala követelése szerint a messiásnak át kell esnie ily alakoskodáson. Messiás volta oly szilárdan élt rajongóinak meggyőződésében, hogy még halála után is hittek benne. Mikor már sírban aludta álmát, prófétái még folyton toboroztak újabb csapatokat, melyek Sabataj Cevit Izrael fölkejtjének vallották. Kiváló prófétája volt az *Elszászból* származott *Mordecháj ben Ezsajás*, aki a *pozsonyi* temetőben lelte örök nyugalomát. Ez a korholó prédikációiért magasztalt férfiú, ki Olasz-, Lengyel-, Magyar- és Németországot választotta működése teréül, idővel keveselvén a prófétarangot, messiásnak nyilvánította magát.

Frank József, dönémék, chászidok. A XVIII. században Sabataj Cevi szerepére a lengyel *Frank József* vállalkozott, akinek pártjából később sokan hűtlenek lettek a zsidósághoz s keresztény vallásra tértek. Sabataj Cevi követői még manapság is élnek Törökországban, ahol *dönémé*-knek nevezik őket. De nemcsak ez a fenmaradt töredék képezi az álmessiás emlékjelét, hanem a Galiciában, Orosz- és Magyarországon tömegesen élő *chászidok* is, akiknek vallásos felfogása a Sabataj Cevihez kapcsolódó mozgalomból sarjadt.

Prüder E. Hoff

NEGYEDIK SZAKASZ.

A zsidóság új kora.

13. Mendelssohn Mózes.

A zsidók történetének új kora. A zsidók történetében a XVIII. században kezdődik az új kor. A szenvedések sötét századai után ekkor kezd számukra fölvirradni a jobb idők hajnala, ekkor alakul kedvezőbbé sorsuk és bővül közreműködésük a társadalom minden munkásságában. Az eddig tapasztalt gyűlöletet és nyers indulatot ezentúl lassanként a jóindulat és megbecsülés váltja föl, mely eleinte szórványosan, majd sűrűbben követelte annak a könyörtelen eljárásnak jóvátételét, melyet velük szemben mindenütt követtek. Mihelyt enyhe fordulat állott be a zsidóság megítélésében, a szabad áramlathoz a pincenövény módjára tengődő felekezetnek is alkalmazkodnia kellett. Ki kellett lépnie elzárkózottságából és megváltozott társadalmi helyzetéhez képest új életmódhoz kellett szoknia. A férfiú, kire a Gondviselés azt az érdemes feladatot bízta, hogy Izraelt az újkor, a művelődés és haladó fejlődés áldásaihoz vezesse: *Mendelssohn Mózes* volt.

Mendelssohn ifjúsága. Mendelssohn Mózes 1729-ben, Dessauban született. Szegény családnak volt sarja, aki a nélkülözésekkel már gyermekkorában ismerkedett meg. A szűkölködés fejlesztette ki benne a türelmet, szerénységet és mértékletességet. Gyöngé és hibás testalkatú volt, de a szerény megjelenésű fiúban az akarat, értelem és szív bámulatos ereje

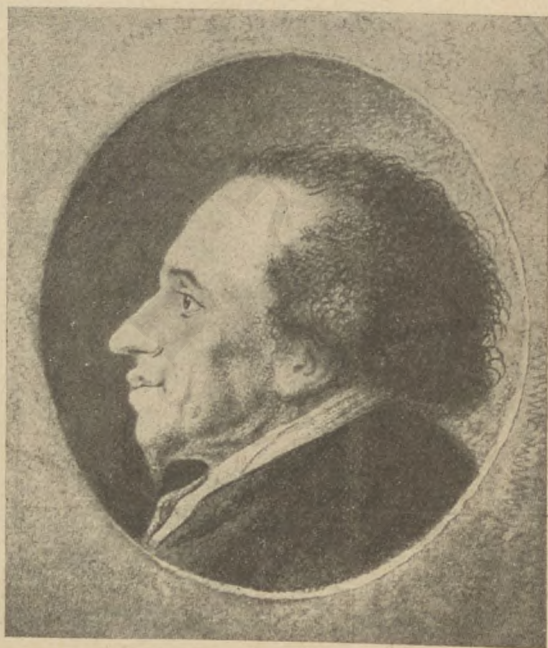
Országos Rabbiképz - Zsidó Egyetem Könyvtára

lakozott. Ennek köszönhető, hogy felekezete és a tudós világ tiszteltjei közé emelkedett. Korábban a zsidó gyermeknevelés kizárólag felekezeties irányú volt. Pusztán a héber tanulmányokra, a biblia és Talmud ismeretére s a vallásgyakorlatban való jártasságra terjedt; többet nem kívánt és nem is engedett meg. Mendelssohnt szintén e határok között vezették; szelleme azonban sóvárabb volt, semhogy evvel beérte volna. Midőn tizenharmadik esztendejének befejeztével Berlinbe vándorolt, hogy zsidó tudását bővítse, nagy nyomora közt se csillapult az a vágya, hogy a zsidó írók szerzeményein kívül mást is megismerhessen. Már kis fiú létére elmélyedt *Majmuni Mózes* bölcselkedő munkájában, a *Tévelygők Útmutatójában* s amit e könyv feltárt előtte és sejtetett vele, annyira izgatta elméjét, hogy hitsorsosai elfogultsága ellenére szellemi látóköre tágításának érezte szükségét. Pártfogói segítségével és ernyedetlen szorgalmával jártasságot szerzett a német, latin és görög nyelvekben, hévvel forgatta az ó- és újkor irodalmának remekait, amelyekből műveltséget s finomodott ízlést tanult. Ismereteinek tökéletesítése közben inséges helyzete is szerencsésre változott, amennyiben egy gazdag családhoz jutott nevelőül, ahol később mint könyvelő és üzlettárs haláláig alkalmazást talált.

Mendelssohn és Lessing barátsága. Számos barátja közül különös vonzalom fűzte *Lessing Gotthold Efrain*hoz. Érintkezése a német költészet e kimagasló alakjával: nemcsak saját gondolkodására volt kiváló hatással, hanem a zsidóságnak is nagy erkölcsi hasznára vált. Lessing Mendelssohn révén világos képet nyert a zsidóságról, ez elnyomott népfaj gondolat- és érzelmvilágáról, valamint képességeiről s közvetetlen tapasztalatai még inkább megerősítették abban a tudatban, hogy a zsidóság — melynek érdekében már 1749-ben *Die Juden* című vígjátékát írta — méltó támogatására és minden igazságos ember védelmére. Lessing az első egyike volt, ki a színpadon nem eltorzított zsidó alakokat mutatott be, melyek hibáikkal, furcsa magaviseletükkel s visszatetsző foglalkozásukkal a közönséget mulattatták, hanem becsületben feddhetetlen, szivre

nemes, éles és fekölt gondolkodásukat. Fölfogását a zsidóságról, valamint azt a meggyőződését, hogy a vallások papjai az emberiség boldogságát csak úgy segítik elő, ha széthúzás helyett a szeretetet hirdetik és gyakorolják, *Nathan der Weise* drámájában örökítette meg, melyben Mendelssohn személyének több vonását mutatja be.

28 **Mendelssohn irodalmi működése.** Mendelssohn nevét gyor-

Mendelssohn Mózes.

san felkapta a méltánylás, midőn nyilvánosságra kerültek könnyed nyelvű és éles elméről tanuskodó bölcselkedő munkái. Írásaival és társalgásának szellemességével népszerűséghez jutva, hírével felekezetének tiszteletét is előmozdította. A magasztalások, melyekkel a »zsidó Socratest« elhalmozták, elismerést képeztek a zsidóság számára is, mely Mendelssohnnal bebizonyította, hogy hasznavehető erők lappangnak benne. Kedélyének s értelmének csodálói egyszersmind a zsidóság pártfogói lettek.

Országos Rabbiképz - Zsidó Egyetem Könyvtára

Mendelssohn a zsidóság érdekeinek szószólója. Tekintélyének növekedését Mendelssohn arra használta fel, hogy hitfeleinek szomorú társadalmi helyzetén javítson. Korlátok szorították a zsidó keresetét, s másrészt törvények és helyi szabályok önértetét sértették. A hatóságok türelmetlen eljárását kiegészítette a társadalom, mely a zsidót, mint idegent, elutasította oldala mellől; a kívülről jövő nyomás következtében pedig mint a félrelökött, számba nem vett ember, a zsidó elhanyagolta önmagát. Nélkülözhetetlen volt a zsidók részére a kormányok jótékony gondoskodását segélyül hívni, de e mellett a saját mulasztásaikat sem volt szabad tétlenül nézni. Terheik könnyítését s jogokban való részesítésüket Németországban *Dohm* hadi tanácsos ajánlotta »Über die bürgerliche Verbesserung der Juden« c. 1781-ben megjelent munkájában, mely nagy feltűnést keltett. Ezméinek kapcsán viszonyaik javítását Mendelssohn is sürgette, így abban az előszóban is, melyet a zsidóknak Angliában való megtelepedését kieszközlő *Menasse ben Israelnek* németre fordított védőiratához csatolt.

Mendelssohn bibliafordítása. Miután véreinek igazaiért szót emelt, befejezte és 1783-ban közétette azt a művét, melylyel a zsidóság beléletét új irányba terelte. Hitsorsosai művelését tűzte ki céljául és ennek elérésére a Szentírást kereste ki eszközül. *Mózes Öt Könyvét* választékos német nyelvre fordította és *Dubno Salamon, Vesszely Hartvig Naftáli, Jarosláv Áron, Homburg Herz* közreműködésével »*Biur*« címen héber nyelvű magyarázatot fűzött hozzá. Vállalkozásának jelentőségét az az aggodalom és támadás is feltűnteti, melylyel bibliakiadását egyes rabbik fogadták. A zsidó utcák szellemének megbolygatását s kizavarást féltették tőle és az is lett eredménye annak a szabatos németségnek, mely a zsidó-német *zsargont* száműzte és a Szentírás magyarázatában a *Biur* egyenes, józan észjárásának adott helyet. 1786. január 4-én fejezte be érdemes életét Mendelssohn, kinek működése az újkori zsidóság művelődésének első korszakát jelzi.

14. Mendelssohn hatása.

Mendelssohn hatása a zsidóság művelődésére. Mendelssohn működése elvetette a magot, melyből a modern zsidó gondolkodás és vallásos élet nemes fája fejlődött. Halála után neve valóságos jelszóvá lett, mely egyértelmű volt a műveltséggel és felvilágosodottsággal. Azt a mély hatást, melyet a zsidóságra bibliafordítása gyakorolt, kiegészítette az a buzgalom, melylyel környezete törekvéseit fölkarolta s az elhunyt mester emlékét ápolta.

A Mendelssohntól tolmácsolt Szentírás a zsidó fiatalságnak iskolája volt, mely elsőben is leszoktatta felemás, gáncsolt beszédmódjáról és tiszta, helyes nyelvre tanította. A helyes nyelvkezelésnek további hatása volt, hogy megkönnyítette az érintkezést más társadalmi körökkel s módot nyújtott a műveltség gyarapítására. Akinek ajka Mendelssohn bibliájának segítségével szabályosan tudta érzését s gondolatait kifejezni, az nem állapodott meg ennél az első lépésnél; hanem tovább haladt, hogy oda férközhessenek azokhoz a szellemi kincsekhez, melyekhez az utat a német nyelv nyitotta meg előtte. Míg előbb a tudományos foglalkozás a Talmudra szorítkozott és kevesen merték a szűk felekezeti ismeretkört átlépni, ezentúl egyre többen keresték föl az egyetemeket s munkásai lettek az általános tudományosság-nak. A *jesiváktól* a Mendelssohn-féle fordítás bőven szedegette el a sugarakat és a talmudiskolák fénye annál inkább hanyatlott, mennél jobban veszített egyoldalúságából a műveltség terfoglalásával a zsidóság fölfogása. Mialatt kormányintézkedések kívülről bontogatták a *ghettót*, Mendelssohn bibliájának hatása belülről működött hasonlóan és hogy mily erővel dolgozott, megvilágítja *Schreiber Mózes pozsonyi rabbinak* 1837-ben írt végrendelete, mely hozzátartozóit így óvja a régi zsidó világot leküzdő áramlattól: »A *dessaui Mózes* könyveihez kezetek ne nyuljon s akkor sohase fogtok ingadozni.«

A bibliafordításon kívül házának meghittjeivel is felfrissítő életet vitt Mendelssohn a zsidóságba. E kicsiny csoport szóval

és írásban folytatta a nagy úttörő törekvéseit. Síkra szállott, hogy a zsidóság sorsán lendítsen; de nem kimélt fáradságot az irányban sem, hogy a felekezeti életben korszerű eszméket honosítson meg, hogy azt az előítéletek alól fölszabadítsa. A mesternek példájától azonban eltért avval, hogy a zsidó vallásnak nem hódolt teljes meggyőződéssel. Mendelssohn önérettel ragaszkodott a zsidósághoz, melytől térítési szándékok sem tudták elcsábítani.

Spinoza Bäruch szoborban ábrázolva.

Nem pusztá megszokásból, hanem komoly elmélkedésből származott nála ez a hűség. Azonban nemcsak gondolkodását és szívét vetette alá Mendelssohn ősei hitének, hanem *Spinozától*, a híres XVII. századbeli zsidó bölcsestől eltérően: cselekedeteiben is alkalmazkodott a zsidóság követeléseire. Vele szemben hívei, sőt még saját családja is ellentétbe helyezkedtek a vallásos hagyományokkal, könnyedén vették azokat, vagy végleg szakítottak velük. Magaviseletüket befolyásolta a kornak szabad szel-

leme, a francia forradalom mámora, a félműveltség; némelyiket pedig az a vágy, hogy társadalmi álláshoz juthasson, vezette a hűtlenséghez.

A zsinagógai szokások megváltoztatása. Mendelssohn barátjainak köréből eredt a zsinagógai szokások korszerű megváltoztatásának eszméje. Műveltségüknek és izlésüknek megfelelően akarták az istentiszteletet átalakítani. Sürgetésüknek volt következménye, hogy a hitközségek a zsinagógából több rendetlenséget kiküszöböltek, az eddiginél nagyobb súlyt helyeztek a külső csinra, az istentiszteletet orgona- és énekszóval tetszetősebbé tették, az imádságos könyvet kiselejtezték, új dalokat és könyörgéseket honosítottak meg, melyek nem héberül, hanem németül voltak szerkesztve, Isten igéjének hirdetését általános képzettségű papokra bízta. Ez intézkedések amily mértékben az istentisztelet díszét és méltóságát emelték, másrészt hozzájárultak ahhoz, hogy a zsidó vallásgyakorlat régi egyszerűségéből és bensőségéből sokat veszített.

A szabályozott istentisztelet Magyarországon. A régiekhez mereven ragaszkodók tiltakozása ellenére a szabályozott istentisztelet lassankint tért hódított Európa műveltebb lakosságú hitközségeiben. Hazánkban legkorábban *Pesten* honosult meg, ahol 1827-ben a *Cheszed-Neürim* egyesület imahelyiségében vezették be. Ez egyesületnek hitszónoka *Bach József* volt, aki *Mannheimer Izsák Nőé* bécsi hitszónok után a monarchiában az első volt, ki az istentiszteletnek visszaadta méltóságát, emelkedett módon nyújtott a népnek oktatást és a vallásos szellemnek táplálékot. A pestiek nyomdokain leghamarabb az *aradi*, *nagy-kánizsai* és *szegedi* hitközségek haladtak, melyeknek közönsége és rabbijai a magyar Izraelnek legműveltebbjei voltak.

Vallásreform. Sokan voltak azonban, akik nem érték be oly intézkedésekkel, melyek csakis az istentisztelet külső alakjára és rendjére szorítottak, hanem úgy vélekedtek, hogy a vallásos érzés megelevenítésére gyökeresebb változtatásokat kell végezni a vallásgyakorlaton. E nézetet vallotta a XIX. század negyvenes éveiben a Braunschweigban, majnai Frankfurtban és

Boroszlóban tartott rabbigyűléseknek több tagja, különösen pedig *Holdheim Sámuel* és *Geiger Ábrahám*. A kísérletet Berlinben kezdték meg, hol a braunschveigi rabbigyűlés szellemétől bátorítva 1845-ben *reformtársulat* alakult. Nagy és heves szellemi küzdelmeket idéztek elő e mozgalmak, melyeknek hívei és ellenzői mély tudással védték eltérő álláspontjukat. Végeredményében a reformáramlat nem valósította meg a vezetőknek hozzá fűzött reményeit, amennyiben mindeddig Európában és Amerikában csak elvétve akadtak követői.

15. A zsidók egyenjogusítása.

Az egyenjogusítás az amerikai Egyesült Államokban. Az elnyomott társadalmi osztályok felszabadításának eszméjét *francia* írók vetették a XVIII. században felszínre. Elveik végrehajtása azonban nem hazájukban történt meg legkorábban, hanem az új világrészben. Az *amerikai Egyesült Államok* függetlenségének kihirdetése 1776-ban magában foglalta az emberi jogok gyakorlásának szabadságát és így az *emancipációt* a zsidók azon földterületen kapták meg legelőször, melynek lakói részben vallásuk miatt üldözött gyarmatosoknak voltak ivadékai.

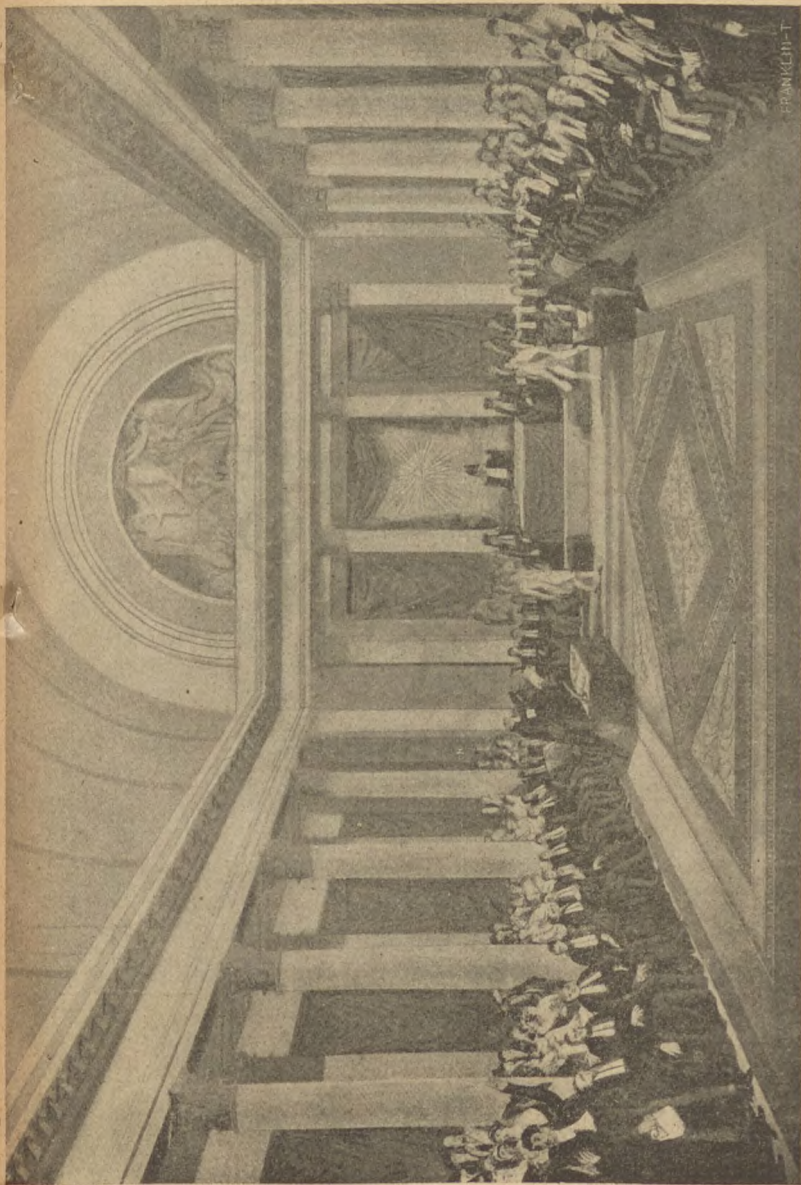
Az emancipáció Franciaországban és Németalföldön. A tengeren túlról jött példa a *forradalom* korszakában talált *Franciaországban* követésre. A *nemzetgyűléstől* 1789 augusztus havában kinyilvánított *általános egyenlőség* elve a kevés számú francia zsidókat arra bírta, hogy az alkalmas pillanatot megragadva, polgárosításukat kérjék. A nemzetgyűlésen *Grégoire Henrik* képviselő volt kivánságuknak egyik lelkes szószólója. Óhajuk végkép 1791-ben teljesedett, amidőn azok, kik a polgári esküt letették, az egyenjogúsítás áldásaiban részesülhettek. A forradalom eseményei a *batáviai* köztársasággá alakult *Németalföldre* szintén elvitték az emancipációt. Itt 1796-ban fogadta őket a nemzetgyűlés a köztársaság egyenlőjogú tagjaivá.

Az egyenjogusítás eredménye. Az emancipációba vetett remények nem hoztak csalódást. Egy emberöltő sem telt még el, midőn egy francia miniszter így emlékezett meg a zsidókról: »A nyilvános hivatalokban, hova meghívást nyertek, halhatatlan hadseregünk zászlai alatt, tudományokban, művészetekben, az iparban egy negyedszázad alatt a legnemesebben cáfolták meg közöttünk elnyomóik rágalmait«. De nemcsak ügyességüket és tehetségüket bontogatta ki jótékonyan az egyenjogusítás, hanem erkölcsükre, hazafias érzésük izmosítására is üdvösnek mutatkozott. Félszedségeik letördelését, hozzásimulásukat a nemzettesthez *I. Napoleon* császár siettette, aki nem elégedett meg az emancipáció külső keretével, hanem rajta volt, hogy a zsidók azt talpig francia szellemmel és erényekkel töltsék be.

Zsidó „előkelők“ gyűlése Párisban. Igyekezetének keresztülvitelére *I. Napoleon* 1806-ban a kerületi főnököktől kijelölt művelt, előkelő francia- és olaszországi zsidókat hívott meg *Párisba*, akiktől elébük terjesztett 12 kérdésben tudakolta, hogy vallásuk összhangban van-e a családi- és közerkölcös, valamint az állam és társadalom érdekeivel. A zsidó »előkelők« (*notables*) július 26-ikától fogva *Furtado Ábrahám* elnöklésével tartottak üléseket, melyeken feleletük megadásával foglalkoztak. Ennek foglalátja az volt, hogy vallásuk semmiképp sem ütközik az országos törvényekbe.

A francia nagy szinhedrion. Megállapodásuk szentesítését a császár egy 71 tagú nagy szinhedrionra bízta és hogy ennek végzései általános kötelezettséget nyerjenek, az volt a császárnak óhaja, hogy Európa összes államainak zsidói küldjék abba képviselőiket. A külföldi zsidóktól is rokonérzéssel kísért szinhedrion, minő több, mint másfélezer esztendő óta nem gyűlt össze Izraelben, *Sinzheim Dávid* rabbi főnöksége alatt 1807 február 9-ikén kezdte meg Párisban tanácskozásait. Megerősítette az »előkelők« határozatait, s igazolta, hogy a zsidó vallás intézkedései a polgári kötelességeknek nem állanak útjában. Kijelentései közül a fontosabbak a következők:

»A zsidó vallás törvényeinek betűje és szelleme a fele-

A francia zsidóknak I. Napoleontól egybehívott szinhedriona

baráti szeretetet parancsolja. A zsidók kötelessége, hogy polgártársaikat felebarátoknak tekintsék: szeressék, segítsék, védjék azokat s úgy bánjanak velük, mint hitfeleikkel. Isten útjának megfelelően járnak el, midőn másokkal ugyanazt teszik, mint aminek megcselekvését maguk számára kívánják.»

»Vallása ellen vét a zsidó hitű, ki az igazság és szeretet gyakorlását nem terjeszti ki minden emberre, akármely valláshoz tartozzék. Semmi sem menti fel az alól, hogy testvéreknek tekintse a más felekezetűeket: betegeiket meglátogassa, halottaikat eltemesse, szegényeiket épügy, mint a zsidót támogassa, s hogy a felebaráti szeretet és irgalom összes jótéteményeiben részesítse azokat.«

»Vallási kötelessége a zsidónak, hogy hazájának tartsa és tekintse az országot, hol született, fölnevelkedett s amelynek lakosa vagy polgára; továbbá, hogy a fejedelem és törvények iránt tisztelettel, hűséggel viseltesék. A közérdektől ne vonja el magát, a maga vagy családja sorsát az államétól ne válassza el, szomorkodjék a haza baján, örvendjen győzelmén, minden erejével járuljon honfitársai boldogításához. A katonáskodó zsidó szolgálata alatt az evvel nem egyező vallásos szertartások alól föl van mentve.«

»Mózes törvényei és az irástudók becsülik a munkát. Lelkesedjenek tehát érte a zsidók, mert a szorgalmas tevékenység megfelel vallásuknak, kedvez a jó erkölcsnek, haszon a hazának, mely a rest és hivatástalan emberben csak veszélyes polgárt láthat. A zsidó tartózkodjék a gyűlöletes, visszatetsző foglalkozásoktól és tőle kitelhető módon szerezzze meg polgártársai tiszteletét, jóindulatát.«

Az emancipáció Németországban. A forradalom óta Franciaország Európa szellemi fejlődésének irányítója s így a zsidókkal való bánásmódjának példája igen üdvös befolyással volt a külföldi zsidók helyzetének alakulására is. Németországban a XIX. század elején alkalmazták az egyenjogusítást a Napoleontól meghódított területeken, másutt pedig fokozatosan javították sorsukat. Emancipációjuk mindenütt csak balvélemények leküz-

dése után tudott érvényre jutni. A leggyakrabban állott útjában az a rosszindulatú s alaptalan vád, hogy a Talmud káros hatással van a zsidó erkölcsökre s államellenes tanokat hirdet. Mint a *bajor* képviselőházban 1831-ben, ugy máshol is kifejezték azt az

Crémieux Izsák Adolf zsidó hitű francia miniszterelnök, az Alliance Israélite Universelle megalapítója.

óhajt, hogy jogokban való részesítésüket előzze meg az a kijelentésük, hogy lemondanak a Talmudról, amely pedig törvénykönyv soha se volt a zsidóságban.

 Az egyenjogusítás Európa államaiban. A XIX. század befejezésekor már alig volt Európában állam, hol a zsidóság ne élvezte volna a polgárjogokat. Az emancipáció véget vetett annak a sok százados eljárásnak, hogy a zsidókat valláskülönbségük

Montefiore Mózes, a keleti zsidók nagy jótévője.

miatt kizárták a polgárjogokból, de mihelyt hitüket cserben hagyták, minden jogot, valamint tiszteletet és jeles állást kaptak azok, akiket előbb romlott, ravasz, kúfár embereknek tartottak. A vallásgyűlöletet utóbb ugyan az a rágalom váltotta fel, hogy

a zsidóságnak faji tulajdonságai kártékonyak; de ez a felfogás sem volt többé képes a zsidóságot oda süllyeszteni, ahova a középkor taszította és amelyből a felvilágosodottság, a nemes emberi érzés ragadta ki.

Hirsch Móric báró, az argentiniai zsidó gyarmatok és számos jótékonyági intézmény alapítója.

Felekezeti együttérzés. Noha-nincs semmiféle szervezet, mely az egész földkerekségen elszórt zsidóságot egyesítené vagy cselekedeteinek határozott irányt adna, mégis van egy erkölcsi kötelem, mely e hiányt pótolja: az *együttérzés*. A felekezet tagjaiban a világ öt részében megelevenedik a közösséghez való ragaszkodás, valahányszor fájdalmas események látogatják meg vala-

hol a zsidókat. A testvéries vonzalom (קר ישראל תברים) nyilvánításában ilyenkor kimagasló alakjai járnak elől a jó példával, nem kimélvén áldozatot, fáradságot és serkentést. A XIX. században *Cremieux Izák Adolf* zsidó vallású francia miniszterelnök, *Montefiore Mózes*, *Hirsch Móric* báró s a *Rothschild báró*

Herzl Tivadar, a cionista mozgalom szervezője.

család voltak mintaképei a zsidó ügyek támogatásának és a bőkezű nemesszivűségnek. Legutóljára 1905 őszén adta a zsidóság együttérzésének tanuságát, midőn *Oroszországban* ismét véres zendülés tört ki a zsidók ellen.

Mint *Oroszországban*, azonképpen *Romániában*, *Marokkóban* és *Perzsiában* sem őrzi a zsidók biztonságát a törvény gon-

viselése, minélfogva állandó velük szemben az önkény s igazságtalanság, mely gyakran fölháborító eseményekben jut kifejezésre. A keleten lakó zsidók pártfogását és művelését az *Alliance Israélite Universelle* (»Egyetemes Izr. Egyesület«) tűzte ki céljául.

Cionista mozgalom. A hazájukból kiűzött orosz, román és a nyomorgó *galiciai* zsidóknak tehetős hittestvérek és egyesületek olykép törekszenek segítséget nyújtani, hogy földművelő gyarmatokat alapítsanak számukra *Argentiniában* és a *Szentföldön* s őket ottan letelepítik. Különösen nevezetesek a szentföldi zsidó gyarmatok, hol a szorgalmas telepések közt a *héber nyelv* élő társalgási nyelvvé alakult, melyet még kis gyermekek és nők is mint anyanyelvüket beszélnek. Egyrészt e sikerek, másrészt az utóbbi évtizedekben sűrűn ismétlődő s gyakran rémes vérengzésekkel egybekötött keleteurópai zsidóüldözések, valamint a nyugateurópai országokban is elterjedt zsidógyűlölet (*antisemitizmus*) voltak kiinduló pontjai és megerősítői a *Herzl Tivadar*-tól szervezett *cionista* mozgalomnak, melynek az a célja, hogy a Szentföldön államjogilag biztosított területet szerezzen a zsidóknak s ott a régi *zsidó nemzeti életet* megújítsa. Ujabban az angol kormány a keletafrikai *Uganda* tartományban ajánlott föl nagyobb területet a hazátlan zsidóknak.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A zsidók története Magyarországon.

16. A zsidók az árpádházbeli királyok alatt.

Zsidó emlékek Magyarországon a rómaiak korából. Emlékkövek hírmondói, hogy Magyarország területét már a *rómaiak* idejében felkeresték a zsidók. Ránk maradt e korból egy sírfelirat, mely a zsidó jelleget feltüntető *hétkarú gyertyatartó* mellett görögül e szavakat tartalmazza: »Egy az Isten«. Találtak ezenkívül egy sírkövet, melyet a tizennyolc esztendőös *Septima Mária* zsidó nőnek anyja, *Actia Sabinilla* állított. Amint a régi emlékekből megállapítható, azoknak a zsidóknak nyelve, kik *Pannóniában* tartózkodtak, a latin és görög volt. Vajjon az olaszországi hitközségekből, vagy a római birodalom keleti tartományaiából szakadtak-e hazánkba és gyökeret vertek-e itt, vagy csak rövidesen laktak benne: nem határozható meg. A IV. században *Theodosius* császár *Macedónia*, *Dácia* és *Illiria* praefectusainak meghagyta, hogy védelmezzék meg a zsinagógákat; e két utóbbi provincia pedig részben átnyúlt Magyarország mai területére.

Zsidók a magyar vezérek korában. A »zsidó« szó szláv eredetű, de nem bizonyos, hogy a szlávok uralkodása alatt voltak-e zsidó telepések hazánkban. Föltehető, hogy a honfoglaló magyarokkal együtt érkezett *kabarok* közt, kik a *kazaroknak* egy törzsét képezték, voltak zsidó hitűek is; azonban kétségtelen, hogy már a honfoglalást követő században laktak Magyarországon

zsidók. Cseh- és Németországgal kereskedelmi összeköttetésben állva, ezek juttatták *Saprut Chaszda*j levelét *József* kazar királyhoz.

Szent László. Az *árpádházbeli* királyok közt *Szent László* volt az első, ki törvényeiben a zsidókkal foglalkozott. Egyházi intézkedésekhez és külföldi példákhoz hiven 1092-ben a *szabolcsi zsinaton* elvégezte, hogy a zsidóknak tilos keresztény nőkkel házasságát tartani és keresztény nőszemélyt házukba fogadni. A keresztény cselédek bocsássák szabadon szolgaságából; de ha eladnák, az ár a püspököké legyen. Ha rajtaérik a zsidót, hogy vasárnap, vagy más nagyobb keresztény ünnepeken dolgozott, veszítse el szerszámain.

Könyves Kálmán. *Könyves Kálmán* uralkodása alatt vonultak át a kereszties hadak Magyarországon, melyek az itt lakó zsidókkal, mint külföldi hitfeleikkel keményen éreztették haragos indulatukat. A csapás elmúltával *Kálmán* király néhány törvényt hozott számukra. Megtiltotta, hogy keresztény szolgákat tartsanak, vegyenek s eladjanak és arra utasította a zsidókat, hogy pogányokkal végeztessék a földművelést. A birtokvételt megengedte nekik, lakóhelyük gyanánt a püspöki székvárosokat tűzte ki, szabályozta pénzüzetüket és az ezen ügyben való peres eljárást.

II. Endre. *II. Endre* idejében kamara-ispánok, pénzváltók, sótisztok és vámosok lehettek zsidók is, e tisztségekből azonban az *izmaelitákkal* együtt kizárta őket az *aranybulla* huszonnegyedik pontja. A kirekesztésnek nem volt foganatja, miért is *Honorius* pápa a kalocsai érsek útján megintette a királyt, hogy a toledói zsinat határozata és a törvény ellenére ne tűrje továbbra a zsidókat és a szaracénokat jövedelmező közhivatalok élén. *IX. Gergely* pápa szintén kikelt, hogy a zsidók tekintélyes állásokat töltenek be az országban, mire *II. Endre* 1233-ban esküvel fogadta meg a beregi erdő mellett, hogy utódjaival együtt eleget fog tenni az *aranybulla* rendelkezéseinek. Egyben megígérte gondoskodását arra nézve, hogy a zsidók és szaracénok bizonyos *jelekkel* megkülönböztethetők legyenek a keresztényektől.

IV. Béla. A közjövedelmek bérletét *IV. Béla* újra zsidóknak adta ki, amire a pápa beleegyezése hatalmazta fel. Kormányzása alatt a zsidó hitű *Henel* kamaragróf volt és fiaival Komárom várát birta zálogban. A tatárjárás után különben nélkülözhetetlen volt a zsidók szolgálata. Hogy nekik kedvezzen, adta ki *IV. Béla* 1251-ben terjedelmes kiváltságlevelét, mely csak lényegtelen dolgokban tér el *Frigyes* osztrák herceg hasonló privilégiumától. Jelentősebb pontjai e szabadalomnak, mely a *mohácsi vész*ig volt érvényben:

»Ha viszály, vagy háborúság támad a zsidók közt, ne a város bírása, hanem a király vagy tárnokmester ítélkezzék fölöttük. Kizárólag a király bíraskodik főbenjáró vádnál. Ha keresztény zsidót ölt, méltó büntetéssel bűnhődjék és a vétkes minden ingósága, ingatlana a királyra száll. A zsidó bátorsággal járhat az országban; árúi, holmijai után úgy fizessen vámot, mint lakóhelyének bármely polgára. Aki a zsidók zsinagógáját vakmerően meghajigálja, a zsidók bírájának — aki keresztény ember volt — másfél márkát fizet. A zsidó ne esküdjék csekélységek miatt Mózes könyveire, melyeknek *rodále* a neve, hanem csakis akkor, midőn idézése van a király előtt. Ha zsidót titokban megölnék és a bűnt a rokonok senkire se tudják rábizonyítani, azonban elfogadható okok alapján gyanakodnak valakire, ily ügyet bajvívással kell elintézni. A király a zsidók házaiba nem száll. Rablóként bűnhődik az a férfi vagy nő, ki zsidó gyermeket elrabol. A zsidót nem szabad kényszeríteni, hogy ünnepnapján a nála elzalogosított tárgyat kiadja.«

A budai zsinat. Az 1279-ben Budán tartott zsinat *II. Endrének* a beregi erdőben tett esküjét és az aranybulla intézkedéseit életbe léptette. Elrendelte, hogy zsidó férfiak és nők felsőruhájukon, a mell bal oldalán, vörös posztókarikát viseljenek, ha kijárnak. Ha bizonyos határidő alatt e jelet nem öltik magukra, a keresztények részéről kiközösítendőek. Zsidókra tilos adó-, vám-, vagy más nyilvános tisztséget ruházni; főpapok ne merjék nekik jövedelmüket eladni, vagy bérbe adni.

IV. *László* uralkodása alatt, mikor e zsinati határozatot hozták, *Freudemann* zsidó kamaragróf volt.

Zsidó üldözés. A *nürnbergi* memorkönyv az 1298. esztendő előtt Magyarországon meggyilkolt zsidókról emlékezik meg. Az üldözés pontos ideje és oka ismeretlen. Lehet, hogy ez időtájt szenvedett vértanúságot *Pozsonyban* a fiatal *Jóna ben Saul*, kinek halálát kesergő ének örökíti meg. Jámbor életét *ostya-fertőzésnek* vádja oltotta ki. Mielőtt megkövezték, megkisérelték, hogy hitétől elszakítsák; de az erős meggyőződésű férfiú nem hajlott a csábításra és zsidónak megmaradva adta ki ártatlan lelkét. Martiromságával egy időben a pozsonyi zsidókra fosztogatva támadt a prédaleső tömeg.

III. **Endre.** A megpróbált pozsonyi zsidókat az utolsó árpádházbeli király, *III. Endre* hajlandóságába fogadta s megadta nekik ugyanazon szabadalmat, melyet a polgárok élveztek; de épségben tartotta e tekintetben az esztergomi érsek és a pozsonyi prépost jogait.

17. A zsidók a vegyes házból származott királyok korában.

Nagy Lajos. A vegyes házból eredt uralkodók kormányzása szakán se különbözött a zsidók helyzete külföldi hitfeleik állapotától. Midőn a *fekete halál* iszonyata Európa zsidóit kemény megpróbáltatások alá vetette, Magyarország zsidóit se kimélték meg a keservek. 1348-ban kiűzték a királyságból s ugyanekkor tűz és fegyver martaléka lett a *budai hitközség*. Alig hogy száműzetésükből visszaérkeztek, *Nagy Lajos* a katólikus hitnek akarta őket megnyerni. Mivel térítési szándéka sikertelen maradt, a zsidó felekezetet kiűldözte az országból. Az elszéledt zsidók egy része *Moldva-* és *Oláhországban* keresett menedéket, ahol *Jó Sándor* és *I. Dano* vajdaktól vallási, kereskedelmi és iparúzési szabadságot nyert. A száműzési rendelet nem sokáig volt érvényben, mert néhány év múltán már

Nagy Lajos ismét megadta nekik a jogot, hogy vallási törvényeik szerint éljenek és keresetük után járhassanak. Úgyeik védelmére és adójuk behajtására alakította Nagy Lajos az *országos zsidóbíró* hivatalt, melynek betöltői a főurak közül kerültek ki.

A budai törvénykönyv. Hogy miként bántak a magyarországi zsidókkal a XIV. és XV. században, arról *Buda város törvénykönyve* ad felvilágosítást. *Vörös köpenyben*, ruhájukon *sárga folttal*, fejükön *hegyes kalappal* kellett a közhelyeken megjelenniök. Külön *zsidó-utcát* jelöltek ki lakásuknak, ahol a kezükben maradt zálogtárgyakat árúsították. Foglalkozásuk pénzüzlet és kereskedés volt. Egyes városokban a zsidók követeléseit ellenőrzés végett egy közös, úgynevezett *zsidó könyvbe* írták. Pör esetén csak átokszerű *zsidó esküvel*, mely a polgárok meghiteltetésénél használt formától teljesen elütött, bizonyíthatták állításukat.

Zsigmond. *Jajgatás* és *átok* éveinek neveznek zsidó sírfeliratok Zsigmond király uralkodásából két esztendő, mert szomorú események látogatták meg az időtájt a magyar zsidóságot. A rájuk szakadt csapások okozhatták, hogy a zsidók *Zsigmondtól* IV. Béla kiváltságlevelének megerősítését kérték, amit a király teljesített is, megtoldván azt egyszersmind néhány újabb ponttal.

Hitközségi élet. Praefectus. A XII. században a magyar zsidó községek jobbra még oly szegények voltak, hogy a rabbi, kántor és tanító hivatását egy személyre ruházták. A középkor vége felé azonban már jobb mód költözködött körükbe, miáltal a községi élet is felvirágozni kezdett. A vagyonszerű és lakosságban gazdagabb községek tisztviselői a rabbi, a kántor és a *kisbíró*knak nevezett községi szolgák voltak. Tekintélyes rabbi, ki a zsidó tudományban jelentőset alkotott volna, az egész középkoron át nem volt Magyarországon. A hitközség élén az elnök állott s a budai elnök *Mátyás király* óta az egész ország *praefectura* volt. E hivatal a mohácsi vészig a gazdag *Mendel*-családban örökletes volt. Működése, mely megegyezett

a megszűnt országos zsidóbiró tevékenységével, a zsidókra kivetett adók felosztása, behajtása s a zsidók érdekeinek megóvása volt. A praefectus országos ünnepélyeken s tisztelgések alkalmával fényes megjelenéssel képviselte a zsidóságot. E tisztség viselője és családja fel volt mentve a zsidó-jel hordása alól.

II. Ulászló, II. Lajos. Mátyás halála után a zsidók zilált viszonyok közé jutottak. Az országban elharapódzott féktelenség gyakorta rájuk vetette magát. Zendülések törtek ki ellenük, *Nagyszombaton* pedig vérvád szedett közöttük áldozatokat. Biztonságuk okából *II. Lajos* apósához, *Miksa* német császárhoz fordultak oltalomért, aki *II. Ulászló* beleegyezésével a praefectust, családját és az összes magyar zsidókat pártfogásába fogadta és megígérte nekik, hogy az alattvalóit megillető jogokban részesülnek. *II. Lajos* alatt a kitért *Szerencsés Imre* volt az ország kincstárnoka, aki állásában sok jót művelt egykori hitfeleivel. Élete végéig minden pénteken alamizsnát osztott ki szegény zsidók közt, magyar hitközségekre támogató kezét terjesztette, a prágait pedig a száműzetéstől mentette meg. Halálos ágyán sírás s imák közt megbánta bűneit és a zsidósághoz visszatérve adta ki lelkét. Gyermekai, akik zsidóknak maradtak, a mohácsi vész után külföldre vándoroltak és a *Sachs* családnak lettek megalapítói.

18. A zsidók a török uralom idejében.

A török bevonulása Budára. A mohácsi ütközet nem maradt hatástalanul a zsidókra. Egy részük, mint az ország más felekezetű lakossága, a törökök jövetelének hírére ijedten hagyta el lakóhelyeit, más töredékük pedig bevárta a győzők megérkezését. Sopron, Pozsony zsidói többnyire elmenekültek, fővárosi hitsorsosaik közül azonban sokan Budán várták be sorsuk eldőlését. Amidőn *Ibráhim basa* nagyvezér az ország szívéhez vonult, a zsidók előljárói halotti ruhájukban hódoltak előtte és irgalmát

kérték. *Szulejmán* nemsokára tábort ütött Budán s az ott maradt zsidókat és vagyonukat nem bántotta.

Magyar zsidók elhurcolása Törökországba. Mikor a szultán rövid idő múlva fölkerekedett, hogy Törökországba visszatérjen, Buda kincseit *Konstantinápolyba* szállíttatta, ezenkívül Budáról, Esztergomból és másunnan mintegy kétezeröttszáz zsidót szedett össze, kiket szintén hajókra rakatott és szétszórta őket a Balkán-félsziget városaiba. Vannak közlések, melyek szerint *Szulejmán* megtorlásból küldte el birodalmába ezeket a magyar zsidókat. Ez adatok egyike olyképp adja elő az eseményt, hogy a mohamedán sereg benyomulásakor a zsidók hősieen védték Budát és ellenállásuk sok ezer török életébe került. Makacsságukat ágyuk tüze törte meg, amelynek rombolása után a kapun beözönlő had dühösen kaszabolta le a zsidókat, úgy hogy csak kevés hírmondó maradt meg belőlük. Másik állítás szerint a török vár feladásra szólította fel a védőket s mihelyt ez megtörtént, a zsidók elhatározására bírta, hogy Budán akarnak-e maradni, vagy vele indulni. Mivel a zsidók állhatatosan ragaszkodtak a fővárosban való tartózkodáshoz, több ezer férfiút legyilkolt, a húsz éven aluliakat pedig és az asszonyokat elhurcolta. Törökországban Szófia, Kavala, Viddin, Szaloniki, Konstantinápoly és Plevna városokban letek új otthont a magyar zsidók.

Mária királyné. Zápolyai János. Mialatt a magyar zsidók egy részét Törökországban szétszórták, *II. Lajos özvegye, Mária királyné, Pozsonynak* megadta az engedélyt, hogy az elmenekült zsidókat ne bocsássa többé vissza, a megmaradtakat pedig űzze ki. *Sopront* is felhatalmazta, hogy a zsidókat ne eressze be a városba. Mint Mária királyné, *Zápolyai János* pártja szintén haraggal fordult a zsidók ellen. A *Székesfehérvárott* tartott országgyűlés, mely Jánost királylyá koronázta, elvégezte, hogy a zsidók hagyják el Magyarországot.

III. Pál pápa állásfoglalása a vérvád ellen. A kitiltó rendelet után rövid idő múlva ismét laktak zsidók az országban, de ezeknek békességes életét *Bazinban* és *Nagyszombaton* gyászos

sors tette tönkre. Az előbbi helyen 1529-ben mintegy harminc zsidót égettek el a máglyán vérvád következtében; hasonló vád miatt *I. Ferdinánd* 1539-ben örökre kitiltotta a zsidókat Nagyszombatból. A Magyarországon, valamint *Cseh- és Lengyelországban* elterjesztett rágalom ellen a zsidók a *szentszék* oltalmát kérték. Benyújtott esdeklő iratuk a pápa zsidó udvari orvosának, *Mantino Jákob*nak befolyása következtében kedvező elintézészt nyert. *III. Pál pápa* 1540-ben kiadott brevéjében elítélte a zsidókat károsító mozgalmat, melyet a kieszelt vérvád ürügye alatt indítottak ellenük, megerősítette mindazon kiváltságleveleket, melyekben elődei részesítették a zsidókat és megtiltotta üldöztetésüket.

Török világ Magyarországon. A török világban a zsidóság sorsa nem javult. A ghettó fenmaradt, a gyűlölet változatlan volt, az adózás terhe sem csökkent, csak keresetük ágai növekedtek. A török uralom kártékonyan befolyásolta a meg nem hódolt területek zsidó lakosságának sorsát; mert ezeket is a törökkel való összeköttetésekkel vádolták s e miatt sokat zaklatták. Midőn a XVI. század végén a császári hadak Buda ostromához fogtak, a vár védelmében a zsidók szintén részt vettek. E vállalkozás sikertelensége folytán *Rudolf király* tanácsosai a királyi birtokok zsidóinak kiűzését javasolták, akiket Pozsonyból már *Miksa király* is száműzni akart. Rudolfnak azonban ez volt a véleménye: »Nem kételkedem, hogy a mi zsidó alattvalóink, ha ideje elkövetkezik, értünk szintén hűségesen harcolnának.« A kudarc után a császári hadak ismét hozzáláttak Buda felszabadításához. A vár vívása nagy nyomort hozott a népes és irástudókkal jeleskedő budai hitközségre. Szegénység s éhség sújtotta; a község módos tagjai külföldre, vagy *Székesfehérvárra* menekültek. Mikor *Székesfehérvár* 1601-ben a császáriak kezébe került, az ott meghúzódó zsidók közül sokat agyonverték, rabszíjra fűztek, vagyonukat elprédálták.

Budai szokások. A XV. században *Franciaországból* kivándorolt zsidók laktak Budán, a törökökkel pedig *Spanyolországból* száműzött zsidók ivadékai érkeztek oda, ahol ezek *szefárd rítussal* külön gyülekezetet alkottak. A hitközséget túlnyomóan *áske-*

náz rítust követők képezték, akiknek rabbijai vallásos kérdésekben Törökország zsidó tudósainak véleményét is kikérték. Templomukban minden egyes imaszék helyéből kimozdítható volt, a frigyszekrénytől nyugatra szószék-emelvény állott s a középen feküdt *almémoron* hirdették ki a hitközség határozatait. A templom épülete mellett volt a *geniza*, ahol a már használatlan héber iratokat, könyveket ásták el. A hitközségben társulatok állottak fenn, melyek a zsidó ájtatosság és a felekezeti ismeretek ápolóhelyei voltak. A jótékonyság gyakorlását betegápolási, temetkezési, szegényruházó egyletek tartották kötelességüknek. Buda »a szétszóródás egyik legelőkelőbb községe, melynek tagjai a külföldön is tisztelték és becsültek«, nemcsak a körében tartózkodott szegényeket támogatta, hanem fölkereste a fogságban sínylődő zsidókat is, hogy váltságdíjjal lehetővé tegye szabadságukat. E korban egyik megható vonása volt a jámborságnak, hogy budai zsidók hamvait a Szentföldre szállították, ahol szentek és rokonaik mellett helyezték nyugalomra. A török uralom idején néhány kiváló rabbi működött Budán, akik munkásai voltak a zsidó irodalomnak, így *Kóhén Szimchá* és *Kóhén Efrájim*. Az utóbbinak volt unokája *Áskenázi Cevi*, akit a zsidó történet *Cháchám Cevi* néven ismer.

Buda visszafoglalása. I. Lipót 1671-ben kiutasította a meg nem hódolt részek zsidóit; a török uralom alatt levő zsidók pedig 1686-ban, Buda visszafoglalásakor szenvedtek át izgalmas időköt. Mivel a vár ostromlásakor a védelemnél ismét tevékeny részt vettek, a császári seregek kiméletlenül bántak velük. Sokat közülük megöltek, megsebesítettek, rabul hurcoltak el. Egyes menekültek Cseh-, Német-, Morva- és Törökországban találtak oltalmat. A hitközség rabbiját, *Áskenázi Jakobot*, német katonák Berlinbe hurcolták. Fogságából kiszabadulva idővel *Jeruzsálembe* költözött.

I. Lipót. A török kitakarodása után I. Lipót a zsidók számának kevesbítésére és foglalkozásuk megszorítására törekedett. *Kollonics* érsek javaslatot dolgozott ki részére, melyben azt

tanácsolta, hogy a zsidó letelepedések elé gátat kell vetni. A zsidók a közterhek kétszeresét fizessék, a mezőgazdaságtól, a vámok és földek bérletétől távol maradjanak, ghekkban lakjanak, keresztény cselédséget ne tarthassanak. Javaslati részben életbe is léptek. Az uralkodó szellem türelmetlensége a zsidók ellen különösen a szabad királyi városokban mutatkozott. Ezeknek maguk tartása kényszerítette a zsidókat, hogy földesurak kiváltságaitól megvédve falvakon és mezővárosokban tömörüljenek. A *kuruc felkelés* azonban az itt lakókra is kellemetlenségeket hozott.

19 II. József intézkedései.

II. József bánásmódja a zsidókkal. Terveinek hatalmas aránya és emberszerető munkásságának eredménye emelte *II. József* császárt a jót művelő, megcsodált nagyok közé. Ha a sok közül, mivel *II. József* egyéniségét és uralkodását megörökítette, egyedül azt vesszük szemügyre, hogy mit köszön neki a magyar zsidóság, már e részlet is bizonyosságul szolgálhat arra, hogy érdemes a tiszteletre és arra a polcra, hova őt az emberiség fejlődéséért rajongók helyezték. A zsidóságnak *teherviselő képességét* tartották fontosnak századokon át; de hogy ez a népfaj érez és gondolkodik, hogy lelkületénél, értelmi erejénél fogva enyhébb sorsot érdemelhetne és kedvezőre fordult viszonyokban többet érne, mint mostoha körülmények közt: ezt tudatosan, vagy megszokásból figyelmen kívül hagyták. *Mária Terézia* még ebben a szellemben járt el; a megcsontosodott rendszerrel azonban teljesen szakított fia. Míg a királyné igazgatta az országot, nem a gyöngéd ujjak áldásos szelidségét érezték a zsidók, hanem az ökölbe szorított kéz ridegségét; de egész más bánásmódot tapasztaltak, amint anyjának örökségét a *kalapos király* vette át. Elődjei esetenként legfőlebb egyes zsidókat részesítettek kiváltságokban, míg *József* császár eltérni igyekezett a *privilegizálás* szokásától és kivételt nem ismerve, az egész felekezet általános javán fáradozott.

Francia írók hatása II. Józsefre. A rendszer, melyet a zsidóságra alkalmazott, tartalmának fő vonásaiban a *francia forradalmat* előkészítő *encyclopaedisták* és *bölcselkedők* szellemével volt egyező. A XVIII. század második felétől fogva ugyanis szokatlan jóindulatú érdeklődés fordult a zsidók felé Francia- és Németország értelmi kitünőségeinek sorában. A rokonszenves hangulatot az irodalom kezdeményezte, amely pedig előbb elkeseredett ellensége volt a zsidóságnak. A támadó félből védelmező lett, a vádlóból szószóló. Amily kifogyhatatlan volt eladdig az irodalom a zsidók hibáinak felsorolásában, melyekkel igazolta, vagy növelni akarta megalázó állapotukat, ép oly hévvel mutatta be most erényeiket, melyekkel rászorgáltak, hogy kikerüljenek szerencsétlenségükből.

Allamférfiak változott felfogása a zsidókról. Azokat az okokat, melyeket a zsidók helyzetének javítása érdekében a könyörület hangoztatott, újakkal bővítette az *államférfiak felfogása*. A felvilágosodott politikusok elve az volt, hogy *országok jóléte és hatalma összes erőinek célszerű felhasználásában* rejlik. A lakosság valamennyi rétege hasznossá válik, ha erre módot adnak neki. Jogok gyakorlatából kizárni osztályokat s keresetüket megszorítani: ártalmas tévedés. A bölcselkedő század kutatása még arra a meggyőződésre is jutott, hogy helytelen a zsidók állítólagos romlottságának betudni, hogy árnyékként kíséri őket a gyűlölet s kivetíi őket egyes foglalkozásokból. A vizsgálódás az okot *következménynek* tette meg és így állította fel a tételt: *Nem a zsidókat, hanem az előítéletekben fogant állami törvényeket s rendeleteket kell hibáztatni* azért, hogy felekezetiüket lenézik és ennek hozzátartozói csupán bizonyos, nem becsült hivatások határai közt mozognak. Hasonló körülmények és zivataros mult után bárki más is ugyanazon fogyatkozásokat árulná el; *a zsidó pedig teljesen olyanná válhatik, mint minden polgár, ha az állam és társadalom nem elutasító merevséggel, hanem bátorító előzékenységgel s oltalommal közeledik feléje és képességeinek érvényesülését nem gátolja.*

II. József végrehajtja a külföldi nézeteket. Ez eszméknek

volt egyik képviselője s végrehajtója II. József. Elméleteit nagyrészt külföldről, francia és német íróktól vette, de nem támaszkodott mintára, hanem minden ízében eredeti volt azok keresztülvitelében. Mint ahogy a gyermeket szokás, úgy nevelte az elhanyagolt, kitett zsidóságot. Elrendelte, hogy a zsidók családneveket vegyenek föl; iskolákat nyitott számukra, melyekben az ifjúságot tiszta beszédre és műveltségre tanították; gondot fordított ruházatukra, magatartásukra, szabaddá tette részükre a foglalkozások összes ágait, sőt a katonasorba is felvétette őket.

Mária Terézia eljárása a zsidókkal szemben. Fél évvel anyja halála után közölte a császár gróf *Eszterházy Ferenc* kancellárral, hogy az elhagyatott zsidók jövőjét mint szándékozik megalapítani. Akarata a legélesebb ellentétben állott *Mária Teréziának* a zsidókkal szemben tanúsított magatartásával. A királynő nem szenvedhette a zsidókat; ahol alkalmat talált rá, üldözte őket. *Budáról* száműzte a zsidókat és az ország egyéb helyein lakókat is hasonló sorssal fenyegette, ha nem fizetik meg neki a megtűrésükért követelt *tűrelmi adót* (Toleranztaxe), melynek létesítése 1749-ben és nyomasztó súlya a királynő nevéhez fűződik. Uralkodása alatt vérvád kísértett *Felső-Magyarországon*. *Temesvárott* gheztóba szorította a zsidókat és népeseedésük gyarapodása elé gátat emelt. A sárosmegyei *Pécsujfalun* a földesúr magtárából zsinagógát alakíttatott 1771-ben; e hír vételére a királynő megparancsolta, hogy a zsidók áhítatukat csak *magánházakban* végezhessek, de ne oly épületekben, melyeknek külsőleg templomjellege van. A *hegyaljai* zsidóknak megtiltotta a borkereskedést, egyebütt pedig hitfeleiknek a mészárszékek, malmok, ingatlanok bérletét, a külföldi árúkkal való kereskedést. Meghagyására *Nagyszombatnak* még területére se léphettek, holott atyja, III. Károly, könnyített e tilalmon. *Pozsonyba* az országgyűlések alatt idegen zsidó nem tehetett be lábát; az ott lakó zsellér zsidókat pedig kevés számú, elégtelen házba zsúfoltatta.

24 **II. József a helytartóság útján intézkedik a zsidókról.** Amit a császár uralkodása kezdetén a zsidók számára ter-

vezett, érett megfontolás és tanácsosainak meghallgatása után, 1783 március 31-én a *helytartóság* útján tette közé az országban. Rendszabálya első sorban súlyt helyez arra, hogy kiküszöbölje a zsidó-német keverék beszédet (zsargont), amely gúny tárgya és széles árok volt zsidó és nem zsidó közt. Használatának megszorítására elrendelte, hogy a fiatal zsidók rövidesen tanulják meg az ország nyelvét és hogy a zsargonban szerkesztett köziratok érvényüket veszítsék. A művelődés terjesztése végett a hitközségeknek iskolák alapítását parancsolta meg, melyeknek tananyagát a nemzeti iskolákéval tette egyenlővé. Megállapította, hogy a tankötelezettség a hatodik évvel kezdődjék és ahol a község iskolát képtelen fentartani, a gyermekek a keresztény iskolákat látogassák. A kereskedelemre csak az szánhatja magát, ki bebizonyította, hogy iskolába járt. Megengedte, hogy az alsó fokú iskolák bevégezése után az *egyetemre* is beiratkozhatnak, ahol a vallástudományon kívül minden tanfolyamot hallgathatnak. Földet bérelhetnek, de saját erejükkel kötelesek azt megművelni. Mesterségekre adhatják magukat, fuvarozással kereshetik kenyerüket, beléphetnek a *céhekbe*, az előbb tiltott foglalkozásokat is bátorságosan űzhetik s a *bányavárosokat* kivéve bárhol megtelepedhetnek. Kardot hordhatnak, rendes polgári viseletet ölthetnek, s hogy külsőleg semmi se árulja felekezeti ségüket, meghagyta, hogy vágják le szakállukat és mondjanak le mindenféle megkülönböztető zsidó ruha-jelről.

A zsidók hangulata. Az ország lakosságának zöme a változhatatlanba való megadással, néhol pedig titkos nemtetszéssel látta, hogy mily buzgósággal karolta fel a császár a zsidókat. Maga a zsidóság pedig a kemény bánásmódot felváltó gondoskodást eleinte gyanakodással kísérte; mert aggódott, hogy vallásainak szokásai szenvedni fognak alatta. Félelmének eloszlátását tartotta szem előtt *Vesszely Hartvig Naftáli*, mikor József császár zsidó alattvalóihoz *héber iratot* intézett, melyben rendeleteinek üdvös voltát méltatta. De bár alaptalanul rosszat sejtettek a zsidók, ismerve a császár erélyességét, hozzá láttak, hogy akaratát teljesítsék.

József császár rendeletei. Nem volt esztendő, melyben a zsidóság javára II. József egy sereg rendeletet ne mozgósított volna. Az erőszakos, önkényes megkeresztelést, mely valaha nagy mérvet öltött, nyomatékosan megtiltotta. A türelmi adó alól, melynek önérzetet sértő nevét *kamarai adó* névre változtatta, felmentette azokat, kik kizárólag a földművelést választották hivatásul. A kamarai, vallási és tanulmányi alaphoz tartozó birtokokon *zsidó telepeket* kívánt nyitni, kiváltságokban részesítvén a jelentkezőket. Célja *zsidó paraszt-, mesterember- és nagykereskedő-osztály megteremtése* volt, mert a kiskereskedés és házalás terén nem szerette őket látni. A *ghettók* felállítását határozottan ellenezte. A zsidó hitközségeket, melyeknek belügyeivel azelőtt semmit se törődtek, szintén belevonta érdeklődésének keretébe. *Alapszabályokat tett kötelezővé.* A rabbik feladatául tűzte ki a rendes *anyakönyvek* vezetését. Az előjáróknak és rabbiszékeknek megtiltotta a pénzbüntetés kirovását s az *átokba helyezést.* Szigorú felügyelet alá vette az egyletek működését. Tőle ered a rendelet, hogy minden hitközség *temetőt* tartson és hogy a halottat 48 óra előtt nem szabad eltemetni.

Névadás, katonáskodás. A császár uralkodása óta viselik a zsidók *német vezetéknévüket.* Parancsára, 1788 január elsejéig minden családos zsidónak helysége hatóságánál be kellett jelentenie, hogy milyen nevet akar és fog állandóan viselni. Megesett azonban, hogy a zsidókra nem a saját akaratukból, hanem a hatóság tréfájából jutott a furcsa német név. Legfontosabb végzéseink közé tartozott, hogy a zsidókra is kiterjesztette a *katonai kötelezettséget.* Nemcsak az egyenlőség elvének, mely az állam védelmét mindenkitől megköveteli, szerzett evvel érvényt, hanem meggyökeredzett elfogultságnak is véget vetett vele örökre. A Bécsben székelő *magyar-erdélyi kancellária* 1788-ban vette az értesítést, hogy a zsidókat is katonai szolgálatra kell alkalmazni, *de ne a fegyveresek,* hanem a *szekerészek* közé osszák be őket. A zsidók századokon keresztül elszokva a katonai élettől, gondolkodásukban és életmódjukban összeforrva oly szabályokkal, melyek a kaszárnnyában, de még inkább a táborban

megtarthatók nem voltak, természetesen szabadkoztak, hogy a terhet magukra vegyék. De hiába könyörögtek előtte, a császár fentartotta végzését és csak azt engedte meg nekik, hogy a zsidó katonák, ha úgy akarják, a vallásuktól előírt ételeket egyék és szombaton egyedül oly szolgálatot tegyenek, mit a szükség követel.

II. József intézkedéseinek hatása. Szánalmas sorsú felekezett képeztek a zsidók Mária Terézia halálakor, míg fiának ravatalánál a gyászban már tágkörű jogokkal felruházott zsidóság osztozkodott. *Eperjesen* már a polgárok sorába felvett zsidócsalád is létezett, ami figyelemre méltó az okból, mert még Franciaországban is csak 1791-ben találkoztunk polgárosított zsidókkal. Amíg II. József nem jutott a trónra, *Pesten* hitközségnek még nyoma se volt. Csak országos vásárok idején tartózkodhattak benne zsidók, egyébkor pedig még a pusztá átvonulást és az éjjelezést is csupán vám lefizetése mellett engedték meg nekik. Mint ahogy a veszedelmes embereket, úgy kísérte a szabad királyi városokban a zsidót a hajdú, míg a kaput el nem hagyta. Kiváltságaik, szokásaik jogosították a városokat ez eljárásukra, mint ahogy a céheket arra, hogy az ipartól távol tartsák a zsidókat. A császár émberséges érzése azonban megsemmisítette ezen intézkedéseket és amióta a zsidók letelepedésének szabadságát kimondta, megkezdődött *Pesten*, *Budán*, *Székesfehérvárott*, *Nagyszombaton* és másutt a zsidó hitközségek alakulása, de egyszersmind föllendülése mindazon helyeknek, hol a császár engedelmevel szereztek a zsidók lakást. Szamba nem vett, amolyan útszélen heverő kőhalmaz volt eladdig a zsidóság, amely azonban városfejlesztő, hasznos anyagnak bizonyult II. József közreműködésével. Az ő uralkodásáig nyúlnak vissza a mai magyar zsidóság korszerű művelődésének és polgárosításának gyökérszálai.

20. Egyenjogusítási törekvések.

Az 1790-iki országgyűlés. II. József halála után a népszenvedély kiirtani igyekezett a hajtásokat, melyeknek magvait a császár a zsidóság javára elhintette. Szabad királyi városok és kiváltságos területek a zsidók kiűzését tervezték. *Nagyszombat* és *Pest* már határidőt is kitűzött, 1790 május elsejét, amikor a zsidóknak távoznok kellett volna kebelükből. A veszelem elhárítása végett a zsidóság az országgyűléshez fordult segítségért, melynek jóindulatáért terjedelmes, remek folyamodványban könyörgött. Ezenkívül a király oltalmáért is esedezett a Pozsonyban történt koronázás idején, amikor a zsidóság ünnepséget rendezett a király tiszteletére. A panaszosak ügyéről a rendeknek báró *Splényi Ferenc* váci püspök tett jelentést, előadván, hogy »az országban lévő Zsidóknak községei azon okból, hogy boldog emlékezetű Felséges II-ik József Tsászár s király Rendeléséből a Zsidóknak minden királyi Városokban való szabad lakás és kereskedés folytatása engedtetvén, mostan ezen engedelemtől némelly városok őket meg akarják fosztani — több rendbéli kéréseknek jelentése mellett azon könyörögnek, hogy továbbá is a zsidók nemcsak azon bátorságban és tsendességben meghagyassanak, hanem mindazon Akadályok, a mellyek vagy Élelmek, vagy bátorságos megmaradások, vagy vallások gyakorlásában tétettek, eltávoztassanak«. A püspök az ország sérelmeinek megvizsgálására kiküldött közös bizottság nevében javasolta, hogy a zsidók minden sz. kir. városban, a bányavárosokat kivéve, abban az állapotban maradjanak, melyben az 1790. esztendő elején voltak és ha néhol ebből kizavarták, ismét visszahelyezzék őket.

Az országgyűlés elfogadta az ajánlatot, mely a király szentesítése után törvényerőre is emelkedett és az 1790/1. országgyűlés törvényei közt a 38. cikkelyt képezi. Ez a zsidóság számára fentartotta mindazon kedvezéseket, melyeket II. Józsefnek köszönhetett.

Az 1807-iki országgyűlés. Ugyanabban az évben, melyben a francia zsidók nagy szinhedriona működött (1807), a magyar zsidóság a részleges jogegyenlőségnek reája való kiterjesztését kérte az országgyűléstől. »Nem tagadhatjuk ugyan« — így szóltak eleink latinul és magyarul szerkesztett emlékiratukban — »hogy most, midőn ez utóbbi időkben az előítéleteknek homálya eloszolván, a Religióról való vélekedések többé nem üldöztetnek, a mi sorsunk is valamennyire megenyhült: de mégis soha meg nem engedtetett, hogy Neinzetünk polgári jussokat nyerjen és így a tudományok és mesterségek által kitsinosodván, a többi Polgárokkal egyenlő jótéteményekkel élhessen.« E végből úgy óhajtották a zsidók, rendelje el törvény, hogy szabadon gyakorolhassák vallásukat, foglalkozásuk ne ütközzék akadályokba, a zsidóság tagjai pedig földművelők, gyárosok, vagy mesteremberek, kereskedők, polgárok s házaló kalmárok osztályába osztassanak.

Az 1826-iki országgyűlés. Az országgyűlésnek nem volt módjában a zsidók ügyével foglalkozni, a felekezet ennél fogva 1826-ban ismét megragadta az alkalmat, hogy kivánságával felkeresse az országgyűlést és figyelmébe ajánlja állapotát.

»Méltóztassanak tehát — hangzik felterjesztésük — az Ország Rendjei minket kegyesen pártfogások alá venni, boldogtalanságunkat megszívvelni, terheinken tágítani, az emberiség jussait mi reánk is kiterjeszteni, és ha léptsőnként is: minket hasznos polgárokká tenni. A Jótétemény következése, az Isten áldása, a szorgalom által az ország virágzása az erántunk való bölts Intézetekből fogja magát kifejtegetni, ami háladásunk szózatjai pedig egész az Egek Urához fognak hatni, kinek kimeríthetetlen Jóvolta minden Népeket kebelébe fogad.«

Az 1839-iki országgyűlés. Az 1839/40. országgyűlés nagy reményekre jogosította a zsidókat. Sok vármegye a zsidóság polgárosításának pártfogását adta utasításul követeinek. A szabadelvű szellem győzelmében bizakodva, nyujtotta be a zsidóság az országgyűlésnek folyamodványát, melyben ekkép tolmácsolta várakozását:

»Már az 1791-iki országgyűlés egyhangúlag elismeré állapotunk javításának szükséges voltát, s hazánkban az áldott békének helyreállása óta ismételve nyilvánult e meggyőződés az országos tanácskozá-

sok folytában; ez az, mi nekünk bátorságot s bizodalmat nyujt az országosan egybegyűlt rendeket mély alázattal kérti: Méltóztassanak törvényhozói magas hivatásuk szerint az emberiség és igazság cselekedetét gyakorolni velünk, s szívökre vevén polgári viszonyaink megjavításának szükséges voltát, azt tanácskozásaik tárgyává tenni s megvitatását azon — ránk nézve örvendetes — nyilatkozással fejezni be: »Adassanak meg Magyarország Izraelita lakosainak a honfűság jogai.«

Úgy az alsó, mint a felső tábla melegen pártfogolta a zsidók sorsának fellendítését. *Deák Ferenc, Dubraviczky Simon*, báró *Eötvös József* és mások emberszeretettel emelték fel érdekükben szavukat. A bécsi udvar azonban, a zsidó helyzet megjavításának elleneseire hallgatva, tudni se akart arról, hogy a zsidók elnyerjék polgárosításukat és csak *II. József* régi intézkedéseit engedte törvényerőre jutni. Ez országgyűlésnek a zsidókkal foglalkozó 29. törvénycikke tehát — *Kossuth Lajos* szavai szerint — méltán bizonyult »nagy szavak parányi eredményének.«

Magyar szellem terjedése. A türelmi adó eltörlése. Habár a törvény a zsidók állapotán semmit se változtatott, az országgyűlés rokonszenves tárgyalása mély nyomokat hagyott a zsidóságon. Ez ébresztette fel benne a lelkesedést, hogy a nemzet testéhez erősen hozzásimuljon. A magyar nyelv és szellem terjedése a zsidók közt, a magyar nyelvű zsidó irodalom kezdete ennek az országgyűlésnek volt következése. De volt más fontos hatása is. Az alsó tábla a törvénytelenül kivetett türelmi adó eltörlését követelte s *V. Ferdinánd*, miután a zsidóság hajlandó volt a türelmi taksát megváltani, 1846-ban megszüntette ezt a megszegyenítő adót, melynek megsemmisítése a zsidók polgárosításának ügyét előre vitte.

21. A szabadságharc.

A zsidók közreműködése a szabadságharcban. A felekezeti vágya, hogy egyenjogusítását elnyerje, a szabadságharc idején teljesedett: abban a fényes korszakban, melyben a zsidóság elévülhetetlen érdemeivel bebizonyította, hogy a magyar haza

szeretetében vetekedik annak minden más felekezetű polgárával. Akik az emancipációt, ezen természetes emberi jogot, azon ürügy alatt késlekedtek neki megadni, hogy magyar nemzeti érzése nem elég megbízható, hiedelmük alaptalanságáról a forradalom nagy eseményei alatt győződhetek meg. Midőn az önkényuralom Magyarország függetlenségi törekvéseit vérbe fojtotta, a korlátlan hatalom végrehajtóihoz az a feljelentés érkezett Budára, hogy a zsidók nélkül a szabadságharc nem nyert volna széles terjedelmet. E vád, bár indító oka a rossz szándék volt, merőben igaz volt; mert kétségtelen, hogy a magyar történelemben oly emlékezetes, másfél esztendeig tartó mozgalom erejének növeléséhez a zsidók lelkesedése, áldozatkészsége, bátor magaviselete s hasznos szolgálata jelentékenyen hozzájárult.

Zsidóüldözések március 15-ike után. A zsidók multjában számos példa található, hogy országos vagy társadalmi átalakulásoknál, midőn új eszmék megvalósulnak, a felkavart szenvedélyek a zsidók közül szednek áldozatokat. 1848-ban sem volt másképen. A március 15-ikén kihirdetett elvek teljesülésével vele járt a zsidók bántalmazása az ország számos helyén. A felszabadult sajtó zsidók ellen izgató iratokat termelt, a gyűlekezési jog szabadságát pedig bujtogatók arra használták, hogy a lobbánékony nép dühét a zsidókra irányítsák. Bár a nemzetörségbe szent felhevüléssel tódultak a zsidók s a változott helyzet áldásait örömmel üdvözölve, annak támogatói lettek: mindez nem védte meg őket, hogy gyűlölettől szított támadások célpontjai legyenek. A forrongó időszakban gyökerestül megváltozott sok minden, de nem enyhült a zsidók iránt való gyűlölet, sőt ez az indulatok hevességében még tápot is nyert, amint a *Nagyszombaton, Pesten, Pozsonyban, Szereden, Székesfehérvárott, Szombathelyen* kitört üldözések mutatták. *Vágújhelyen*, mely Pest után az ország első kereskedelmi helye volt, az elvadult tömeg a zsidók üzleteit, házait s raktárait fosztogatta, mintegy két millió forint kárt okozván bennük. Néhány áruház úgy kerülte el a prédálást, hogy tulajdonosaik keresztet vagy szentképet függesztettek rá. A kihágások következtében emberélet is elveszett és több sebesülés történt.

Országos Rabbiképz - Zsidó Egyetem Könyvtára

Petőfi Sándor elítéli a pesti polgárok zsidógyűlöletét.

A fővárosban Peszach ünnepén rendeztek a zsidók ellen zavargást; de hogy ott a hangulat már egy hónappal előbb is barátságatlan volt irántuk, megvilágítja *Petőfi Sándor* naplója, hova ezt a kifakadását jegyezte a költő:

»Az egyetértés, mely eddig kivétel nélkül uralkodott a fővárosban, bomlani kezd. Német polgárok bevádollak benneteket a nemzet és az utókor előtt, hogy azt ti bontottátok föl! E kettő ítéljen fölöttetek. Ők nyilatkoztak először, hogy a nemzetörségbe, maguk közé zsidót nem vesznek, és így ők dobtak először sarat márczius 15-kének szűztiszta zászlajára! . . . Avagy nem áll-e azon e jelszó, és nem kiáltottátok-e velünk: szabadság, egyenlőség, testvériség? Igen, ti velünk kiáltottátok ezt — de most már látjuk — nem igazságszeretéből, hanem félelemből! Megszüntetek már félni? Ne szünjete meg, mert eljött és még nem mult el a jutalmazásnak és büntetésnek ideje! Várhattok-e igazságot a magatok részére, ha nem vagytok igazságosak mások iránt? S miért üldöztetek ti a zsidókat, hogy meritek őket üldözni itt mi nálunk? Hüllött egy csep véretek e földre, midőn a hazát szerezték, vagy midőn oltalmazták? Nem. Ti jött-ment emberek vagytok, alig van köztetek olyan, aki be tudná bizonyítani csak azt is, hogy első nagyapja itt halt meg, annál kevésbbé, hogy itt született.«

A zsidók a haza javára fegyvert fognak, áldoznak. Habár eleinte méltatlanságot szenvedett a zsidóság a szabadság jegyében, a haza szeretete nem lohadt le szívében. Voltak ugyan soraiban egyesek, akik az események fájdalmas hatása alatt hit-sorsosaikat avval biztatták, hogy hagyják el az országot, mely mostohán bánik velük és telepedjenek meg *Amerikában*, azonban a hívó szónak nem engedelmeskedtek. Midőn a haza veszélyben volt, midőn lázongó nemzetiségek fenyegették mindenfelől, a zsidóság a maga szomorú sorsánál előbbre valónak tartotta a megtámadott haza érdekeinek gondozását. Fialatok, öregek fegyverbe állottak, hogy hűséggel oltalmazzák a magyar nemzet ügyét. Akik táborba nem vonulhattak, bőkezűségükkel siettek a hazáért áldozók közé. Tömegesen voltak, akik a csatasíkon néztek szembe a halállal és seregesen akadtak, akik a harcban megsebesültek és kárvallottak emberséges támogatásán fáradoztak.

Fölszereléseket s pénzt adtak a katonáknak ; menedékhelyet és ápolást a megrokkantaknak, valamint az üldözött honvédeknek. A zsidók jószívűségével lépést tartott elszántságuk. A *Jellasics* horvát bán terveit és összeköttetéseit eláruló postának elfogói közt a berényi erdőben zsidó sem hiányzott. *Buda* visszafoglalásánál egy rabbi fia az elsőik közt volt, kik a vár falán megjelentek. A harcmezőkön számos zsidó honvéd vérzett el.

Zsidók országos értekezlete az egyenjogusításért. A zsidóság méltó módon hordta szíven a haza sorsát. Jogosan elvárhatta tehát, hogy az országgyűlés szintén megteszi kötelességét a felekezettel szemben. Az e végből szükséges teendők megbeszélése végett a zsidóság meghatalmazottai 1848 július havában értekezletet tartottak Pesten, melyen elhatározták, hogy az országgyűlésnél lépést tesznek emancipációjukért, de ennek megadását nem engedik vallásuk szabályainak megváltoztatásához kötni:

Törekvések a zsidó vallás reformálására. Az egyenjogusítás és a vallás reformálásának elválasztását az okból hangsúlyozta az értekezlet, mivel a kormányon levő férfiak, köztük *Kossuth Lajos* s velük a legkitünőbb hazafiak és írók véleménye az volt, hogy jogokban csak oly föltétellel lehet a zsidóságot részéssíteni, ha ez a kornak megfelelően átalakítja vallását. A nézet a felekezet némely rétegében barátságos fogadtatásra talált. *Löw Lipót* pápai rabbi, kinek állásfoglalása tudománya és hazafias-sága miatt mértékadó volt, úgy nyilatkozott, hogy a két törekvés együvé tartozik: az emancipációért vágyó zsidónak óhajtania kell, hogy a felekezet polgárosítását a hit terén történő újítások népszerűbbé, kivihetőbbé tegyék és elhárítsák azokat az akadályokat, melyek a polgári áldások élvezetét csonkitják. A vallás átalakításának eszméjéből származott *Pesten a reform-társulat* nevű hitközség, mely *Einhorn Ignác* rabbijával — aki később *Horn Ede* néven *államtitkár* volt a kereskedelemügyi ministeriumban — németországi mintára a zsidó vallásban gyökeres újításokat létesített. Habár a pesti példa nem állott elszigetelten az országban: a zsidóság többsége nem akart tudni a reformról s

különösen az időt nem tartotta alkalmasnak erre; mert ez az eljárás oly színben tüntethette volna fel a zsidóságot, mintha vallása rovására akarna polgári jogokhoz jutni.

A zsidóknak az országgyűléshez benyújtott kérvénye.

A zsidóság nevében megbizottjai az országgyűléshez kérelmet intéztek, melyben e szavakkal ajánlották kívánságukat:

»Hazánk tisztelt képviselői! Alólírtak Önöktől Magyarország s hozzákapcsolt tartományokbeli zsidók nevében *igazságot, szabadságot s egyenlőséget* kérnek. Kérjük azért, mert erre *jogunk van*, mert Isten és ember előtt igényt tarthatunk reájok.

Avagy nem volna-e kigúnyolása az igazságnak, eltorzítása a szabadság fogalmának, meghazudtolása az annyira pengetett egyenlőségnek: azoknak áldásait megtagadni egy néptől, melynek gyengeségén kívül egyéb vétke nincsen...

Mi azért kívánjuk jogainkat, mert *emberek* vagyunk. *Mi egyenlők akarunk lenni e haza minden más lakosaival — egyenlők terheiben és áldásaiban, mert mi szintúgy vagyunk fiai; itt születünk, itt nevelkedtünk, itt szabadon élni, halni akarunk*, s nem lehet senkinek hatalmában, kivéve az erőszakot, minket szeretett anyánk keblétől elutasítani, szeretetéből kitagadni — csak egy percig is tőlünk megvonni azt, mit Isten kezéből birunk, minek tudatát a természet szívünkbe oltá...

Törvényhozók! Legegyenesebb politika igazságosnak lenni, mert *az igazság diadalában az istenség nyilatkozik*, s mert *az igazság boszút áll minden megsértőjén, minden megfertőztetőjén*. Mivel nem tudtak igazságosak lenni, elvesztek nemzetek, megsemmisültek álladalmak. Mi lehet azonban igazságtalanabb, mint a hoñi lakosok egy részére csak terheket róni, az álladalom jótéteményeiből pedig őket kizárni?

Magyarok! Nyujtsatok testvérkezeket; nektek is, nekünk is érdeünkben van testvéri keblekre számolhatni. *Mi született vértanui vagyunk a szabadságnak*, elődeink mind elvérzettek ezen kincsérti küzdelemben, s azért mi annak becsét méltányolni tudjuk. Mit a háromezer éves történet őseinkről bizonyít, annak jelét mi magunk is a legközelebbi események s vészdzús napokban adtuk: hogy a szabadságért lángolunk, *hogy hazafiúságban bennünket egy néposzlály sem múl felül*, hogy állhatatosságunkat, kitartásunkat semmi csapás, semmi szerencsétlenség meg nem ingathatja.

Europának szabadsága kivívásában minden tartományokban hitfeleink dicséretesen harcollak — sorainkból is hullottak áldozatok a népfelség oltá-

rán — s meggyalázva, visszautasítva, lábbal taposva bár, azon szavak halatára: »veszélyben van a haza!« testvéreink közül számosan mentek a halál torkába, míg más nemzetségek tetemes része ezt tenni vonakodott, vagy épen az ellenséggel szövetségbe; számosan siettek vagyounkkal járulni a haza szükségei fedezésére készséggel, lelkesedéssel.

Mi ügyünknek igazságos volta érzetében reméljük, hogy önöket is irányunkban az igazság vezérlendi; az igazság, mely nem kegyelmet, nem félszeg rendeleteket, nem jogokat s engedményeket, hanem jogegyenlőséget osztogat minden lakosra nézve, különbség nélkül.

Legyenek igazságosak, s ezen paizszsal győzni fognak; a jó ügy, melyet kivívni a magyar nemzet hivatva van — négyszázezer embert, kik lelkesülni, kik áldozni tudnak, azonnal nyerend.«

A szegedi nemzetgyűlés törvényre emeli az emancipációt.

A zsidóság beadványa csak az utolsó órában, kevéssel a szabadságharc leveretése előtt, nyert elintézését, oly időben, midőn tettük sikertelenségéről maguk a törvényhozók is tisztában voltak. De noha az országgyűlés végzéséből haszon nem eredt, a zsidóság mégis elégtételt láthatott abban s elismerést lelkes hazafiasságáért. Az *emancipációt 1849. július 28-ikán* mondta ki határozatképen a *szegedi nemzetgyűlés*, azon kijelentéssel, hogy a *zsidóság köteles vallását megreformálni.*

Az önkényuralom boszuja a zsidókon. Pár héttel azután, hogy az önkényuralom törvényerőre emelkedett, bekövetkezett a *világosi fegyverletétel*, mely a zsidóság számára is nehéz napokat hozott. Számosan kerültek a megtorló kézbe, mely halált, börtönt osztogatott; sokan pedig, hogy ne érje el őket a katonai uralom boszuja, a külföldre menekültek, ahol némelyek tollukkal küzdöttek leigázott hazájuk igazaiért. *Haynau* osztrák teljhatalmú kormánybiztos súlyos hadisarcot rótt több községre, de miután ezek képtelenek voltak a nyomasztó terhet elviselni, a *bécsi minisztertanács* úgy intézkedett, hogy mivel a forradalomban részt vett az egész magyar zsidóság, ez büntetésképp 2,300.000 forintot fizessen, melyhez *Pozsonyt* és *Temesvárt* kivéve, minden hitközség arány szerint járuljon. Könyörgő küldöttségek azonban kijárták, hogy ezen határozat, mely az összes hitfelekezetek közt egyedül a zsidót érte, megmásuljon és végre is *I. Ferenc József*

király úgy döntött, hogy a büntetés maradjon el, hanem a zsidóság köteles *egy millió forintnyi alapot* teremteni *iskolai és tanügyi* célokra. A befizetett összeg kamataiból létesült az *országos izraelita tanítóképző* és a *rabbiképző intézet* Budapesten. Ugyancsak belőle nyer segítséget több iskola.

22. Az egyenjogusítás törvénye.

Az 1861-iki országgyűlés. A polgárosítás ügye a önkényuralom idején pihenőt tartott s csak az 1861-ben összehívott országgyűlésen került ismét napirendre. Ennek megnyitása után az ország zsidósága a fővárosban értekezletet tartott, melyen kimondta, hogy nem folyamodik az egyenjogusításért, hanem bizik az országgyűlés belátásában, hogy tudni fogja kötelességét a zsidókkal szemben. Az országgyűlés pártjai kivánták ugyan az emancipációt, megvalósulását azonban az események késleltették.

A magyarországi zsidók egyenjogusításának törvénye. Az alkotmány helyreállításának és a király koronázásának évében, 1867. június 22-ikén *Bernáth Zsigmond* képviselő indítványt tett a Ház asztalára, hogy a belügyministerium készítsen törvényjavaslatot a zsidó honfitársak egyenjogusításáról. A kormány nevében *Andrássy Gyula* gróf miniszterelnök be is terjesztette a törvényjavaslatot, melyet a képviselőház december 22-ikén egyhangúlag elfogadott. A főrendiház december 23-án tanácskozott a törvényjavaslat fölött, a midőn a szavazásnál csak négy ellenzője akadt. Miután a király is szentesítette a zsidók polgárosítását, ez az 1867-ben alkotott törvények közt a tizenhetedik cikkelyt képezi. E fontos törvény szövege:

»Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak.«

»Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezenel megszüntetetik.«

A zsidóság hálája az emancipációért. Az egyenjogusítás törvénybe iktatását hálás szívvvel fogadta a zsidóság. Ünnepestes istentiszteleteket rendezett, melyeken a közönség érzelmét néhol már magyarul tolmácsolták a rabbik. A köszönet szavához, melylyel a hívek hangulatát kifejezték, hozzácsatolták a figyelmeztetést, hogy a nyert jogokkal járó kötelességeket illően teljesítsék. *Löv Lipót*, az emancipáció nagy érdemű harcosa a szegedi templom szószékéről hitsorsosainak nevében megfogadta, hogy a zsidók részéről az egyenjogusítás viszonzása lesz: a hűség a király iránt, a tette kész lelkesedés a hazáért, jólétének, dicsőségének előmozdítása, a rendületlen ragaszkodás a magyar nemzethez, a részvétel korszerű törekvéseiben, a magyar nyelv s irodalom ápolása, támogatása.

23. A szombatosok.

A bözöd-ujfalusi székelyek zsidó hite. Az öröm, melyet az emancipáció szentesítése az országban keltett, sehol sem nyilvánult oly mértékben, mint *Udvarhely vármegye* egyik elhagyatott helységében, *Bözöd-Ujfalun*. Az ott élő *székely* lakosok egy részében ugyanis az egyenjogusításnak a híre abból az okból ébresztett lelkes hangulatot, mivel úgy gondolták, hogy az új jogállapot a zsidó vallásra való térésnek engedelmet is magában foglalja és ennél fogva eljött végre számukra az idő, midőn szabadon vallhatják a zsidó hitet, melyet eladdig titokban követtek.

A szombatosság eredete. A zsidó valláshoz ragaszkodó székelyeket *szombatosok* néven ismeri a történet. Hajlamuk századokon át fejlődött ki bennök. Megindítója a hitújítási mozgalom volt a XVI. században. Az ó-korban, a görög műveltség uralma alatt korszakalkotó hatást tudott elérni a Szentírás népszerűsítése fordítások révén és ugyancsak forradalmat támasztott a gondolkodásban, midőn *Luther Márton* óta ismét közkinccsé vált a biblia. A belőle kiáradó szellem adta meg a *reformációnak* a tulajdonképpeni tartalmát és a jellemző színt. A Szentírás tanulmányozásának felvirágzása nemcsak az abban foglalt

elbeszéléseket és a héber nyelvet tette rokonszenvesekké, hanem tágabb körben érvényt szerzett sok törvénynek és intézkedésnek, melyeknek teljesítése a zsidóság sajátossága volt. Ennek nyomán támadtak külföldön s hazánkban a *zsidózók*, kik a kereszténység alapítójának imádását megtagadták, a szombatot ünnepelték s a zsidó vallású élet szokásait ismerték el kötelezőknek.

Eössi András a szombatos vallás alapítója. A zsidózást Erdélyben *Dávid Ferenc*, az *unitárius* vallás maghíntője egyengette tanaival. Hirdetett eszméit még tovább fejlesztette *Eössi András* szent-erzsébeti székely főnemes, akinek a hitkérdéseivel vivódó lelkét a biblia szorgalmas olvasása a zsidó vallásos fel fogás közelségébe vitte. Ő rakta le alapját körülbelül 1588 táján a szombatos vallásnak, amely miatt így hálálkodik:

»Dicsértessék az Isten magasságban,
Ki megadta érnünk ezt az életben ;
Igaz vallást megtaláltuk rejtekben
Kövessük azt hiven teljes életünkben.«

Péchi Simon. A szombatosság terjeszkedése. Eössi András szive utolsó dobbanásáig megtartotta a tőle felfedezett vallást, de emellett még ahhoz is látott, hogy meggyőződésének minél több pártfogót szerezzen. Igazának terjesztésén sokat munkálkodott, de az övénél sikeresebb volt az apostolkodásban fogadott fiának, *Péchi Simon*nak tevékenysége, kit tehetsége Erdély főkancellárjává emelt. A szombatos vallásúak tábora már Eössi életében népes volt; többnyire székely földművesekből és mesteremberekből állott, de a szegény földhöz kötött jobbágyok és az egyszerű polgárok mellett voltak benne nemesek is. Hódítása Erdélyre szorítkozott, Magyarországra alig csapott át.

A szombatosok üldöztetése. Mint minden új vallás, a szombatoság is gyarapodásával ellenséges fogadtatásban részesült. Nem sokkal keletkezése után, hiveinek már próbát kellett tenniök állhatatosságukról. Az 1595-iki gyulafehérvári országgyűlés kezdte meg üldözésüket és azóta törvények és intézkedések gondoskodtak arról, hogy a szombatoság terjedése akadályokba ütköz-

zék. A nyomorúságokat azonban a szombatosok vallásos megadással viselték, amint énekük szól:

»Rólunk nem rázzuk le szent szombatod nevét,
Szombatosok leszünk, mert sátán erejét
Elálljuk s nagy mérgét
Tűréssel meggyőzzük nagy kegyetlenségét.«

A szombatosok hite, imái, költői, erkölcstana. A szombatoságot Mózes és a próféták könyvei nevelték. Ezeknek megfelelően tehát *Isten egysége, az eljövendő messiás, a zsidó ünnepek s étkezési szabályok* betartása képezte hitüket s vallásos gyakorlatukat. Áhítatukat *magyarra fordított zsidó imákkal, zoltárokkal* vagy unitáriusoktól átvett énekekkel fejezték ki; de voltak eredeti, mély buzgósággal remeklő könyörgéseik és himnusaik is, melyeket költőik szereztek, akik közt *Alvinczi Énok, Bogálhi Fazekas Miklós, Bökényi János, Pankotai Tamás és Péchi Simon* az ismertebbek. Erkölcstanuk a zsidóság legszebb elveit szedegette fel. Tartózkodást a bűntől, igazságot, szerénységet, mértékletességet, szeretetet hirdetett az Egy Isten nevében. A jótékonyságról ily tanítást közöl egyik énekük:

»Tiszteld istent minden jószágodból,
Annak javát, zsengejét, kövérit
Osztogassad gyakran szegényeknek;
Gyűjts kincset magadnak mennybe vele.«

»El ne fordítsd szegényről orcádat!
Az sántákat és erőtleneket,
Vakokat és minden félszegeket,
Segíts árvákat és özvegyeket.«

»Mind beszéddel és cselekedettel,
Jó tartással és mind ruházattal,
Tanácsoddal, gondviseléseddel,
Fáradtsággal és szabadítással.«

A szombatos vallás egészen a zsidóhoz idomul. A szombatosság idővel levetette még azt a csekély keresztény színezetet is, melyet az unitárius hittel való rokonsága miatt eleinte magán hordott és Péchi Simon fáradozásával teljesen a zsidó valláshoz idomult. A szombatosok a sanyargatott zsidóság vallását a miatt szemelték ki a magukénak, mert :

»Sohult zsidók kívül nem látunk igazat,
Sem törvényed kívül üdvösségnek utát,
Annak igaz módját,
Csak nálad találjuk örökös jutalmát.«

»Törvényed tartását azért választottuk,
Izrael táborát kedveltük, javaltuk,
Magunk ahhoz adtuk,

Nyomorult sorsával semmit sem gondoltunk.«

A szombatosság megapadása. Azóta, hogy valláselveik tökéletesen megegyeztek a zsidókéval, sorsuk is olyan keserves lett, mint ezeké. A szombatosok elnyomásával *I. Rákóczi György* foglalkozott irgalmatlanul, ki irataikat és vagyonukat elkoboztatta, börtönre vetette őket s kegyelmet csak annak adott köztük, ki elpártolt a zsidózástól. A gyötrő rendszabályok, melyeket *Apafi Mihály* fejedelem és az osztrák kormány tovább folytattak, elérték céljukat. A szombatosság rohamosan megapadt, tagjai a keresztény vallásokba olvadtak; de voltak, akik Törökországba szöktek, ahol nyiltan a zsidó hithez állottak.

A szombatosok titkos zsidózása. A kereszténység kötelékébe bevonult szombatosok közt akadtak, akiket a zsidózástól fenyegetés, büntetés és rábeszélés sem tudott eltéríteni. A zaklatások és feltűnés elkerülése végett titokban végezték zsidó szokásait, de abban a reményben, hogy számukra is földerül még a szabadság napja, mint ahogy énekük zengi :

»Tudjuk, hogy nekünk is eljő örömnapunk,
Mikor bátorsággal tenéked szombatunk,
Senkitől sem tartunk,
Mert szent Messiásod uralkodik nálunk.«

A bözöd-ujfalusi szombatosok felveszik a zsidó hitet. Az óhajtott idő, midőn ismét szabadon gyakorolhatták rejtett meggyőződésüket, az emáncipációval érkezett meg Bözöd-Ujfalura meghúzódott maradékaik számára. Az emáncipációról értesülve odahagyták a keresztény hitet és felvették a zsidót. Noha eljárásuk törvénybe ütközött, báró *Eötvös József* közoktatásügyi miniszter még sem engedte őket a kereszténységbe visszatérni, hanem igazolta lépésüket, melyet önzetlenül, tiszta szándékkal tettek meg. A végképpen zsidóvá lett szorgalmas, becsületes szombatosok szegény, támogatást érdemlő hitközsége még ma is fennáll, tanujelét nyujtva a *meggyőződés hatalmának és a zsidó hit erejének*, mely nem kényszerrel s jutalomigéretekkel hódít.

24. Egyetemes gyűlés. Recepció.

A magyar zsidók egyetemes gyűlése. Az egyenjogusítás szentesítése nyomán keletkezett örömet csakhamar az egyenetlenség zaja váltotta fel a magyar zsidóságban. A zavart azok az ellentétek idézték elő, melyek a hazai zsidók között a vallási intézmények korszerű átalakításának kérdésében már a negyvenes évek óta elválasztották a *haladás és magyarosodás* híveit azoktól, kik mindenféle ujitástól idegenkedtek. Az eltérő részletek összeütközésére a magyar zsidóság *egyetemes gyűlése* (congressus) nyujtott alkalmat, melyet báró *Eötvös József* a pesti hitközség kivánságára a végből hivott egybe, hogy ezen a hazai zsidók egyházuk önkormányzatáról és hitközségük ügyeiről lelkiismeretük szabadságának teljes megóvása mellett intézkedjenek. Elkeseredett és heves választások után 1868 december 14-én nyitotta meg báró *Eötvös József* ennek a király jóváhagyásával tartott egyetemes gyűlésnek első ülését, melyet csakhamar igen izgatott tanácskozások követtek. A kitört egyenetlenségnek sajnálatos következménye az *orthodoxok* pártjának különválása volt.

Az orthodoxok szervezkedése. 1869 február 23-án zárult be a magyar- és erdélyországi zsidók congressusa, melynek *dr.*

Hirschler Ignác, a pesti izr. hitközség elnöke, volt a vezetője. A hozott határozatokra még ugyanazon évben következett a király szentesítése. Végrehajtásukat azonban megakadályozta az orthodoxok ellenállása, valamint a képviselőházhoz benyújtott kérvényük. Ennek alapján a képviselőház 1870. március 18-iki ülésén kimondta, hogy a vallás- és lelkiismereti szabadság követelése szerint senki se kényszeríthető oly hitközségi szervezetet elfogadni, mely vallási meggyőződését bántja. Az országgyűlés e határozatától felbátorítva az orthodoxok külön szabályzatot dolgoztak ki, mely szintén megnyerte a király jóváhagyását.

Egyéb pártok. A congressus szerencsétlen eredménye azonban nemcsak két pártra szaggatta a magyar zsidóságot, hanem létrehozta még a *status-quo-ante* (»előbbi állapotbeli«) és a *szefárd* elnevezésű gyülekezeteket is, melyek nem vetették magukat alá sem az orthodox, sem az egyetemes gyűléstől alkotott szabályzatnak. A magyar zsidóság egységének ilyenét feldarabolása rendkívül káros hatással volt az egész felekezeti életre, mivel az egyetlenség magvát hintette el a hitközségekben, melyek sok helyt két, sőt három hitközségre szakadtak s így hivatásszerű működésükben igen meggyöngültek.

Országos rabbiképző-intézet. A pártvillongások szakában 1877-ben nyílt meg Budapesten az országos rabbiképző-intézet, melynek eszméjét Magyarországon 1806-ban *Friesenhausen Dávid* vetette fel. Az országos rabbiképzőből kikerült papok valóságos és hazafias szellemű működésükkel nagyban előmozdították hitközségeik javát és emelték a rabbikar tekintélyét.

Mozgalom a zsidóvallás egyenjogúsítása érdekében. Már az egyetemes gyűlés kérte báró Eötvös Józseftől, hogy a törvényhozás a zsidóságot a bevett felekezetek jogaival ruházza fel, mely jogok megadását először Pest vármegye követelte az 1839. országgyűlés idején. A pártvillongások és a *tisza-eszlári vérvád* (1883) kapcsán később felburjánzott *antisemita* mozgalom visszaverése közben a zsidóság érdeklődése elterelődött ez eszméről; csak néhányan, kik a congresszus oszlopos tagjai voltak, vetették fel néha zajtalanul. Váratlanul 1891-ben akadtak újra szószóli

és kivált az ifjú nemzedék karolta fel lelkesedéssel. A mozgalom annyira rokonszenves volt és oly gyors sikerrel járt, hogy *gróf Csáky Albin* vallás- és közoktatásügyi minister nemsokára benyújtotta a zsidó vallásra vonatkozó törvényjavaslatot, melyről 1893-ban jutott a képviselőház elé a közoktatásügyi bizottság jelentése.

A közoktatásügyi bizottság jelentése. »A vallásos érzület tiszteletben tartása és megbecsülése nyilvánul a törvényjavaslat szellemében midőn « — úgy szolt a bizottság jelentése — « a viszonyosság elvének kiterjesztését az izraelita vallásfelekezetre is szükségesnek tartja s előmozdítja az igaz tiszta vallásélet fejlesztését. E javaslat fontossággal bír állampolitikai szempontból, mert lerombol vallási különbségekből felállított válaszfalakat s ezáltal közelebb jutunk egy lépéssel újra ama nagy cél elérhetéséhez, hogy polgáraink mindinkább egygyé olvadva, erőnk nem egymás elleni óvatosság, figyelem és féltékenység, hanem a közjóra irányuló egységes működésre lesz fordítható.«

A recepció törvénye. A zsidó vallás recepcióját a képviselőház csaknem egyhangulag fogadta el, de a főrendiház visszautasítása miatt háromszor került tanácskozása elé. A király 1905-ben szentesítette az országgyűlés végzését, mely szerint: »Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik.« Ennek értelmében az ország többi bevett felekezeteire vonatkozó rendelkezések az izraelita vallásra is kiterjesztettek. Egyszersmind kimondta a törvény, hogy »lelkész (rabbi) és hitközségi előljáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, aki magyar állampolgár és aki képesítését Magyarországon nyerte.«

Közművelődési és jótékonyági intézmények. A megelevenedett érdeklődés és áldozatkészség a zsidó ügyek iránt tette lehetővé ez idő tájt, hogy létrejöjjön a magyar zsidóság legjobb-jainak régi óhaja, az *Izraelita magyar irodalmi társaság*. E társaság, mely 1894-ben tartotta alakuló közgyűlését, felolvasásai és kiadványai révén előmozdítja a zsidó irodalom és történet ismeretének széles körökben való terjedését. Ama jelentős eseménynek emlékére, hogy a zsidó vallás a bevett vallások sorába

lépett, hitközségek, egyletek és magánosak adománya 1895-ben az *Országos magyar izraelita közalapot* teremtette meg, melynek célja hitközségek és tisztviselőik támogatása, alapítványi helyek fentartása, ösztöndíjak, pályadíjak adományozása, közjótékony-sági és közművelődési intézmények alkotása. A régibb intézmények közé tartoznak: a *Magyar izraelita kézmű- és földművelési egylet*, mely a zsidó ifjakat, az ipar és gazdaságban való kiképeztetésükben támogatja; az *Országos izr. iskolaalap*, mely a zsidóság részvételét a szabadságharcban örökíti meg; az *Országos izraelita tanítóegyesület*, mely a zsidó tanítók érdekeit védi, az *Országos magyar izraelita ösztöndíjegylet*, mely a főiskolák szegénysorsú zsidó hallgatóit segíyezi s az *Izraelita siketnémák országos intézete*. Ezekon kívül minden nagyobb hitközség feladatának tekinti, hogy támogassa a szegényeket, betegek gyógyításáról gondoskodják és minden tőle telhető módon megfelelően vallásos és hazafias kötelességének.

A magyar zsidók törekvése. Hajdanta a szomorú események között híven ragaszkodott a zsidóság vallásához, szíve vérével ápolta ennek intézményeit, de — amint a jelenkor mutatja — a viharokat felváltó békében, szerencsés viszonyaiban is következetes maradt régi szelleméhez. A zsidóhitű magyarok szerezettel őrzik vallásukat és ennek eszméitől fellelkesítve, nemcsak felekezetük körében törekszenek hasznos alkotásokat teremteni, hanem buzgó iparkodásuk, hogy magyar érzéssel, polgári erényekkel és fáradozhatatlan munkássággal szolgálják a magyar hazát is, melynek legrégibb lakói közé tartoznak.

Függelék.

A)

Szemelvények a Tóra Ötödik Könyvéből.

סֵפֶר דְּבָרִים

1. Az elengedés éve.

Mózes V. könyve : 15. fejezet, 1—18. vers.

I. Hét év végével tégy elengedést. S ez az elengedés módja : Engedje el minden hitelező, amit felebarátjának hitelez; ne hajtsa be felebarátjától, vagy atyjafiától, mert elengedést hirdettek az Örökkévaló tiszteletére. Az idegentől behajthatod, de ami atyádfiánál lenne, azt engedje el a te kezéd. Ámbátor nem lesz szegény közötted; mert bőven meg fog téged áldani az Örökkévaló a földön, melyet birtokul ad neked az Örökkévaló, a te Istened, hogy örököljed, hacsak hallgatni fogsz az Örökkévalónak, a te Istenednek szavára, megőrizvén és megcselekedvén mindezt a parancsolatot, melyet ma meghagyok neked. Bizony az Örökkévaló, a te Istened megáld téged, amint megígérte neked: kölcsön adsz sok népnek, te azonban nem veszel kölcsönt; uralkodni fogsz sok népen, rajtad azonban nem uralkodnak.

II. Ha közötted szegény lesz atyádfiainak egyike, egyikében kapuidnak abban az országodban, melyet neked ad az Örökkévaló, a te Istened, ne keményítsd meg szívedet és meg ne vond kezedet szegény atyádfiától; hanem ugyancsak nyisd meg neki kezedet és kölcsönözz neki szükségéhez képest, akármi

is hiányozzék neki. Óvakodjál attól, hogy alávalóság legyen a te szívedben, úgy mondván: közeledik a hetedik év, az elengedés esztendeje — és e miatt boszus szemmel néznéd szegény atyádfiát és nem akarnál neki (kölcsőnt) adni; mert ha kiált miattad az Örökkévalóhoz, bűnödre lesz. Szívesen adj neki és ne boszankodjék szíved, ha adsz neki, mert ezen dolog miatt megáld téged az Örökkévaló, a te Istened minden tetteiben és mindenben, mire kezedet kinyújtod. Mert a szegény nem fog kifogyni az országból, azért parancsolom meg neked, hogy ugyancsak nyisd meg kezedet a te atyádfiának, szűkölködődnek és szegényednek a te országodban.

III. Ha eladja magát neked atyádfia, a héber férfiú vagy a héber nő: akkor hat évig szolgáljon téged, a hetedik évben pedig bocsásd el őt szabadon magadtól. Midőn azonban szabadon bocsátod, ne küldd el őt üresen; hanem bőven lásd el nyájadból, szérúdról és sajtódból: amivel megáldott az Örökkévaló, a te Istened, abból adj neki. Emlékezzél meg, hogy te is szolga voltál Egyiptom országában és az Örökkévaló, a te Istened felszabadított téged; ennek okáért parancsolom ezt ma neked. Ha pedig azt mondja neked: nem távozom tőled; mert megkedvelt téged házaddal együtt, mivelhogy jó dolga volt tenálad. Ez esetben vedd az árat s tedd fülébe s az ajtóba s legyen ő a te örök szolgád. Így tégy szolgálóddal is. Ne essék nehezedre, midőn őt szabadon bocsájtod magadtól, mert hiszen a béres kettős bérét szolgálta meg nálad hét éven át és meg is áld az Örökkévaló, a te Istened mindenben, mit végzel.

2. A három zarándokünnep.

Mózes V. könyve: 16. fejezet, 1—17. vers.

I. Vigyázd meg a kalászérés hónapját, hogy Peszach-áldozatot készíts az Örökkévalónak, a te Istenednek tiszteletére; mert a kalászérés havában hozott ki téged az Örökkévaló, a te Istened Egyiptomból, éjjel. Áldozd pedig a Peszachot az Örökké-

102

valónak a te Istenednek tiszteletére juhból és baromból azon a helyen, melyet az Örökkévaló kiválaszt, hogy ott honoltassa nevét. Ne egyél mellette kovászos; hét napig kovásztalant egyél mellette, a sanyarúság kenyerét — mert sietséggel jöttél ki Egyiptom országából — hogy megemlékezzél Egyiptom országából való kijövedeled napjáról, életed minden napján. Kovászos egész határodban hét napon át ne kerüljön szemed elé és ne maradjon éjjelen át a húsból, melyet este áldozol az első nap reggeléig. A Pészachot nem áldozhatod kapuidnak egyikében, melyet az Örökkévaló, a te Istened neked ad; hanem csakis azon a helyen, melyet az Örökkévaló, a te Istened kiválaszt, hogy ott honoltassa nevét. Ott áldozd a Pészachot este, midőn lenyugszik a nap, abban az időben, midőn kijöttél Egyiptomból. Süsd meg és edd azon a helyen, melyet kiválaszt az Örökkévaló, a te Istened; reggel pedig visszafordulhatsz és megtérhetsz sátraidba. Hat napon át egyél kovásztalant, a hetedik napon pedig ünneplő gyülekezés legyen az Örökkévalónak, a te Istenednek tiszteletére; akkor ne végezz munkát.

II. Hét hetet számlálj. Attól az időtől, hogy a sarló neki fog az álló gabonának, kezdj hét hetet számlálni és tartsd meg az Örökkévalónak, a te Istenednek tiszteletére a hetek ünnepét kezed szabad felajánlásával, melyet a szerint adj, amint téged megáldott az Örökkévaló, a te Istened. És vigadj az Örökkévaló, a te Istened előtt: te, fiad, leányod, szolgád, szolgálód, a levita, ki kapuidban van, a jövevény, árva és özvegy, kik közötted vannak, azon a helyen, melyet kiválaszt az Örökkévaló, a te Istened, hogy ott honoltassa nevét. Emlékezzél meg arról, hogy szolga voltál Egyiptomban; azért őrizd és tedd meg ezeket a törvényeket.

III. Üld meg a sátrak ünnepét hét napon át, mikor begyűjtöd termésedet szérűdről és sajtódból. Vigadj ünnepeken: te, fiad, leányod, szolgád, szolgálód, a levita, a jövevény, az árva és az özvegy, kik kapuidban vannak. Hét napon át ünnepelj az Örökkévaló, a te Istened előtt azon a helyen, melyet kiválaszt az Örökkévaló, a te Istened. Bizony megáld téged az Örökkévaló, a te Istened mindenféle termésedben és kezed minden munkájában, hogy

valóban vígan lehess. Három ízben esztendőnként jelenjék meg minden férfi közüled az Örökkévaló, a te Istened előtt azon a helyen, melyet kiválaszt: a kovásztalan kenyerek ünnepén, a hetek-ünnepén és a sátrak ünnepén és ne üresen jelenjék meg az Örökkévaló előtt, hanem mindenki keze ajándékával, az áldás szerint, amelyet neked az Örökkévaló, a te Istened adott.

3. Biráskodás. Törvény a királyról.

Mózes V. könyve: 16. fejezet, 18—22. vers; 17. fejezet, 1—20. vers.

I. Birákat és tisztviselőket rendelj minden kapudban, melyet az Örökkévaló, a te Istened neked ad törzseid szerint és ezek ítéljék a népet igazságos ítélettel. Ne hajlíts el ítéletet, ne ismerj tekintetet s ne fogadj el megvesztegetést; mert a megvesztegetés megvakítja a bölcsek szemeit és elcsavarja az igazak szavait. Igazságot igazsággal kövess, hogy élj és birtokold a földet, melyet neked ad az Örökkévaló, a te Istened.

II. Ne ültess berket, sem valamely fát az Örökkévaló, a te Istened oltára mellett, amelyet készítesz. Emlékoszlopot se állíts, melyet gyűlöl az Örökkévaló, a te Istened.

III. Ne áldozz az Örökkévalónak, a te Istenednek oly ökröt vagy juhót, melyen fogyatkozás, bármely hiba van; mert az Örökkévalónak, a te Istenednek utálata az.

IV. Ha találkozik közötted, kapuidnak egyikében, melyet az Örökkévaló, a te Istened neked ad, férfi vagy asszony, aki megteszi azt a rosszat az Örökkévaló, a te Istened szemében, hogy általhágja szövetségét, megy és idegen isteneket szolgál, leborul előttük: a nap, vagy a hold, vagy az ég egész serege előtt, amit megtiltottam. Ha ez neked megjelentetett s te meghallván jól kinyomoztad, hogy bizony igaz, megállapított a dolog, megtörtént ez az utálatosság Izraelben: akkor azt a férfiút, vagy azt a nőt, ki ezt a gonosz dolgot művelte, vezesd ki kapudhoz, — a férfiút, vagy a nőt — és ott kövezzétek meg őket, hogy meghaljanak. Két tanu, vagy három tanu vallomása alapján ölessék meg, kinek

4
neg kell halni ; ne ölessék meg egy tanu vallomása alapján. Először a tanuk keze legyen rajta, midőn megölik, annak utána pedig az egész nép keze ; így irtsd ki a gonoszat közüled.

V. Ha eldönthetetlen lesz előtted, hogy milyen legyen az ítélet főbenjáró, vagyonért folyó és sérelmi ügyekben, melyek vitákat okoznak kapuidban : akkor kelj föl és menj arra a helyre, melyet az Örökkévaló a te Istened kiválaszt és lépj ott a levita papok elé és a bíró elé, aki akkortájt lesz. Ezek tudakozódásodra majd értésedre adják az ítélet módját, te pedig azonképpen cselekedjél, amint neked megmondják arról a helyről, amelyet az Örökkévaló kiválaszt. Vigyázz, hogy mindenkép a szerint cselekedjél, amint kioktatnak. A tan szerint, melyre téged oktatnak és az ítélet szerint, melyet mondanak neked, cselekedjél ; ne térj el attól, amit értésedre adnak, se jobbra, se balra. Az az ember pedig, aki megátalkodottságot mivel olykép, hogy nem hallgat a papra, aki ott áll, hogy szolgálja az Örökkévalót, a te Istenedet, vagy a bíróra : az az ember haljon meg s így irtsd ki a gonoszat közüled. Az egész nép ennek hallatára félni fog és nem lesz többé megátalkodott.

VI. Ha bemész abba az országba, melyet neked ad az Örökkévaló, a te Istened, elfoglalod azt, benne lakol és azt mondod : királyt akarok magam fölé tenni, mint ahogy a többi népek, melyek körülöttem vannak : azt teheted föled királynak, akit az Örökkévaló a te Istened kiválaszt. Atyádfiai közül tégy föled királyt ; nem tehetsz föled oly idegen férfiút, ki nem atyádfia. Azonban ne tartson sok lovat és ne terelje a népet Egyiptomba, hogy onnan szerezzen sok lovat ; hiszen az Örökkévaló kijelentette nektek : ezentúl ne forduljatok vissza többé erre az útra. Sok feleséget se tartson, hogy szíve hűtelen ne legyen és ezüstöt, aranyat se gyűjtsön nagyon. S amikor majd uralmának székébe ül, írja le magának könyvbe ennek a Tóranak másolatát abból, mely a levita papok előtt van. S ez legyen vele és ő olvasson belőle élete minden napján, hogy megtanulja félve tisztelni az Örökkévalót, az ő Istenét, megőrizvén ennek a Tóranak minden igéjét, s gyakorolván ezeket a törvényeket. Hogy ne kevélyked-

jék szíve atyjafiai fölött és hogy el ne térjen ezen parancsolattól jobbra vagy balra, s így tartósan megmaradhasson uralmában: ő és fiai Izraelben.

4. A papok és leviták osztályrésze.

Mózes V. könyve: 18. fejezet, 1—8. v.

I. Ne legyen a levita papoknak, valamint az egész Lévi-törzsnek, részük és örökségük Izraellel. Az Örökkévaló tűzáldozatait és az Ő jutalékát egyék. Öröksége azért ne legyen neki atyjafiai közt, mert az Örökkévaló az ő öröksége, amint megígérte neki.

II. Ez legyen pedig a papok járandósága az áldozatot vivő néptől: akár ökörből, akár bárányból adja a papnak a lapockát, az állkapcsokat és a gyomrot. Gabonád, mustod, olajod elsejét és juhnyájad nyirásának elsejét is neki add. Mert az Örökkévaló, a te Istened őt választotta ki minden törzsedből, hogy álljon és szolgáljon az Örökkévaló nevében: ő és fiai minden időben. Ha eljön a levita kapuid egyikéből, bárhonnán egész Izraelből, ahol tartózkodik — ha eljön lelke teljes vágyakozásával arra a helyre, melyet az Örökkévaló kiválaszt: hadd szolgáljon az Örökkévaló, az ő Istene nevében, miként többi levita atyjafia, aki ott áll az Örökkévaló előtt. Egyenlően vegyenek részt az élelemben, kivéve, amit kiki elad az ő ősei örökéből.

5. Törvény a varázslókról és hamis prófétákról.

Mózes V. könyve: 18. fejezet, 9—22. v.

I. Ha bemész abba az országba, melyet neked ad az Örökkévaló, a te Istened, ne szokj ahhoz, hogy ama népek utálatosságai szerint cselekedjél. Ne találkozzék benned, aki fiát, leányát tűzbe vezeti, kuruzsló, időjós, szemfényvesztő, varázsló, ígézetet űző, szellemidéző, jövőmondó és halottak vallatója. Mert az Örökkévaló utálatosa, ki ezeket cselekszi és éppen ezen utálatosságok

miatt űzi el azokat előled az Örökkévaló, a te Istened. Te azonban légy tökéletes az Örökkévaló, a te Istened előtt. Mert bizony a népek, melyeket te elűzöl, időjósokra és bűbájosokra hallgatnak; de neked ilyesfélét nem engedett meg az Örökkévaló, a te Istened. Prófétát külded, atyádfiaiból, minő én vagyok, támaszt neked az Örökkévaló, a te Istened, ő reá hallgass. Mint ahogy Chórebnél, a gyűlekezés napján kivántad az Örökkévalótól, a te Istenedtől mondván: Nem hallgatom többé az Örökkévaló, az én Istenem hangját és nem nézem tovább ezt a nagy tüzet, mert különben meghalok. Az Örökkévaló pedig szólt hozzám: Helyesen mondták, amit mondtak. Prófétát támasztok majd nekik atyafiaik közül, minő te vagy és szájába adom igéimet, hogy ő jelentse meg nekik mindazt, a mit neki parancsolok. Valaki pedig nem hallgat igéimre, miket nevemben kijelent, attól Én számon fogom kérni. De az a próféta, aki gonosz szándékkal jelent nevemben, amit nem parancsoltam meg neki, hogy kijelentsen, vagy aki idegen istenek nevében tesz kijelentést; az a próféta haljon meg. Ha pedig azt mondd szívedben: Mint ismerhetjük meg azt az igét, melyet nem az Örökkévaló jelentett ki? Midőn a próféta kijelent valamit az Örökkévaló nevében és az az ige nem válik be, be nem következik: az olyan igét nem az Örökkévaló jelentette ki, hanem gonosz szándékkal a próféta költötte, tehát ne félj tőle.

6. A menedékvárosok.

Mózes V. könyve: 19. fejezet, 1—21. v.

I. Ha kiirtja az Örökkévaló, a te Istened ama népeket, melyeknek országát neked adja az Örökkévaló, a te Istened és te elűzöd őket s letelepszél városaikban és házaikban: három várost különíts el országodban, melyet az Örökkévaló, a te Istened neked ad, hogy elfoglald. Rendben tartsd az oda vezető utat. Három részre oszd be országod határát, melyet örökségül ad neked az Örökkévaló, a te Istened, hogy legyen hova menekülnie akármely gyilkosnak. S ilyen lehet annak a gyilkosnak

esete, aki oda menekülhet, hogy életben maradjon. Ha valaki nem szándékosan üti agyon felebarátját s nem volt gyűlölője tegnap és még előbb. Ha valaki felebarátjával az erdőbe megy fát vágni és midőn keze a fejszével sujt, hogy kiirtsa a fát, kicsúszik a vas a nyélről és felebarátját úgy találja, hogy ez belehal: az ilyen meneküljön ama városok egyikébe, hogy életben maradjon. Nehogy utólrhesse a vérboszuló a gyilkost, midőn szíve felgerjedvén, ezt üldözi — mivelhogy az út hosszú — és agyonüsse, noha nem illeti halál; mert hiszen nem volt neki gyűlölője tegnap és még előbb. Ezért parancsolom meg neked, mondván: három várost különíts el.

II. Midőn majd kitágítja az Örökkévaló, a te Istened határodát, amint megesküdtél őseidnek és neked adja az egész országot, amelynek megadását őseidnek megígérte, — mivel vigyázni fogsz arra, hogy megcselekedd mindezt a parancsot, melyet ma megparancsolok neked, hogy szeresd az Örökkévalót, a te Istenedet s hogy az Ő útjain járj minden időben — akkor szaporítsd még három várossal ezt a hármat. Nehogy ártatlan vér ontassék országodban, melyet az Örökkévaló, a te Istened neked ad örökségül és nehogy vérbűn legyen rajtad.

Ha azonban valaki gyűlöli felebarátját, leselkedik rá, ellene támad és úgy üti meg, hogy belehal, — ha az ilyen menekül eme városok egyikébe: akkor küldjenek érte városának vénei, hozassák el onnan és adják őt a vérboszuló kezébe, hogy meghaljon. Ne sajnálkozzék rajta tekinteted, így irtsd ki az ártatlan vér ontóját Izraelből, hogy jó dolgod legyen.

III. Ne told odább felebarátod határát, melyet az elődök kijelöltek örökségben, melyet örökül kapsz az országban, melyet az Örökkévaló, a te Istened neked ad, hogy azt elfoglald.

IV. Egy tanu nem léphet fel valaki ellen akármely véteben, vagy bűnben. Minden bűnben, melyet valaki elkövet, két tanu szájavallomása, vagy három tanu szájavallomása által legyen határozatnak helye. Midőn valaki ellen gonosz tanu lép föl, hogy hűtlenséggel vádolja őt: akkor álljon a két peres fél az Örökkévaló előtt a papok és bírák elé, akik abban az időben lesznek.

Ha a bírák jól kinyomozták, hogy hamis tanu, aki tanuzott, hogy hamisat vallott atyjafia ellen: akkor tegyenek neki úgy, mint ahogy tenni szándékozott atyjafia ellen s így irtsd ki a gonoszat közüled. A többiek pedig félni fognak és nem tesznek többé ily rossz dolgot közötted. Ne sajnálkozzék rajta tekintetted: lélek lélekért, szem szemért, fog fogért, kéz kézért, láb lábért.

7. Hadba szállás és törvény a talált holttestről.

Mózes V. könyve : 20. fejezet, 1—20. v. 21. fejezet, 1—9. v.

I. Mikor háborúba indulsz ellenséged ellen és látsz lovat, szekérhadat, népet, mely nálad számosabb: ne félj tőlük; mert veled van az Örökkévaló, a te Istened, aki felhozott téged Egyiptom országból. Midőn az ütközethez készültök, lépjen elő a pap és szóljon a néphez, mondván neki: Halljad Izrael! Ti ma ütközetre készültök ellenségeitekkel. Ne lágyuljon el szivetek, ne féljete, ne ijedjete meg és ne rettegjete elöttük; mert hiszen az Örökkévaló, a ti Istenetek az, ki veletek jár, hogy viaskodjék értetek ellenségeitekkel és hogy megsegítsen titeket. A tisztviselők pedig szóljanak a néphez, mondván: Kicsoda épített új házat és még nem avatta fel? Az menjen és térjen vissza házába, nehogy meghaljon a harcban és más ember avassa fel azt. Kicsoda ültetett szőlőt és még nem vette hasznát? Az menjen és térjen vissza házába, nehogy meghaljon a harcban és más ember vegye hasznát. És kicsoda, aki nőt jegyzett el és még nem vette el? Az menjen és térjen vissza házába, nehogy meghaljon a harcban és más vegye el. Ezenkívül még szóljanak a tisztviselők a néphez, mondván: Kicsoda félős és lágy szivű? Az menjen és térjen vissza házába, nehogy elcsügessze atyjafiai szivét az ő szivének módjára. Amidőn a tisztviselők befejezték a néphez intézett beszédüket, akkor rendeljenek hadi tiszteket a nép élére.

II. Ha városhoz közelepsz, hogy megütközzél vele, mindenekelőtt ajánlj neki békét. Ha béke lesz válasza és megnyitja neked

kapuit: az egész benne található nép legyen adófizetőd és szolgáljon téged. De ha nem békül meg veled, hanem fölveszi veled az ütközetet akkor vedd ostrom alá; miután pedig kezdedbe adta azt az Örökkévaló, a te Istened, öld meg a kard élével minden férfiszemélyét. Azonban a nőket, gyermekeket, a barmot és mindent, ami a városban lesz — egész zsákmányát vedd prédául és élvezd ellenségeid zsákmányát, melyet neked ad az Örökkévaló, a te Istened. Így tégy mindazokkal a városokkal, melyek nagyon távol esnek tőled, melyek nem tartoznak a következő népek városaihoz. De a következő népek városaiban, melyeket az Örökkévaló, a te Istened örökségül ad neked, semmiféle lelket se hagyj életben; hanem irtsd ki teljesen a chittit, az emórit, a kanaánit, a perizzit, a chivvit és a jebuszit, amint megparancsolta neked az Örökkévaló, a te Istened. Nehogy megtanítsanak titeket mindazon utálatosságaik szerint cselekedni, amelyeket ők isteneiknek megcselekszenek és így vétkeznének az Örökkévaló a ti Istenetek ellen.

III. Ha sok ideig ostromolsz várost, harcolván ellene, hogy elfoglald: ne pusztítsd ki gyümölcsfáját, fejszét suhintván rá; mert arról ehetsz s azért ne vágd ki. De meg ember-e a mező fája, hogy előtted szintén ostrom alá jőjön? Azonban azt a fát, melyről tudod, hogy nem gyümölcsfa, kipusztíthatod, kivághatod és belőle ostrom-szerszámot készíthetsz ama város ellen, mely veled háborut visel, míg meg nem hódítod.

IV. Ha a földön, melyet az Örökkévaló, a te Istened neked ad, hogy elfoglald, megöltet lennek, elterülve a mezőn, anélkül, hogy tudnák, ki verte agyon. Menjenek ki véneid és bíráid és végezzenek méréseket ama városokig, melyek a megölt környékében vannak. Amelyik város pedig legközelebb esik a megölthöz, annak a vénei vegyenek egy üszőt, mellyel még nem dolgoztak, amely még nem vont az iga alatt. Vezessék le ama város vénei az üszőt egy kopár völgybe, amelyet nem munkálnak meg és nem vetnek be és ott a völgyben szegjék az üszőnek nyakát. És lépjenek elő a papok, Lévi fiai — mert az Örökkévaló, a te Istened őket választotta, hogy szolgálják és áldjanak az Örökké-

való nevében és akiknek ítélete szerint dőljön el minden pör és baj — úgyszintén ama város minden véne, akik a megölthöz legközelebb vannak. Mossák meg kezüket az üsző fölött, melynek nyakát szegték a völgyben és szóljanak, mondván: Kezeink nem ontották ki ezt a vért, szemeink nem látták. Engesztelődjél néped, Izrael iránt, melyet kiváltottál, óh Örökkévaló, és ne engedd meg az ártatlan vér bűnét a Te Izrael népedben. Így engesztelődést nyernek a vérért. Te pedig kiirtod közülük annak az ártatlannak vérbűnét, ha megteszed azt, ami helyes az Örökkévaló előtt

8. Törvény az engedetlen fiuról.

Mózes V. könyve : 21. fejezet, 18—21. v.

Ha lesz valakinek rakoncátlan, engedetlen fia, aki nem hallgat atyja szavára és anyja szavára; noha megfenyítették őt, még sem hallgat rájuk. Akkor ragadja meg őt atyja és anyja, vezessék városa véneihez, helysége kapujához és mondja mindkettő városa véneinek: Ez a mi fiunk rakoncátlan és engedetlen, nem hallgat szavunkra, könnyelmű és korhely. Erre kövezze meg városának minden embere kövekkel, hogy meghaljon. Így irtsd ki a gonoszat közülük. Egész Izrael pedig ennek hallatára félni fog.

9. Törvény az állatvédelemről és egyéb törvények.

Mózes V. könyve : 22. fejezet, 1—12. v.

I. Ne nézd, mint tévelyeg atyádfiának ökre vagy báránya, úgy hogy távol tartsd magad tőlük; hanem tereld vissza azokat atyádfiához. Ha pedig atyádfia nincs közel hozzád, vagy nem ismered őt: akkor fogadd be a jószágot házadba és legyen az nálad, míg atyádfia nem keresi; akkor aztán add vissza neki. Így tégy szamarával, így tégy ruhájával és így tégy atyádfia bármely elvesztett dolgával, mely elvész tőle és te megtalálod; nem szabad magadat távol tartanod.

II. Ne nézd, amint leroskadt az uton atyádfia számar, vagy ökre, úgy hogy távol tartsad magad tőlük; hanem vele együtt segítsd azokat lábra.

III. Ne legyen férfi holmi nőn és férfi ne öltön nőruhát; mert az Örökkévalónak, a te Istenednek utálata mind, aki ezt teszi.

IV. Ha madárfészek akad eléd az uton, bármely fán, vagy a földön, fiókákkal vagy tojásokkal és az anya ül a fiókákon vagy a tojásokon: ne fogd meg az anyát a fiakkal együtt; hanem az anyát ereszd el, míg a fiakat elveheted, hogy jó dolgod legyen és hosszú életű légy.

V. Ha új házat építesz, kerítést készíts háztetődön, hogy vérbűnt ne okozz házadban, ha valaki leesnék róla.

Ne vesd be szőlőkertedet vegyes maggal, nehogy hasznavehetetlenné váljék az egész: a mag, melyet elvetsz és a szőlőtermése.

VI. Ne szánts ökörrrel és számarral együtt.

Ne öltö magadra vegyes szövést, melyben gypju és len együtt van.

VII. Rojtokat készíts annak a ruhádnak négy szögletére, melybe burkolódzol.

10. Törvény a fogadalomról és egyéb törvények.

Mózes V. könyve: 23. fejezet, 22—26. v.

I. Ha fogadást teszel az Örökkévalónak, a te Istenednek, ne késlekedjél annak megfizetésében; mert számon kéri tőled azt az Örökkévaló, a te Istened és különben bűnödre lesz. De ha megszünsz fogadni, nem lesz rajtad bűn. Ami kijön ajkaidon, tartsd meg azt és tégy úgy, mint ahogy megfogadtad az Örökkévalónak, a te Istenednek az ajánlást, amelyet száddal kijelentettél.

II. Ha bemész felebarátod szőlőkertjébe, tetszésed szerint ehetsz szőlőt jóllakásodig; de edényedbe ne tégy belőle. Ha bemész felebarátod álló gabonájába, szakithatsz kezeddal kalászokat; de sarlót nem lengethatsz felebarátod álló gabonájára.

11. Törvény a zálogról, munkabérről és szegényügyről.

Mózes V. könyve : 24. fejezet, 10—22. vers.

I. Ha kölcsönzöl felebarátodnak valamelyes kölcsönt, ne menj be a házába, hogy zálogát elvedd tőle; hanem künn állj és az az ember, kinek kölcsönöztél, vigye ki neked az utcára a zálogot. Ha pedig az az ember szűkölködő, ne feküdj le zálogával; hanem add neki vissza a zálogot napnyugta felé, hogy lefeküdhessék ruhájában és áldjon téged, ami részedre érdem-számba jön az Örökkévaló, a te Istened előtt.

II. Ne fosztogass, szűkölködő, szegény bérest, akár atyádfiai közül való, akár a jövevényeid közül, akik országodban, kapuidban vannak. A maga napján add meg neki bérét, mielőtt még lenyugszik fölötte a nap; mert hiszen ő szűkölködő és az után áhítzik az ő lelke; nehogy kiáltson miattad az Örökkévalóhoz és bűnödre legyen.

III. Ne ölessenek meg szülők gyermekek miatt és gyermekek ne ölessenek meg szülők miatt, bárki a maga vétkéért ölessék meg.

IV. Ne hajlítsd el a jövevénynek, árvának a jogát és ne vedd zálogul özvegy ruháját. Emlékezzél meg arról, hogy szolga voltál Egyiptomban és az Örökkévaló, a te Istened kiváltott téged onnan; ezért parancsolom Én neked, hogy megtedd ezt a dolgot.

V. Midőn szántóföldeden learatod gabonádat és kévét felejtessz a szántóföldön, ne menj vissza, hogy fölvedd; hanem a jövevényé, az árváé és az özvegyé legyen, hogy az Örökkévaló, a te Istened megáldjon kezed minden munkájában.

IV. Midőn levered olajfádat, végezetül ne szedd le a felső ágakon levő bogyókat; a jövevényé, az árváé és az özvegyé legyen. Ha szőlődet szüreteled, végezetül ne böngéssz; a jövevényé, az árváé és az özvegyé legyen. Emlékezzél meg arról, hogy szolga voltál Egyiptom országában; ezért parancsolom Én neked, hogy megtedd ezt a dolgot.

12. Igazságos mérték.

Mózes V. könyve: 25. fejezet, 13—16. vers.

Ne legyen tüsződben kétféle súlykő, nagy meg kicsiny. Ne legyen házadban kétféle mérőd, nagy meg kicsiny. Teljes és igazságos súlyköved legyen, teljes és igazságos mérőd legyen, hogy hosszú életű légy a földön, melyet neked ad az Örökkévaló, a te Istened. Mert az Örökkévalónak, a te Istenednek utálata mind, aki ezeket teszi: mind, aki jogtalanságot cselekszik.

13. Törvény a zsengekről és tizedről.

Mózes V. könyve: 26. fejezet, 1—19. vers.

I. Ha majd bemész az országba, melyet az Örökkévaló, a te Istened örökségül ad neked, elfoglalod azt és lakol benne: végy akkor a föld minden gyümölcsének elsejéből, amelyet termesztesz országodban, melyet neked ad az Örökkévaló, a te Istened, tedd kosárba és menj el vele arra a helyre, melyet az Örökkévaló, a te Istened kiválaszt, hogy ott honoltassa nevét. Menj a pap elé, aki abban az időben lesz és mondd neki: Vallást teszek ma az Örökkévaló, a te Istened előtt, hogy eljutottam abba az országba, amely felől megesküdött az Örökkévaló őseinknek, hogy nekünk adja. A pap pedig vegye el a kosarat kezedből és helyezze az Örökkévaló, a te Istened oltára elé. Erre szólalj meg és mondd az Örökkévaló, a te Istened előtt: Bujdosó arami volt az én őszám, lement Egyiptomba és ott mint jövevény élt csekély számmal; de nagy, hatalmas és számos nemzetséggé lett ott. S bántottak bennünket az egyiptomiak, sanyargattak minket és nehéz munkát vetettek ránk. Ekkor az Örökkévalóhoz, a mi őseink Istenéhez kiáltottunk és az Örökkévaló meghallgatta jajszavunkat, látta sanyarúságunkat, vesződségünket és gyötrődésünket. S az Örökkévaló kihozott minket Egyiptomból erős kézzel, kinyujtott karral, nagy félelmetességgel, jelekkel és csodákkal. S elhozott minket erre a helyre s megadta nekünk ezt az országot, mely tejjel-mézzel folyó ország. Ezért ime most elhoztam ama föld gyümölcsének elsejét, melyet nekem adtál, óh Örökké-

való. Erre tedd le azt az Örökkévaló, a te Istened előtt, borulj le az Örökkévaló, a te Istened előtt és örvendezz mindama jó fölött, melyet az Örökkévaló, a te Istened neked, valamint házadnak adott: te, meg a levita és a jövevény, aki közted van.

II. Midőn teljesen elvégezted^e termésed összes tizedelését a harmadik évben, a tized évében és a levitának, jövevénynek, árvának és özvegynek adtad, hogy egyék kapuidban és jóllakjanak, mondd az Örökkévaló, a te Istened színe előtt: Kitakarítottam a szentséget házamból, oda is adtam a levitának, jövevénynek, árvának és özvegynek mind ama parancsod szerint, melyet megparancsoltál nekem. Nem hágtam át egyet is parancsolataid közül és nem is felejtettem el; nem ettem belőle gyászomban, nem takarítottam ki belőle tisztátlanságban, nem adtam belőle halottnak; hallgattam az Örökkévaló, az én Istenem szavára, tettem mind a szerint, amint megparancsoltad nekem. Tekints le szent lakodból, az égből, áldd meg népedet, Izraelt és a földet, melyet nekünk adtál, amint megesküdtél őseinknek: a tejjel-mézzel folyó országot.

III. E napon meghagyja neked az Örökkévaló, a te Istened, hogy megtedd ezeket a törvényeket és rendelkezéseket; te pedig őrizd és tedd meg azokat egész szíveddel és egész lelkeddel. Kijelentetted te ma az Örökkévalóról, hogy Ő lesz a te Istened, hogy az Ő útjain fogsz járni, megőrized törvényeit, parancsait és rendelkezéseit és hogy hallgatsz szavára. Az Örökkévaló viszont rólad jelentette ki ma, hogy te az Ő tulajdon népévé válsz, amiként megígérte neked, hogy megőrizd minden parancsát. Hogy fölébe helyezzen az összes nemzeteknek, melyeket alkotott, dicséretre, hírnévre, dicsőségre és hogy te szent népe légy az Örökkévalónak, a te Istenednek, amint mondotta.

14. Törvénykövek és tilalmak.

Mózes V. könyve: 27. fejezet, 1—19., 24—26. vers.

I. Mózes Izrael véneivel együtt megparancsolta a népnek, mondván: Őrizzétek meg mindazt a parancsot, melyet ma megpa-

rancsolok nektek. Az nap, midőn általvonultok a Jordánon abba az országba, melyet neked ad az Örökkévaló, a te Istened, állíts fel nagy köveket s meszeld be mésszel. És ird rájuk ennek a Tórának minden igéjét, midőn általvonulsz azért, hogy bemehess az országba, melyet neked ad az Örökkévaló, a te Istened, mely tejjel-mézzel folyó ország, miként megigérte neked az Örökkévaló, a te őseid Istene. S majd midőn általvonultok a Jordánon, az Ébál hegyen állítsátok fel ama köveket, melyek felől ma parancsot intézek hozzátok és meszeljétek be azokat mésszel. S ott építs oltárt az Örökkévalónak, a te Istenednek: oltárt kövekből, melyeket vassal nem illetél. Faragatlan kövekből építsd az Örökkévalónak, a te Istenednek oltárát és mutass be rajta az Örökkévalónak, a te Istenednek égő áldozatokat. Vágj le békeáldozatokat, edd ott és vigadj az Örökkévaló, a ti Istenetek előtt. A kövekre pedig rójjad pontos értelmességgel ennek a Tórának minden igéjét.

Szóltak Mózes és a levita papok egész Izraelhez, mondván: Figyelj és halljad Izrael! A mai napon váltál az Örökkévalónak, a te Istenednek népévé. Hallgass tehát az Örökkévalónak, a te Istenednek szavára, tedd meg parancsait és törvényeit, melyeket ma megparancsolok neked.

II. Az nap megparancsolta Mózes a népnek, mondván: Ezek álljanak a nép megáldására a Gerizzim hegyen: Simon, Lévi, Jehúda, Iszachár, József és Benjámin. Ezek álljanak pedig megátkozására az Ébál hegyen: Rubén, Gád, Ásér, Zebulon, Dán és Naftáli. S szólaljanak meg a leviták és emelt hangon mondják Izrael minden emberének:

Átkozott az az ember, aki készít faragott vagy öntött képet, ami az Örökkévalónak utálata — mester keze készítményét és felállítja titokban. S felelje rá az egész nép és mondja: Ámen.

Átkozott, aki megveti atyját vagy anyját. S mondja rá az egész nép: Ámen.

Átkozott, aki odább tolja felebarátja határát. S mondja rá az egész nép: Ámen.

Átkozott, aki megteveszt vakot az úton. S mondja rá az egész nép: Ámen.

Átkozott, aki elhajlítja a jövevény, árva és özvegy jogát. S mondja rá az egész nép: Ámen.

Átkozott, aki felebarátját titokban agyonveri. S mondja rá az egész nép: Ámen.

Átkozott, aki elfogad megvesztegetést, hogy agyonüssön valakit, ártatlan vért ontva. S mondja rá az egész nép: Ámen.

Átkozott, aki nem tartja meg ennek a Tórának szavait, hogy megcselekedje azokat. S mondja rá az egész nép: Ámen.

15. Mózes intőbeszéde.

Mózes V. könyve: 29. fejezet, 9—28. vers.

Ti mindnyájan az Örökkévaló, a ti Istenetek előtt álltok ma: főbjeitek, törzseitek, véneitek, tisztviselőitek, Izrael minden embere; gyermekeitek, feleségeitek és jövevényed, ki táborodban van, a favágódtól vízmerítődig. Hogy belépj az Örökkévalónak, a te Istenednek szövetségébe és esküjébe, melyet az Örökkévaló a te Istened ma veled köt, hogy népévé támasszon ma téged és ő legyen neked Istenül, amint megígérte neked és amint megesküdött őseidnek: Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak. Azonban nem egyedül veletek kötöm ezt a szövetséget és ezt az esküt, hanem mind azokkal, kik ma itt állanak velünk az Örökkévaló, a mi Istenünk előtt, mind azokkal, kik nincsenek ma itt velünk. Bizony, ti tudjátok, miképpen laktunk Egyiptom országában és miképpen vonultunk a népek között, melyeken általvonultatok. Láttátok undokságaikat, bálványaikat, a fából és kőből, ezüstből és aranyból valókat, amelyek náluk voltak. Nehogy legyen köztetek férfi, vagy nő, család vagy törzs, kinek szíve ma elfordul az Örökkévalótól, a mi Istenünktől, hogy ama népek isteneinek szolgálatára menjen. Nehogy legyen köztetek mérget és ürmöt termő gyökér, s midőn ez hallja ennek az eskünek szavait, így biztassa magát szívében, mondván: Béke lesz velem, még ha szívem makacssága szerint járok is — hogy így elpusztuljon a szomjában kielégített a

szomjással együtt. Nem lesz hajlandó az Örökkévaló az ilyennek megbocsátani, hanem majd fellobban az Örökkévaló haragja és boszúja amaz ember ellen és rája nehezedik mind az az átok, mely fel van jegyezve ebben a könyvben. Nevét kitörli az Örökkévaló az ég alól és elkülöníti őt az Örökkévaló rossz végre Izrael összes törzsei közül ama szövetség minden átka szerint, mely fel van jegyezve a Tórának e könyvében. És úgy szól majd az utókor: gyermekeitek, akik utánaatok támadnak és az idegen, ki távol országból jön — látván ennek az országnak a csapásait és bajait, melyekkel meggyötörte az Örökkévaló, hogy kéntől és sótól kiaszott egész földje, hogy nem vetik be, nem sarjaszt, nem kél benne semmi zöld, hogy olyan, mint Szodóma, Amóra, Admá és Cebóim, melyeket az Örökkévaló haragjában és fölgerjedésében, forgatott föl — úgy szól majd minden nemzet: Miért cselekedett így az Örökkévaló evvel az országgal, miért e nagy harag fölgerjedése? S az lesz a felelet: Mert elhagyták az Örökkévalónak, őseik Istenének szövetségét, melyet kötött velük, midőn kihozta őket Egyiptom országából; mert mentek és szolgáltak idegen isteneket és leborultak előttük: isteneket, melyeket nem ismertek és amelyeket nem nekik juttatott osztályrészül. Ezért gerjedt fel az Örökkévaló haragja emez ország ellen, hogy felidézze rá mindazt az átkot, mely fel van jegyezve ebben a könyvben és elszakította az Örökkévaló őket földjükről, haraggal, indulattal és nagy felháborodással és elhányta más országba, mint ahogy ma van. A rejtett dolgok az Örökkévalóra, a mi Istenünkre tartoznak; de amelyek ki vannak nyilatkoztatva, azok reánk és gyermekeinkre örökre, hogy megtartsuk ennek a Tórának minden igéjét.

16. A megtérés.

Mózes V. könyve: 30. fejezet, 1—20 vers.

I. Ha majd bekövetkezik reád mindez a dolog, az áldás és az átok, melyet eléd helyeztem és szívedre veszed mindama népek között, ahova eltaszított téged az Örökkévaló, a te Istened és megtérsz teljes szíveddel, teljes lelkeddel, te és gyermekeid, az

Örökkévalóhoz, a te Istenedhez és hallgatsz szavára mind a szerint, amint ma megparancsolom neked: akkor visszatéríti az Örökkévaló, a te Istened foglyaidat és megkönyörül rajtad; ismét egybegyűjt téged mind a népek közül, ahova az Örökkévaló, a te Istened elszélesztett. Ha akár az égtájak végén lennének kitalizottjaid, még onnan is egybegyűjt téged az Örökkévaló, a te Istened, onnan is visszahoz. És elvisz az Örökkévaló, a te Istened téged abba az országba, melyet őseid elfoglaltak és te újra elfoglalod azt és jóban részesít, megsokasít téged, még inkább mint őseidet. Megnyesi az Örökkévaló, a te Istened szívedet és magzatod szívét, hogy szeresd az Örökkévalót, a te Istenedet egész szíveddel s egész lelkeddel életed kedvéért. Ezeket az átkokat pedig az Örökkévaló, a te Istened ellenségeidre s gyűlölőidre adja, akik üldöztek téged, mivelhogy te megtérsz és hallgatsz az Örökkévaló szavára és megteszed minden parancsát, melyet ma megparancsolok neked. Bőséget szerez neked az Örökkévaló, a te Istened jó végre kezded minden munkájában, magzatodban, barmod ellésében és földed gyümölcsében; mert az Örökkévaló ismét örömét fogja találni benned jó végre, mint ahogy örömét találta őseidben. Mivelhogy hallgatsz az Örökkévalónak, a te Istenednek szavára, megőrizvén parancsait és törvényeit, amely fel van jegyezve a Tórának e könyvében; mivelhogy megtérsz az Örökkévalóhoz, a te Istenedhez egész szíveddel, egész lelkeddel.

II. Bizony ez a parancsolat, a melyet én ma neked megparancsolok, sem nem elérhetetlen, sem nem távoleső számodra. Nincs az égben, hogy azt mondhatnád; ki szállhat fel közülünk az égbe, hogy hozza azt és hirdesse nekünk, hogy megtehessük. A tengeren túl sincs, hogy azt mondhatnád: ki kelhet át közülünk a tengeren túlra, hogy hozza azt és hirdesse nekünk, hogy megtehessük. Hanem igen közel van hozzád az ige: szádban és szívedben, hogy megtehessed.

III. Lásd, eléd helyeztem ma az életet és a jót, úgyszintén a halált és a veszedelmet, olykép, hogy megparancsolom ma neked: Szeresd az Örökkévalót, a te Istenedet, járván az Ő útjain, megőrizvén parancsait, törvényeit és rendeleteit, hogy így életben

maradj, megsokasodjál és megáldjon téged az Örökkévaló, a te Istened abban az országban, ahova te bemész, hogy elfoglald. Ha pedig elfordul szíved és nem engedelmeskedel, megtántorodol, leborulsz idegen istenek előtt és azokat szolgálod: kijelentem ma nektek, hogy el kell vesznetek; nem lesztek hosszú életűek azon a földön, ahova a Jordánon átvonulsz, hogy oda bemenj s azt elfoglald. Tanukul hívom ma ellenetek az eget és a földet, hogy az életet és halált, az áldást és az átkot helyeztem eléd. Válaszd az életet, hogy élj te és magzatod, szeretvén az Örökkévalót, a te Istenedet, hallgatván szavára s ragaszkodván hozzá. Mert az a te életed és napjaid tartóssága, hogy lakhassál azon a földön, mely felől az Örökkévaló őseidnek, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak megesküdött.

17. Rendelet a Tóra felolvasásáról.

Mózes V. könyve: 31. fejezet, 9—13. vers.

S fölirta Mózes ezt a Tórát és átadta a papoknak, Lévi fiainak, akik az Örökkévaló szövetségének szekrényét hordják és Izrael összes véneinek. S megparancsolta nekik Mózes, mondván: Hét évnek végével, az elengedés évének idején, a sátrak ünnepén, mikor eljön egész Izrael, hogy megjelenjék az Örökkévaló, a te Istened színe előtt azon a helyen, melyet majd kiválaszt: olvasd fel ezt a Tórát egész Izrael előtt, fülük hallatára. Gyűjtsd egybe a népet: a férfiakat, nőket, a gyermekeket és jövevényedet, ki kapuidban van, hogy hallják és megtanulják és így félve tiszteljék az Örökkévalót, a ti Isteneteket és vigyázattal gyakorolhassák ennek a Tórának minden igéjét. Gyermekeik is, akik nem tudják, hallják és tanulják meg, hogy félve tiszteljék az Örökkévalót, a ti Isteneteket minden időben, míg éltek a földön, ahova a Jordánon átvonultok, hogy azt elfoglaljátok.

יְיָ

Légy erős és kitartó a Tóra tanainak követésében!

B)

Liturgiai zsoltárénekek.

1. Isten fölsegíti az alacsony sorsuakat.

113. Zsoltár.

Halelúja! Dicsérjétek Örökkévaló szolgálói, dicsérjétek az Örökkévaló nevét. Legyen áldott az Örökkévaló neve, mostantól mindörökké. Napkeltétől leáldoztaig dicsértessék az Örökkévaló neve. Magasztos az Örökkévaló mind a nemzetek fölött, az ég fölött van az Ő dicsősége. Ki olyan, mint az Örökkévaló a mi Istenünk? Aki magasan székel, de mélyen letekint az égen és földön. Aki föltámasztja a porból a szegényt, fölemeli a sárból a szűkölködőt, hogy előkelők mellé ültesse, népének előkelői mellé. A ház gyermektelen asszonyát gyermekek örvendő anyjává teszi. Halelúja!

2. Izrael dicsőséges kivonulása Egyiptomból.

114. Zsoltár.

Mikor Izrael kivonult Egyiptomból, Jákob háza a barbár nép közül, Jehúda az Ő szentségévé vált, Izrael birodalmává. A tenger látta ezt s futásnak eredt, a Jordán hátrafelé fordult. A hegyek mint a kosok szökdeltek, a dombok mint bárányok. Mi lelt téged tenger, hogy futásnak eredsz; te Jordán, hogy hátrafelé fordulsz; ti hegyek, hogy szökdeltek, mint a kosok; ti dombok, mint a bárányok? Az Úr előtt remegj te föld, Jákob Istene előtt, ki a sziklát elváltoztatja tóvá, a kőszálat vízforrássá.

3. Izrael bizalma Istenben és nem a bálványokban van.

115. Zsoltár: 1—11. vers.

Nem nekünk, óh Örökkévaló, nem nekünk, hanem a Te nevednek szerezz dicsőséget szereteted és hűséged kedvéért. Miért mondhassák a népek: Ugyan hol van az ő Istenük? Holott a mi Istenünk az égben van; mindazt, amit akar, megteszi. Ellenben az ő bálványaik ezüstből és aranyból valók, ember kezének alkotásai. Ezeknek szájuk van, s még sem beszélnek; szemük van, s még sem látnak, fülük van, s még sem hallanak; orruk van s még sem szagolnak; kezük van, s még sem tapintanak; lábuk van, s mégsem járnak; hangot nem adnak torkukkal. Aminők ők maguk olyanok legyenek alkotóik is, mind azok, kik bennük biznak. Izrael, bizzál az Örökkévalóban! Segítségük és pajzsuk Ő. Áron házából valók, bizzatok az Örökkévalóban! Segítségük és pajzsuk Ő. Istenfélők, bizzatok az Örökkévalóban! Segítségük és pajzsuk Ő.

4. Isten segít a veszedelemben.

116. Zsoltár: 1—11. vers.

Szeretem, hogy az Örökkévaló meghallgatja hangomat, esdekléseimet, hogy felém fordította figyelmét. Ezért napjaimban Őt szólítom. Körülfogtak engem a halál kötelékei s a sír borzalmi érték. Ha nyomort és bűt érek, az Örökkévaló nevét szólítom: Óh Örökkévaló, mentsd meg lelkemet! Irgalmas az Örökkévaló és igazságos, a mi Istenünk könyörületes. Az Örökkévaló őrzi az ügyefogyottakat; mikor nyomorban voltam, engem is megsegített. Térj lelkem nyugságodra, mert az Örökkévaló jót tett veled. Mert megóvtad lelkemet a haláltól, szememet a könnyhullatástól, lábamat az elbotlástól; ismét járhatok tehát az Örökkévaló előtt az élők tájain. Hittem, bár úgy szólottam: szerfölött kell szenvednem. Elhamarkodottságomban mondtam ezt; hiszen minden ember csalódik.

5. Hálaadás Isten jóságáért.

118. Zsoltár : 1—20., 25—26. v.

Hálálkodjatok az Örökkévalónak, mert Ő jó, bizony örökös az Ő szeretete. Hadd mondja Izrael : bizony örökös az Ő szeretete. Hadd mondják az Áron házából valók : bizony örökös az Ő szeretete. Hadd mondják az istenfélők : bizony örökös az Ő szeretete. A szorultságból szólítottam az Örökkévalót ; szabadságban felelt nekem az Örökkévaló. Az Örökkévaló velem van, nem félek ; mit tehet nekem ember ? Az Örökkévaló velem van, segítoim között ; ezért elégtelen nézhetem gyűlölőimet. Jobb az Örökkévalónál oltalmat keresni, mint emberben bízni ; jobb az Örökkévalónál oltalmat keresni, mint előkelőkben bízni. A népek mind körülfogtak engem : az Örökkévaló nevében bizony legyőzöm vala őket. Körülfogtak, meg is környékeztek engem : az Örökkévaló nevében bizony legyőzöm vala őket. Körülfogtak darazsak módjára ; hamar lelohadtak, mint a tövissek tüze : az Örökkévaló nevében bizony legyőzöm vala őket. Ide-oda rándítottál, hogy elessem ; de az Örökkévaló megsegített engem. Erősségem és diadaléneke az Örökkévaló, Ő volt segítségemre. Ujjongás és segedelem hangja van a jámborok sátraiban : Az Örökkévaló jobbja hatalmasat mível, az Örökkévaló jobbja fölemel, az Örökkévaló jobbja hatalmasat mível. Nem halok én meg, hanem élek és elbeszéllem az Örökkévaló tetteit. Megfenyített engem az Örökkévaló, de a halálnak mégsem adott. Tárjátok fel előttem a jámborság kapuit, hadd menjek be azokon, hogy az Örökkévalónak hálát adjak. Ez az Örökkévaló kapuja, a jámborok mennek be azon. Óh Örökkévaló, óh segíts ! Óh Örökkévaló, óh adj sikert ! Áldott, aki bejő az Örökkévaló nevében, áldunk benneteket az Örökkévaló házából.

6. Isten dicsőségének és tanának magasztalása.

19. Zsoltár.

A karmesternek, Dávid zsoltára. Az egek beszélnek Isten dicsőségét s keze alkotását hirdeti a boltozat. Nap napnak rebeg

mondást és éj éjjel közöl ismereteket. Nem is mondás az, nem is szavak, nem hallatszík hangjuk; mégis elterjed az egész földön zengésük és szóaztuk a világ végeig, ahol sátozt szerzett a napnak. Ez mint vőlegény vonul ki mennyezete alól, mint hős ujjongva kész megfutni pályáját. Az ég végén az ő kelte és fordulása szélein; nincs ami elrejtőzhetnék heve elől. Az Örökkévaló tana tökéletes, léleküdítő; az Örökkévaló bizonyosága megbízható, bölcsésé tesz együgyűt. Az Örökkévaló rendeléséi helyesék, szívet örvendeztetők. Az Örökkévaló parancsa hibátlan, megvilágosítja a szemeket. Az Örökkévaló félelme tiszta, örökké tartó. Az Örökkévaló rendeléséi igazak, mindannyian igazságosak. Kivánatosabbak az aranynál és sok színaranynál, édesebbek a méznél és színméznél. Szolgád is gondosan őrszi őket; megőrszésüknek sok következésé van. Tévedéséket ki vesz észre; rejtett bűnöktől tégy mentessé engem. Tartsd vissza a gonoszaktól is szolgádat, hogy ne uralkodjanak rajtam. Akkor tökéletes leszek s megtisztulok sok bűntől. Legyenek előtted kedvesek ajkam mondásai és szívem indulata, óh Örökkévaló, szirtem és megváltóm!

7. Isten védelme.

91. Zsoltár.

Lakozva a Fenséges oltalmában, a Mindenható árnyékában pihenve, mondom az Örökkévalóról: védelmem, váram, Istenem, akiben bízom. Bizony Ő megment téged a kifeszített tórtól, a veszedelmes ragálytól; szárnyával befed téged, szárnyai alatt védelmet találsz; pajzs és vért az Ő hűsége. Né félj rémtől éjjel, repülő nyíltól nappal; ragálytól, mely homályban jár, betegségől, mely délben pusztít. Elhullhat oldalad mellől ezer, és tízezer jobbod felől, te hozzád mégsem lép; csak szemeddel látod és a gonoszok büntetését nézed. Bizony te vagy, óh Örökkévaló, védelmem, ki a magasságot tetted lakóhelyeddé. Nem érhet téged veszedelem és baj nem közeledik hajlékodbá. Mert angyalait rendeli hozzád, hogy őrszzenek meg minden utadon; ők tenyéren

hordanak téged, hogy kőbe ne ütközzék lábad; oroszlánra és viperára lépsz, letiprasz oroszlánkölyköt és sárkányt. Mert Engem szeret, ezért megszabadítom, felmagasztalom őt; mert ismeri az Én nevemet. Szólít engem s Én meghallgatom; vele vagyok inségben, megóvom és tiszteltté teszem; kielégítem hosszú étellel és megmutatom neki segítségemet.

8. Isten gondviselése és dicsősége a természetben.

104. zsoltár.

Áldjad lelkem az Örökkévalót! Óh Örökkévaló én Istenem, fölötté nagy vagy Te, fenséget és díszet öltöttél. Körülburkolja magát világossággal ruha módjára, kiterjeszti az eget kárpitként. Vizekkel boltozza emeleiteit, felhőket tesz szekerévé, szél szárnyain jár. Követeivé teszi a szeleket, szolgálivá a lobogó tüzet. Megalapította a földet oszlopaira, hogy meg ne inogjon örök időig. A mélységet, mintegy ruhával takartad el; a hegyeken vizek állanak. Fenyegétedtől elfutnak, dörgésed hangjától megremegnek. Hegyekre emelkednek, völgyekbe vonulnak le, arra a helyre, melyet rendeltél nekik. Határt vetettél nekik, hogy át ne lépjék; hogy el ne borítsák újra a földet. Forrásokat bocsát völgyekbe, hogy hegyek között folydogáljanak. Ellátnak itallal minden mezei állatot, belőlük oltják szomjukat a vadak. Fölöttük fészkel az ég madara, a gallyak közül hallatják hangukat. Megáztatja a hegyeket emeleteiből; kezed gyümölcsétől megtelik a föld. Növel füvet a baromnak s termést az ember szolgálatára. Hogy kenyeret hozzon elő a földből és bort, mely megvidámítsa az ember szívét. Hogy ragyogóbbá tegye arcát, mint az olaj, a kenyér pedig az ember szívét erősítse. Jól laknak az Örökkévaló fái, a Libánon cédrusai, melyeket ültetett; ahol madarak fészkelnek: gólya, melynek ciprusfán a háza. A magas hegyek a zergéknek, a sziklák az evetkék védelme. Alkotott holdat időmeghatározásra, napot, mely ismeri lenyugtát. Szerzesz sötétséget és beáll az éj, mikor megmozdul minden erdei vad; az

oroszlánkölykök prédáért ordítanak, így kérvén Istentől eledelüket. Fölragyog a nap, elrejtőznek és tanyáikon lehevernek. Az ember pedig kimegy munkájára, dolgára napestig. Mily számos a te műved, óh Örökkévaló, valamennyit bölcseséggel alkottad; telve a föld szerzeménnyel. Itt a nagy és széles tenger, ahol megszámlálhatatlan csúszómászó vagyon, kis állatok nagyokkal együtt. Ott járnak hajók, meg ez a Levijátán, melyet teremtettél, hogy benne játszadozzék. Valamennyien hozzád reménykednek, hogy idejében megadd táplálékukat. Mikor adsz nekik, fölszedik; mikor feltárod kezed, betelnek jóval. Midőn elrejtéd arcodat, ijedeznek; ha elveszed párájukat, kimulnak és porukba visszatérnek. Ha kibocsájtod lehelleted, megteremtődnek és megújítod a föld színét. Az Örökkévaló dicsősége örökké tartó, örvendez teremtményeinek az Örökkévaló. Ki letekint a földre s megrendül; hegyeket érint s füst száll fel belőlük. Hadd éneklek az Örökkévalóról, míg élek; hadd zengjek Istenemről, míg vagyok. Vajha kedves lenne Előtte beszédem. Én örvendek az Örökkévalóban. Vesszenek el a bűnösök a földről s gonoszok ne legyenek többé! Áldjad lelkem az Örökkévalót! Haleluja!

9. A babiloni foglyok kesergése.

137. zsoltár.

Bábel folyóinál, ott ültünk és zokogtunk, midőn Cijónra gondoltunk. Fűzfákra aggattuk ottan hárfáinkat; mert ott énekszót kívántak tőlünk, kik bennünket fogságba hurczoltak és gúnyolóink vígságot: Énekeljetek nekünk Cijón dalából! Hogy is énekelhetnők az Örökkévaló dalát idegen földön? Ha elfeledlek téged, Jeruzsálem, feledkezzék meg jobbam is. Tapadjon nyelvem ínyemhez, ha nem emlékezem meg rólad, ha nem emelem Jeruzsálemet legfőbb örömömmé! Emlékezzél meg óh Örökkévaló, Jeruzsálem napja miatt Edóm gyermekeiről, akik azt mondták: Csak bontsátok, bontsátok le alapjáig! Pusztulásra méltó Bábel leánya! Üdv annak, aki megtorolja rajtad művedet, melyet velünk míveltél.

10. Esdeklés könyörületért.

123. zsoltár.

Zarándokének. Hozzád, ki a mennyekben lakol, emelem szememet. Íme, miként a szolgák szeme uruk kezére, miként a szolgáló szeme urnője kezére, úgy tekint a mi szemünk az Örökkévaló, a mi Istenünk felé, míglen megkönyörül rajtunk. Könyörülj rajtunk, óh Örökkévaló, könyörülj; mert eléggé beteltünk gyalázattal. Eléggé betelt lelkünk a gondtalanok gúnyjával, a kevélyek gyalázkodásával.

11. Isten Izrael segítségé.

124. zsoltár.

Zarándokének Dávidtól. »Ha az Örökkévaló nem lett volna velünk« — óh szóljon Izrael! — « ha az Örökkévaló nem lett volna velünk, midőn ellenünk támadtak az emberek: akkor elevenen elnyeltek volna bennünket, midőn haragjuk ellenünk fölgerjedt. Akkor a víz elsodort volna minket, az ár összecsapott volna lelkünk fölött; összecsapott volna lelkünk fölött a bős hullám. Áldott az Örökkévaló, hogy bennünket nem adott prédául fogaiknak. Lelkünk megmenekült, mint a madár a madarászok csapdájából; a csapda eltörött, mi pedig megmenekültünk. Segítségünk az Örökkévaló nevében van, ki a mennyet és földet alkotta.

12. Isten bűnbocsánata.

130. zsoltár.

Zarándokének. Mélységekből szólítlak, óh Örökkévaló! Uram, hallgass hangomra, irányuljon figyelmed esdekléseim hangjára. Ha a bűnöket számon tartanád, óh Örökkévaló, ki állhatna meg akkor, Uram? Bizony nálad van a bocsánat, hogy félve tiszteljenek. Remélek, óh Örökkévaló. Lelkem remél és igéjében bízik. Lelkem az Urat (várja), jobban mint a

reggelre váró örök várják a reggelt. Bízzál Izrael az Örökkévalóban, mert az Örökkévalónál van a szeretet, és bőséges nála a megváltás. Ő megváltja Izraelt minden bűnétől.

13. Isten oltalma.

121. zsoltár.

Zarándokének. Fölemelem szememet a hegyek felé: vajjon merről jöhet segítségem? Segítségem az Örökkévalótól van, ki a mennyet és földet alkotta. Lábadat inogni nem hagyja, nem szunnyadozik a te őrződ. Íme nem szunnyadozik és nem alszik Izrael őrzője. Az Örökkévaló a te őrződ, az Örökkévaló a te árnyékod jobb kezéd felől. Nappal a nap nem árt neked, sem éjjel a hold. Az Örökkévaló megőriz téged minden bajtól, megőrizi lelkedet. Az Örökkévaló megőrizi mentedet és visszajöttödet, mostantól mindörökké.

C)

Héber szemelvények a Tóra ötödik könyvéből.

סֵפֶר דְּבָרִים.

I. Az elengedés éve.

Mózes V : 15. fejezet, 1—18. v.

1 מִקֵּץ שִׁבְע־שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה : וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמִטָּה
 2 שָׁמוּט כָּל־בַּעַל מִיִּשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִשֶׂה יָדוֹ אֲשֶׁר בְּרֵעֵהוּ לֹא־יִגְשׁ אֶת־
 3 רֵעֵהוּ וְאֶת־אָחִיו בִּיִּקְרָא שְׁמִטָּה לַיהוָה : אֶת־הַנֶּכְרִי תִגְשׁ
 4 וְאֲשֶׁר יִהְיֶה לָּךְ אֶת־אָחִיךָ תִשְׁמַט יָדְךָ : אַפֶּס כִּי לֹא
 5 יִהְיֶה־כֶּךָ אֲבִיוֹן כִּי־כִרְךָ יִכְרַכְךָ יְהוָה בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יִהְיֶה
 6 אֱלֹהֶיךָ נִתְּנָלְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ : רַק אִם־שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע
 7 בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־הַמִּצְוֹת הַזֹּאת
 8 אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם : כִּי־יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ בְּרַכְךָ בְּאֲשֶׁר
 9 תִּפְרֹדֶךָ וְהַעֲבַטְתָּ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תַעֲבֹט וּמִשְׁלַת
 10 בְּגוֹיִם רַבִּים וּבָךְ לֹא יִמְשְׁלוּ : — כִּי־יִהְיֶה בָּךְ אֲבִיוֹן מֵאַחַד
 11 אָחִיךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר־יִהְיֶה אֱלֹהֶיךָ נִתְּנָ לָּךְ

לא תִּאֱמַן אֶת־לִבְּךָ וְלֹא תִּקְפֹּץ אֶת־יְרֵךְ מֵאַחִיךָ הָאֲבִיוֹן׃
 כִּי־פָתַח תִּפְתָּח אֶת־יְרֵךְ לּוֹ וְהֶעֱבַט תַּעֲבִיטְנוּ דַּי מִחֲסָרוֹ
 אֲשֶׁר יִחְסַר לּוֹ׃ הַשְּׁמֹר לָךְ פְּנֵי־יְהוָה דָּבָר עִם־לִבְּךָ
 בְּלִיעַל לֵאמֹר קָרְבָּה שְׁנַת־הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמֹטָה וְרָעָה
 עֵינֶיךָ בְּאַחִיךָ הָאֲבִיוֹן וְלֹא תִתֵּן לּוֹ וְקָרָא עָלֶיךָ אֶל־יְהוָה
 וְהָיָה בְּךָ חַטָּא׃ נָתַן תִּתֵּן לּוֹ וְלֹא־יִרַע לְבָבְךָ בְּתַתֶּךָ לּוֹ
 כִּי בְּגִלְלֵי הַדָּבָר הַזֶּה יִבְרַכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ
 וּבְכָל מַשְׁלַח יְרֵךְ׃ כִּי לֹא־יִחְדַּל אֲבִיוֹן מִקְרֹב הָאָרֶץ עַל־
 כֵּן אַנְכִי מִצְוֶיךָ לֵאמֹר פָּתַח תִּפְתָּח אֶת־יְרֵךְ לְאַחִיךָ לַעֲנִיךָ
 וְלֹא־בִינְךָ בְּאַרְצֶךָ׃ — כִּי־יִמְכַר לָךְ אֲחִיךָ הָעֶבְרִי אוֹ הָעֶבְרִיָּה
 וַעֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ׃
 וְכִי־תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם׃ הַעֲנִיךָ
 תַעֲנִיךָ לּוֹ מִצְאָנְךָ וּמִגְרָנְךָ וּמִיִּקְבֶּךָ אֲשֶׁר בִּרְכָךָ יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ תִתֵּן־לּוֹ׃ וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
 וַיִּפְדֶּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עַל־כֵּן אַנְכִי מִצְוֶיךָ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה
 הַיּוֹם׃ וְהָיָה כִּי־יֹאמַר אֵלֶיךָ לֹא אֵצֶא מֵעִמְךָ כִּי אֲהַבְּךָ
 וְאֶת־בֵּיתְךָ כִּי־טוֹב לּוֹ עִמְךָ׃ וְלָקַחְתָּ אֶת־הַמְּרִיצֵעַ וְנָתַתָּה
 בְּאָזְנוֹ וּבַדָּלֶת וְהָיָה לָךְ עֶבֶד עוֹלָם וְאִם לֹא־מָתָךְ תַעֲשֶׂה־
 כֵּן׃ לֹא־יִקְשָׁה בְּעֵינֶיךָ בְּשִׁלְחָךְ אֶתוֹ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ כִּי מִשְׁנָה
 שָׁכַר שָׂכִיר עֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִרְכָךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל
 אֲשֶׁר תַעֲשֶׂה׃

II. A három zarándokünnep.

Mózes V : 16. fejezet, 1---17. v.

- 1 שָׁמֹר אֶת־הַדָּשׁ הָאֲבִיב וְעָשִׂיתָ פֶּסַח לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ
 כִּי בַּחֹדֶשׁ הָאֲבִיב הוֹצִיאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לַיְלָה:
 2 וּזְבַחַת פֶּסַח לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר
 3 יְהוָה לְשֵׁבֶן שְׁמוֹ שָׁם: לֹא־תֹאכַל עָלָיו חֵמֵץ שִׁבְעַת יָמִים
 4 תֹּאכַל־עָלָיו מִצּוֹת לֶחֶם עֲנִי כִּי בַחֲפוּזִין יֵצְאֶת מֵאֶרֶץ
 5 מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת־יוֹם יְצִאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי
 6 חַיֶּיךָ: וְלֹא־יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֵר בְּכָל־גִּבְלֶיךָ שִׁבְעַת יָמִים וְלֹא־
 7 יֵלִין מִזֶּה־בָּשָׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב בַּיּוֹם הַרְאִישׁוֹן לַבֶּקֶר:
 8 לֹא תֹכַל לִזְבַּח אֶת־הַפֶּסַח בַּאֲחֵד שְׂעָרֶיךָ אֲשֶׁר־יְהוָה
 9 אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ: כִּי אִם־אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה
 10 אֱלֹהֶיךָ לְשֵׁבֶן שְׁמוֹ שָׁם תִּזְבַּח אֶת־הַפֶּסַח בָּעֶרֶב כִּבּוֹא
 11 הַשֶּׁמֶשׁ מוֹעֵד יְצִאתְךָ מִמִּצְרַיִם: וּבִשְׁלֵת וְאִכְלָתָּ בַּמָּקוֹם
 12 אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ וּפְגִיטָתָּ בַּבֶּקֶר וְהִלַּכְתָּ לְאַהֲלֶיךָ:
 13 שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצַרְתָּ לַיהוָה
 14 אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה: — שִׁבְעָה שָׁבְעַת תִּסְפְּרֶיךָ
 15 מִהַחֵל חֲרַמְשׁ בַּקָּמָה תַּחֵל לְסַפֵּר שִׁבְעָה שָׁבְעוֹת: וְעָשִׂיתָ
 16 חַג שָׁבְעוֹת לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ מִסֵּת נְדָבַת יָדְךָ אֲשֶׁר תִּתֵּן
 17 בְּאֲשֶׁר יִבְרַכְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ: וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 18 אַתָּה וּבְנֶיךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדֶּךָ וְאִמָּתֶךָ וְחֵלְוֶיךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ
 19 וְהַגֵּר וְהַיְתוּם וְהָאֱלֻמָּנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר

12 יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁבֵן שְׂמוֹ שָׁם : וְזָכַרְתָּ בְּיַעֲבֹד הַיְיֹתָ
 13 בְּמִצְרַיִם וּשְׁמֵרְתָּ וְעָשִׂיתָ אֶת־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה : — חַג הַסֻּכּוֹת
 14 תַעֲשֶׂה לְךָ שִׁבְעַת יָמִים בְּאַסְפָּךְ מִגִּרְנֶךָ וּמִיִּקְבֶּךָ : וּשְׂמַחְתָּ
 בַּחֲגֶךָ אֶתְּהָ וּבִבְנֶךָ וּבְתִיבְךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי וְהַגֵּר וְהַיְתוּם
 15 וְהָאֲלֻמָּנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ : שִׁבְעַת יָמִים תִּחַג לַיהוָה
 אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר־יִבְחַר יְהוָה כִּי יְבָרְכֶךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 16 בְּכָל תְּבוּאָתְךָ וּבְכָל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ וְהָיִיתָ אֶף שְׂמֵחַ : שְׁלוֹשׁ
 פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרְאֶה כָּל־זְכוּרְךָ אֶת־פְּנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּחַג הַמִּצּוֹת וּבְחַג הַשִּׁבְעוֹת וּבְחַג
 17 הַסֻּכּוֹת וְלֹא יֵרְאֶה אֶת־פְּנֵי יְהוָה רִיקָם : אִישׁ כַּמִּתְנַת יָדוֹ
 כְּבִרְפַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן־לְךָ :

III. Törvény a varázslókról és hamis prófétákról.

Mózes V : 18. fejezet, 9—22.

9 כִּי אֶתְּהָ בָּא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ
 10 לֹא־תִלְמַד לַעֲשׂוֹת פְּתוּעֵבֶת הַגּוֹיִם הָהֵם : לֹא־יִמָּצֵא בְּךָ
 מַעֲבִיר בְּנוֹ־וּבֵתוֹ בִּישׁ קָסָם קְסָמִים מְעוֹנֵן וּמְנַחֵשׁ וּמְכַשֵּׁף :
 11 וְחִבֵּר חָפֵר וְשָׂאֵל אוֹב וַיִּדְעֵנִי וְדִרַשׁ אֶל־הַמֵּתִים : כִּי־
 12 תוֹעֵבֶת יְהוָה כָּל־עֲשֵׂה אֵלֶּה וּבִגְלָל הַתּוֹעֵבֶת הָאֵלֶּה יְהוָה
 13 אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישׁ אוֹתָם מִפְּנֶיךָ : תָּמִים תִּהְיֶה עִם יְהוָה
 14 אֱלֹהֶיךָ : כִּי הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֶתְּהָ יוֹרֵשׁ אוֹתָם אֶל־
 מְעַנְנִים וְאֶל־קְסָמִים יִשְׁמְעוּ וְאֶתְּהָ לֹא כֵן נָתַן לְךָ יְהוָה

15 אֱלֹהִים; נָבִיא מִקִּרְבֶּךָ מֵאֲחֶיךָ כַּמִּנִּי יָקִים לְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 16 אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן: כָּכֵל אֲשֶׁר־שָׂאֵלְתָּ מֵעַם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ
 בַּחֲרֹב בַּיּוֹם הַקֶּהֱל לֵאמֹר לֹא אֶסָף לִשְׁמַע אֶת־קוֹל יְהוָה
 אֱלֹהֵי וְאֶת־הָאִשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת לֹא־אֲרָאָה עוֹד וְלֹא אָמוֹת:
 17 וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵלָי הִיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבַּרוּ: נָבִיא אֶקִּים לָהֶם
 18 מִקִּרְבֶּךָ אֲחִיהֶם כַּמִּוֶּךָ וְנִתְּתִי דְבָרִי בְּפִיו וְדַבֵּר אֲלֵיהֶם אֹת
 19 כָּל־אֲשֶׁר אֶצְוֶנוּ: וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא־יִשְׁמַע אֶל־דְּבָרֵי
 20 אֲשֶׁר יִדְבֹר בְּשִׁמִּי אֲנֹכִי אֲדַרֵּשׁ מֵעַמּוֹ: אֵךְ הַנָּבִיא אֲשֶׁר
 יִזִּיד לְדַבֵּר דְּבַר בְּשִׁמִּי אֵת אֲשֶׁר לֹא־צִוִּיתִיו לְדַבֵּר וְאֲשֶׁר
 21 יִדְבֹר בְּשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וּמֵת הַנָּבִיא הַהוּא: וְכִי תֹאמֶר
 בְּלִבְּךָ אֵיכָה גִדַּע אֶת־הַדְּבַר אֲשֶׁר לֹא־דִבְרוּ יְהוָה:
 אֲשֶׁר יִדְבֹר הַנָּבִיא בְּשֵׁם יְהוָה וְלֹא־יְהִיָּה הַדְּבַר וְלֹא יָבֹא
 הוּא הַדְּבַר אֲשֶׁר לֹא־דִבְרוּ יְהוָה בְּזֶדוֹן דִּבְרוּ הַנָּבִיא לֹא
 תִגּוֹר מִמֶּנּוּ:

IV. Törvény az engedetlen fiuról.

Mózes V : 21. fejezet, 18—21. v.

18 כִּי־יְהוּדָה לְאִישׁ בֶּן סוּרֵר וּמִזְרָה אֵינְנו שִׁמַּע בְּקוֹל
 19 אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ וְיִסְרוּ אֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם: וְתִפְשׂוּ
 בּוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ וְהוֹצִיאוּ אֹתוֹ אֶל־זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל־שַׁעַר
 20 מִקְּמוֹ: וְאָמְרוּ אֶל־זִקְנֵי עִירוֹ בְּנֵנוּ זֶה סוּרֵר וּמִרְהָ אֵינְנו
 21 שִׁמַּע בְּקוֹלְנוּ זֹלִל וְסָבָא: וּרְגַמְהוּ כָּל־אֲנָשֵׁי עִירוֹ בְּאֶבְנִים
 וּמֵת וּבַעֲרֹתָ הָרַע מִקִּרְבֶּךָ וְכָל־יִשְׂרָאֵל יִשְׁמָעוּ וִירָאוּ:

V. Törvény az állatvédelemről és egyéb törvények.

Mózes V : 22. fejezet, 1—12. v.

1 לֹא־תִרְאֶה אֶת־שׂוֹר אָחִיךָ אוֹ אֶת־שׂוֹי גְדָחִים
 2 וְהִתְעַלְמַתָּ מֵהֶם הֵשֵׁב תְּשִׁיבֵם לְאָחִיךָ : וְאִם־לֹא קָרוֹב
 אָחִיךָ אֵלֶיךָ וְלֹא יָדַעְתּוּ וְאִם־פָּתוּ אֶל־תּוֹךְ בֵּיתְךָ וְהָיָה עִמָּךְ
 8 עַד דָּרַשׁ אָחִיךָ אֹתוֹ וְהִשְׁכַּתּוּ לוֹ : וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְחִמְרוֹ וְכֵן
 תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְלָתוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל־אֲבֹדַת אָחִיךָ אֲשֶׁר־
 4 תֵּאבֹד מִמֶּנּוּ וּמִצָּאֲתָהּ לֹא תוּכַל לְהִתְעַלֵּם : — לֹא־תִרְאֶה
 אֶת־חִמּוֹר אָחִיךָ אוֹ שׂוֹרוֹ נִפְלִים בְּדֶרֶךְ וְהִתְעַלְמַתָּ מֵהֶם
 5 הָקָם תִּקָּים עִמּוֹ : — לֹא־יְהִיֶּה כְּלִי־גֹבֵר עַל־אִשָּׁה וְלֹא־יִלְבַּשׁ
 גֹּבֵר שִׁמְלַת אִשָּׁה כִּי תוֹעֵבַת יִהְיֶה אֱלֹהִיךָ כָּל־עֲשֵׂה אֱלֹהִים :
 6 — כִּי יִקְרָא בְּזִצְפוֹר לְפָנֶיךָ בְּדֶרֶךְ בְּכָל־עֵין אוֹ עַל־הָאָרֶץ
 אֲפֹרָחִים אוֹ בִּיצִים וְהָאִם רֹבֶצֶת עַל־הָאֲפֹרָחִים אוֹ עַל־
 7 הַבִּיצִים לֹא־תִקַּח הָאִם עַל־הַבָּנִים : שְׁלַח תִּשְׁלַח אֶת־הָאִם
 8 וְאֶת־הַבָּנִים תִּקַּח־לָךְ לְמַעַן יֵיטֵב לָךְ וְהִאֲרַכְתָּ יָמִים : — כִּי
 תִבְנֶה בַּיִת חֲדָשׁ וְעָשִׂיתָ מַעֲקָה לְגִנְיָךְ וְלֹא־תִשִּׂים דָּמִים
 9 בְּבֵיתְךָ כִּי־יִפֹּל הַנֶּפֶל מִמֶּנּוּ : לֹא־תִזְרַע פְּרִמָּךְ בְּלֹאִים פֶּן־
 10 תִּקְדַּשׁ הַמְּלָאָה הַזֹּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע וּתְבוֹאֵת הַפָּרֶם : — לֹא־
 11 תִּחְרַשׁ בְּשׂוֹר־וּבְחִמֹּר יַחְדָּו : לֹא תִלְבַּשׁ שְׁעִמְנֵנו צִמּוֹר וּפְשָׁתִים
 12 יַחְדָּו : — גְּדָלִים תַּעֲשֶׂה לָךְ עַל־אַרְבַּע פְּנֹפֹת פְּסוּתָךְ אֲשֶׁר
 תִּכְסֶּה־בָּהּ :

VI. Törvény a zálogról, munkabérről és szegényügyről.

Mózes V : 24. fejezet, 10—22. v.

10 בֵּית־תִּשָּׁה בְּרַעַף מִשְׂאֵת מְאוּמָה לֹא־תִבָּא אֶל־בֵּיתוֹ
 11 לַעֲבֹט עַבְטוֹ : בַּחוּץ תַּעֲמֹד וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אֶתָּה נִשֶּׂה בּוֹ
 12 יוֹצִיא אֵלֶיךָ אֶת־הָעֶבֶט הַחוּצָה : וְאִם־אִישׁ עָנִי הוּא לֹא
 13 תִּשָּׁבֵב בְּעַבְטוֹ : הָשֵׁב תָּשִׁיב לוֹ אֶת־הָעֶבֶט כִּבּוֹא הַשֶּׁמֶשׁ
 14 וְשָׁכַב בְּשַׁלְמָתוֹ וּבִבְרָכָה וְלֵךְ תִּהְיֶה צְדָקָה לִפְנֵי יְהוָה
 15 אֱלֹהֶיךָ : — לֹא־תַעֲשֶׂק שָׂכִיר עָנִי וְאֶבְיוֹן מֵאֲחִיךָ אוֹ מִגֵּרְךָ
 16 אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ בְּשַׁעְרֶיךָ : בְּיוֹמוֹ תִּתֵּן שָׂכְרוֹ וְלֹא־תִבּוֹא
 17 עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ כִּי עָנִי הוּא וְאֵלָיו הוּא נִשָּׂא אֶת־נַפְשׁוֹ וְלֹא־
 18 יִקְרָא עָלֶיךָ אֶל־יְהוָה וְהָיָה בְּךָ חֶטָּא : — לֹא־יוֹמְתוּ אָבוֹת
 19 עַל־בָּנִים וּבָנִים לֹא־יוֹמְתוּ עַל־אָבוֹת אִישׁ בְּחֶטְאוֹ יוֹמְתוֹ :
 20 — לֹא תִטֶּה מִשְׁפַּט גֵּר יְתוֹם וְלֹא תִחַלֵּל בְּגֵד אֱלֹמֶנָה : וְזָכַרְתָּ
 21 כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם עַל־כֵּן
 22 אָנֹכִי מִצְוֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה : — כִּי תִקְצַר קִצְרֶיךָ
 23 בְּשָׂדֶךָ וְשָׁכַחְתָּ עֹמֵר בְּשָׂדֶךָ לֹא־תָשׁוּב לְקַחְתּוֹ לְגֵר לִיתוֹם
 24 וְלֹא־לְמִנָּה יְהִיָּה לְמַעַן יִבְרָכֶךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה
 25 יְדֶיךָ : — כִּי תַחֲבֹט זֵיתְךָ לֹא תִפְאֵר אֲחֲרֶיךָ לְגֵר לִיתוֹם
 26 וְלֹא־לְמִנָּה יְהִיָּה : כִּי תִבְצַר בְּרִמָּה לֹא תַעֲזִיל אֲחֲרֶיךָ לְגֵר
 27 לִיתוֹם וְלֹא־לְמִנָּה יְהִיָּה : וְזָכַרְתָּ כִּי־עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ
 28 מִצְרַיִם עַל־כֵּן אָנֹכִי מִצְוֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה :

VII. Igazságos mérték.

Mózes V : 25. fejezet, 13—16. v.

13 לֹא־יְהִי־לְךָ בְכִיסֶּךָ אָבֶן וְאָבֶן גְּדוּלָה וְקַטְנָה : לֹא־
 14 יְהִי־לְךָ בְּבֵיתְךָ אֵיפָה וְאֵיפָה גְּדוּלָה וְקַטְנָה : אָבֶן שְׁלֵמָה
 וְצֶדֶק יִהְיֶה־לְךָ אֵיפָה שְׁלֵמָה וְצֶדֶק יִהְיֶה־לְךָ לְמַעַן יֵאָרִיכוּ
 16 יַמֶּיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ : כִּי תוֹעֵבֶת
 יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כָּל־עֲשֵׂה אֵלֶּה כֹּל עֲשֵׂה עוֹל :

VIII. Mózes intőbeszéde.

Mózes V : 29. fejezet, 9—14. v.

9 אַתֶּם נֹצְבִים הַיּוֹם כְּלָכֶם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם רְאִשִׁיכֶם
 10 שְׁבֻטֵיכֶם וְקִנְיֵיכֶם וְשִׁמְרֵיכֶם כֹּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל : טַפְּכֶם
 נְשִׁיכֶם וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ מִחֵנֶיךָ מִחֵטֵב עֲצִיךָ עַד שֹׂאֵב
 11 מִיַּמֶּיךָ : לְעֵבְרְךָ בְּבְרִית יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּבְאֵלֹתוֹ אֲשֶׁר יְהוָה
 12 אֱלֹהֶיךָ פִּרְתָה עִמָּךְ הַיּוֹם : לְמַעַן הִקִּים־אֹתְךָ הַיּוֹם לְעַם
 וְהוּא יִהְיֶה־לְךָ לְאֱלֹהִים כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ וּכְאֲשֶׁר נִשְׁבַּע
 13 לְאַבְתְּיָךְ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב : וְלֹא אֶתְכֶם לְבַדְכֶם
 14 אֲנֹכִי פִּרְתָה אֶת־הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת־הָאֱלֹהִים הַזֹּאת : כִּי אֶת־
 אֲשֶׁר יִשְׁנוּ פֹה עִמָּנוּ עַמֵּד הַיּוֹם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֶת־
 אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם :

IX. A Tóra felolvasásának elrendelése.

Mózes V : 31, fejezet, 9—13. v.

9 וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת וַיִּתְּנָהּ אֶל־הַכֹּהֲנִים
 בְּנֵי לֵוִי הַנְּשָׂאִים אֶת־אֲרוֹן בְּרִית יְהוָה וְאֶל־כָּל־זִקְנֵי
 10 יִשְׂרָאֵל : וַיִּצַּו מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר מִקֵּץ אֶשְׁבַּע שָׁנִים בְּמֵעַד
 11 שָׁנַת הַשְּׁמִטָּה בַּחֹג הַסְּכּוֹת : בָּבוֹא כָּל־יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת
 אֶת־פְּנֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר תִּקְרָא אֶת־הַתּוֹרָה
 12 הַזֹּאת נֶגֶד כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם : הִקְהַל אֶת־הָעָם הָאֲנָשִׁים
 וְהַנְּשִׂים וְהַחַף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלְמַעַן
 יִלְמְדוּ וַיִּרְאוּ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־
 13 דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת : וּבְנִיחֵם אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלְמַדּוֹ
 לִירְאָה אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם כָּל־הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל־
 הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

D)

Nyelvi magyarázatok a bibliai héber szemelvényekhez.

I.

מֵקֵץ : végén (tő: קָץ).
שִׁבְעֵ-שָׁנִים : hét év (שָׁנָה : év).
תַּעֲשֶׂה : tégy.
שָׁמַטָּה : elengedést.
וְזֶה הוּא דְבַר : s ez az ügye, módja
(דָּבָר : ügy, dolog).
שָׁמַט : engedje el.
כָּל-בַּעַל : minden gazda, v. mindenki.
מִיַּד מֹשֶׁה : kinek keze hitelez;
בַּעַל מֹשֶׁה : hitelező.
אֲשֶׁר יִשָּׂה : amit hitelez.
כִּרְעוּתוֹ : felebarátjának (tő: רָע).
לֹא-יִגַּשׁ : ne szorongassa (felebarátját), v. ne hajtsa be (tőle).
כִּי-הִדְבִּירָם : mert hirdettek.
הַנִּזְכָּרִי : az idegen.
אֲפֹסֵי כִי : ámbátor, csakhogy.
אֲבִיּוֹן : szegény.
בְּרַד יִבְרַק : bőven meg fog áldani. (A héber nyelv saját-sága az igének kettőzése a cselekvés fokozásának jelölésére).
נִחְלָה : birtokul.

לְרִשְׁתָּהּ : hogy örököljed.
רַק : csak.
הֵא : ha.
שָׁמוּעַ תִּשְׁמָע : hallgatni fogsz.
דְּבָרָה : szavára.
לְשֹׁמֵר לְעִשׂוֹת : megőrizvén,
megcselekedvén.
מֵצִדְדִי : meghagyok neked.
הַיּוֹם : ma.
וְהִעֲבַשְׁתָּ : kölcsön adsz.
גוֹיִם רַבִּים : sok népnek.
וּמִשְׁלַתְּ : és uralkodsz.
בְּאַחַד שְׁעָרָיִךְ : egyikében ka-
puidnak.
לֹא תִאֲמָץ : ne keményítsd meg.
אֶת-לִבְבְּךָ : szivedet (tő: לֵב).
וְלֹא תִקְפֵּץ אֶת-יָדְךָ : és össze ne
szorítsd v. meg ne vond kezéd.
פִּתְחֵם תִּפְתַּח : ugyancsak nyisd
meg.
כִּי מִחֲסָרוֹ : szükségéhez képest.
יִחָסֵר : hiányzik, szüksége van.
הִשְׁמָר לָךְ : óvakodjál.
פֶּן : hogy ne.

בְּלִיעַל : alávaló ; דָּבַר בְּלִיעַל alá-
való dolog, alávalóság.

קָרְבָה : közeledik.

וַיִּרְעֶה עֵינֶיךָ : és szemed bántja,
v. boszus szemmel nézed.

וְלֹא תִתֵּן : és nem adsz.

וַיִּקְרָא עָלֶיךָ : és kiált miattad.

חַטָּא : bűn.

נָתַתְּ אֶתְּךָ : adva adj, v. szívesen
adj.

וְלֹא יִרְעַ לְבָבְךָ : és ne essék
rosszul szivednek, v. ne boszan-
kodjék szived.

לְךָ בְּחֶמְתְּךָ : adtodban, midőn
adsz neki.

כִּי בְגַלְלֵי הַדָּבָר הַזֶּה : mert ezen
dolog miatt.

בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ : minden tetedben.

מִשְׁלַח יָדְךָ : mire kinyujtod ke-
zedet.

לֹא־יִחַדֵּל : nem fog kifogyni.

מִמְּקַרְבַּת הָאָרֶץ : az országból
(קָרְבָה : közép).

עַל־כֵּן : ezért.

לְעֵנֶיךָ : szükölködődnek
(עֵי : tő).

כִּי־יִמְכַר : ha eladja magát.

הַהֶבֶר : a héber (férfiu).

אִם : vagy.

הַהֶבֶרִיָּה : a héber (nő).

וַיַּעֲבֹדְךָ : és szolgált téged.

שֵׁשׁ : hat.

הִשְׁלַחְתִּי : bocsásd el őt.

חֲפָזִי : szabadon.

מֵעֲבָדְךָ : magadtól.

רִיקָם : üresen.

הֲעֵינִיךָ תִּשְׁעִיךָ : bőven lásd el.

מִצְאָנְךָ : nyájadból (תּוֹ : צֵאן).

וּמִעֲרָנְךָ : szérüdből (תּוֹ : עָרֵן).

וּמִיִּקְבֶּךָ : sajtódból (תּוֹ : יִקָּב).

וְזָכַרְתִּי : emlékezzél meg.

וַיִּשְׁבַּדְתִּי : és felszabadított.

לֹא אֵצֵא מֵעֲמֶךָ : nem megyek el
tőled.

כִּי אֶהְרָג : mert megkedvelt
téged.

וְלָקַחְתָּ : vedd.

אֶת־הַמַּרְצֵעַ : az árat.

בְּאָזְנוֹ : fülébe (תּוֹ : אָזֵן).

וּבִדְלָת : és az ajtóba (תּוֹ : דְּלֶת).

עָבַד עוֹלָם : örök szolgálul.

וְאִם לְאֶמְתְּךָ : szolgálóddal is
(אֶמְתָּה : tő).

כֵּן : így.

לֹא־יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ : ne legyen ne-
héz szemedben, v. ne essék
nehezedre.

כִּי מִשְׁנֵה : mert kettős.

שֵׁכֶר שֵׁכֶר : béres bérét (שֵׁכֶר :
bér).

Rendes ragozású igealakok :

a) *Kal* : befej. csel. מְקַרְבֶּה וּמְשַׁלֵּת וְזָכַרְתָּ, f. csel. תִּקְפֹּץ וּמְשַׁלֵּוּ, főnévi igenév יִשְׁמוּט (felszólító értelemben), לִישְׁמוּר (elője helyezett viszonyraggal). — b) *Nifal* : f. csel. יִמְכַר, felszólító m. הַשְׁמֵר (לְךָ). — c) *Piel* : befej. csel. דָּבַר (יָדְךָ). — d) *Hifil* : f. csel. מְכַר, שְׁמֵר, שְׁמַט, קָפַץ, קָרַב, מְשַׁל, וְכַר, תִּשְׁמַט. Tő : מְשַׁל, וְכַר.

A rendes ragozástól eltérő igealakok :

1. תִּעֲבַט : kal, f. csel., וְתִעֲבַטְתָּ, hifil, befej. csel., תִּשְׁעִיךָ : hifil, f. csel., תִּתְּנִיבִיטְנִי u. a. tárgyraggal, וְתִעֲבַטְתָּ, hifil, főnévi igen.

עַנְק עָבַט tövekből. Ezekben a hangváltozás oka az, hogy az első tő-mássalhangzó ע, mely egyszerű mozgó s'vát nem kedvel s helyette összetett s'vával (főkép chataf-patach hangzóval) ejtődik. Ugyanez okból szerepel az ע tő-mássalhangzó-alatt a — a következőkben is : עָבַדְדָּ : kal, befej. csel. tárgyraggal (u. a. שָׁמַר תּוֹבּוֹל : שָׁמַרְךָ), לַעֲשׂוֹת, תַּעֲשֶׂה.

2. פָּתַח, שָׁמַע : kal, f. csel. פָּתַח, שָׁמַע tőkből. *Ha a harmadik tő-mássalhangzó ע, vagy ה, az ezt megelőző hangzó a folyó csel. és felszól. m. alakjaiban י helyett —; így : שָׁמַע, יִשְׁמַע, אֲשַׁמְעָ : (= hallani fogok stb.), שָׁמַע (= halld !); יִפְתַּח, אֲפָתַח : (= nyitni fogok stb.), פָּתַח (= nyiss !).* Ugyanez igéknél a főnévi igenév alakja a kal-ban : שָׁמַע, פָּתַח s a melléknévi igenévé : שָׁמַע (= halló), פָּתַח (= nyitó). Az ע és ה toldalékhangzója ez esetekben u. n. פָּתַח גְּנוּבָה (*patach-furtivum*). — Az efféle igék csoportjába tartozik שָׁלַח (= küldött) is, melynek főnévi igeneve a piél-ben : שָׁלַח (rendes alak : דִּבֵּר = beszélni), ebből viszony- és személyraggal : בִּשְׁלַחְךָ ; a piél f. csel. תִּשְׁלַח alakja tárgyraggal : תִּשְׁלַחְנִי.

3. יָחַדְל, יָחַסַר : kal, f. csel. יָחַדְל, יָחַסַר tőkből. Ezek a második szótagban (noha az utolsó tő-mássalhangzó nem ע, vagy ה) úgy alakultak mint az előbbi csoportbeliek s változott az előrag hangzója is a ה tőkezdő mássalhangzónak hatása alatt (—ből —vé).

4. בָּרַךְ : piél, befej. csel. tárgyraggal (tárgyrag nélkül : בָּרַךְ = áldott), יִבְרַךְ : piél, f. csel. tárgyraggal (tárgyrag nélkül : יִבְרַךְ = áldani fog), בָּרַךְ : piél, főnévi igenév (= áldani) בָּרַךְ tőből. Ez igében a második tő-mássalhangzó nem tünteti fel a piél szabályszerű dágését, minthogy az י, ה, ע és ה mássalhangzók egyáltalában nem erősíthetők dágással s oly esetekben, midőn e mássalhangzókknak valamely nyelvtani szabály értelmében dágést kellene nyerniök, ezt a megelőző magánhangzónak pólló nyújtása helyettesíti (a midőn az —ből —, az —ből — alakul, tehát : בָּרַךְ e h. בָּרַךְ (v. ö. דִּבֵּר), יִבְרַךְ e h. יִבְרַךְ (v. ö. דִּבֵּר).

5. יָנַח : kal, befej. csel., יָנַח : kal, f. csel., יָנַח : kal, főnévi igenév, יָנַח : kal, melléknévi igenév יָנַח tőből, melynek első és harmadik tő-mássalhangzója a ragozásban többször a következő

mássalhangzóhoz hasonló, illetve elvész (pl. תָּתֵן e h. תִּתֵּן, תִּתֵּן e h. תִּתֵּן). Ez igének egy másik főnévi igeneve תִּת (melyben mind az első, mind a harmadik tő-mássalhangzó elenyészett); ebből: תִּתְּתֵּן (= adtoddban, midőn adsz, viszony- és személyraggal). Hasonló eset: יָגֵשׁ : יָגֵשׁ : kal, f. csel. יָגֵשׁ tőből az első tő-mássalhangzó hasonulásával, a melynek következtében a második tő-mássalhangzó dágessel erősödik (תָּגֵשׁ e h. תִּגֵּשׁ).

Az olyan igék, melyeknek mind három tő-mássalhangzója a ragozásban mindenkor megmarad, teljes tövüek (שְׁלֵמִים). Azok az igék pedig, melyeknek valamelyik tő-mássalhangzója a ragozás egyes alakjaiban áthasonul s a következő mássalhangzót dágessel erősíti, hiányos tövüek (תְּסָרִים).

Az utóbbiakhoz tartozik a לָקַח (= vett) ige is, melyből וְלָקַחְתָּ (kal, befej. csel.) szabályos képzés; de a f. csel. alakjai: וְלָקַחְתָּ (e h. וְלָקַחְתָּ stb.); felszól. m. לָקַח (e h. לָקַח).

6. יָקַח, יָקַח : kal, befej. csel. וְיָקַח u. a. tárgyraggal (rag nélkül: יָקַח); יָקַח, יָקַח (e h. יָקַח stb.); felszól. m. יָקַח (e h. יָקַח).
 6. יָקַח, יָקַח : kal, befej. csel. וְיָקַח u. a. tárgyraggal (rag nélkül: יָקַח); יָקַח, יָקַח : kal, f. csel., יָקַח, יָקַח : kal, f. csel., יָקַח : u. a. tárgyraggal, לָקַח : kal, főnévi igenév viszonyraggal, לָקַח : u. a. viszony- és tárgyraggal (ragok nélkül: יָקַח).
 — יָקַח : piél, f. csel., יָקַח : piél, melléknévi igenév tárgyraggal (rag nélkül: יָקַח). Tő: יָקַח, יָקַח, יָקַח (piélben). Ezekben a különféle hangváltásokat az idézi elő, hogy az ige három tő-mássalhangzójának egyike vagy többje az יָ יָ יָ mássalhangzók közül való, melyek a ragozás bizonyos alakjaiban vagy egyáltalában nem hangzanak, vagy csak a magánhangzói hosszúság jelölésére szolgálnak. Az ilyen igék nyugvók (נְיָוִים), így nevezve a kiejtésben nem hangzó, vagyis »nyugvó« יָ יָ יָ mássalhangzók (נְיָוִים) után.

7. יָקַח : hifil, f. csel. יָקַח tőből (hasonulással יָקַח helyett), יָקַח : hifil, melléknévi igenév ugyane tőből (יָקַח helyett). Itt a tőnek első mássalhangzója (יָ) a hiányos, harmadika (יָ) a nyugvó igék szabályai szerint tér el a teljes tövű igék ragozásának alakjaitól. Az ily igék alkotják a vegyes eltérésű igék (מְרִבְּרִים) osztályát.

II.

שָׁמור : vigyázd meg.
 הַדָּשׁ הַקָּאֵיב : a kalászérés hó-
 napját.
 פֶּסַח : Peszach-áldozatot.
 הוֹצִיאָה : hozott ki téged.
 לַיְלָה : éjjel.
 וּנְבַחְתָּ : áldozd.
 בְּמָקוֹם : azon helyen.
 אֲשֶׁר יִבְחַר : melyet kiválaszt.
 לְשִׁבְּן שְׁמוֹ : hogy honoltassa v.
 lakoztassa: nevét (tő: שָׁם).
 לֹא-תֹאכַל עָלָיו : ne egyél mellette
 (rajta).
 חָמֵץ : kovászoszt.
 לֶחֶם עֲנִי : sanyarúság kenyerét.
 בְּהַפְּוִן : sietséggel.
 יָצָאתָ : jöttél ki.
 לְמַעַן תִּזְכָּר : hogy megemlékez-
 zél.
 אֶת יוֹם יְצִאתְךָ : kijövedeled nap-
 járól.
 כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ : életed minden nap-
 ján.
 וְלֹא-יִרְאָה לְךָ : ne kerüljön sze-
 med elé.
 שָׂאֵר : kovászos.
 בְּכָל וּבְכָל : egész határodban.
 וְלֹא-יִזְכָּן : és ne maradjon éjje-
 len át.
 מִזֶּה-בְּשָׂר : a húsból.
 לֹא תִבְכַּל לְנֶפֶשׁ : nem áldozhatod.
 כִּי אִם : hanem csakis.
 כִּבּוֹא הַשֶּׁמֶשׁ : midőn lenyugszik
 a nap.
 מִזְעַד : abban az időben
 וּבִשְׂרָתָה : süsd meg.
 וְאַחֲרָיָה : és edd.

וּפְנִינָה : és visszafordulhatsz.
 וְהִלַּכְתָּ : és megtérhatsz.
 לְאֵהָלֶיךָ : sátraidba (tő: אֵהָל).
 עֲצֵרֶת : ünneplő gyülekezés.
 שִׁבְעָה שָׁבָעַת : hét hetet (tő:
 שִׁבְעָה).
 תִּסְפְּרֶנּוּךָ : számlálj (magad-
 nak).
 מִהַהֲלָה : attól (az időtől fogva),
 hogy neki fog.
 הַרְגִישׁ : sarló.
 בְּקַמָּה : az álló gabonának.
 מִפֶּת נְדָבַת יָדְךָ : kezéd szabad
 felajánlásával (tő: נִדְבָה); מִפֶּת
 viszony szerint, a vagyonhoz
 mérten.
 וּשְׂמַחְתָּ : vigadj.
 וְהִגֵּר : a jövevény.
 וְהִיתוּם : az árva.
 וְהָאֵלֶמְתָּ : és az özvegy.
 אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ : kik közötted van-
 nak.
 בְּאַחַדְךָ : mikor begyüjtöd.
 תִּחַד : ünnepelj.
 כָּכָל תִּבּוֹאָתְךָ : mindenféle ter-
 mésedben.
 שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים : három ízben.
 תִּרְאָה : jelenjék meg.
 וּבִזְרָךְ : férfiad (tő: זָכָר).
 רֵקֵם : üresen.
 אִישׁ : mindenki.
 כַּמִּתְנַת יָדְךָ : keze ajándéka sze-
 szerint, v. ajándékozó módja
 szerint (tő: מִתְּנָה).
 כְּכִרְבָּת : az áldás szerint (tő:
 כְּרָבָה).

A) Teljes tövü igék ragozott alakjai: a) Kal, befej. csel. וּשְׂמַחְתָּ, וְהִלַּכְתָּ, וְנִבְחַחְתָּ; f. csel. תִּזְכָּר; (a máso-

dik szótagban =, = hangzóval) תִּקְפֹּר, יִבְחַר, יִתְנַבֵּחַ; főnévi igenév: שָׁמַר (felszólító értelemben), לִקְפֹּר (viszonyranggal), לִנְבֹּחַ (patach furtivummal, viszonyranggal), melléknévi igenév: שָׁמַרְתָּ (patach furtivummal). — *b)* Piél, befej. csel. וּבִשְׁלַחַת, f. csel. וּבִרְבֵּךְ (dágés helyett az előző magánhangzó pótló nyújtásával, tárgyranggal), főnévi igenév: לִשְׁבֹּן (viszonyranggal). Tő: שָׁמַר, הִלְךְ, וָבַר, שָׁמַח, וָבַח; שָׁמַרְתָּ, בָּהַר (= áldott, piélben), שָׁבֹן (= lakott).

B) Hiányos tövü igék ragozott alakjai: *Kal*, befej. csel. נָתַן, f. csel. נָתַן, melléknévi igenév: נָתַן; tő: נָתַן.

C) Nyugvó igék ragozott alakjai:

1. *Az első tő-mássalhangzó* נ. Tő: אָסַף, אָכַל. *Kal*, befej. csel. וְאָכַלְתָּ, f. csel. וְאָכַלְתָּ, főnévi igenév בָּאָסַף (viszony- és személyranggal).

2. *Az első tő-mássalhangzó* ׀. Tő: וָבַל. *Hofal*: f. csel. וָבַלְתָּ.

3. *A második tő-mássalhangzó* ׀. Tő: לָוִן (= éjjelen át maradni; főnévi igenév). *Hifil*, f. csel. וָלִין.

4. *A harmadik tő-mássalhangzó* ה. Tő: הָיָה, עָשָׂה. *Hifil*, f. csel. וְהָיָהְתָּ, f. csel. וְעָשִׂיתָ (az *e* alatt s'vá helyett chataf-patach). — *b)* *Nifal*, f. csel. וְהִרְאָהְתָּ (az első tő-mássalhangzó szabályszerű dágése helyett a megelőző hangzó pótló nyújtással).

5. *Az első tő-mássalhangzó* ׀, *a harmadik* נ (vegyesen eltérő ige). Tő: יָצָא. *a)* *Kal*, befej. csel. וְיָצָאתָ, főnévi igenév יָצָאתָ (személyranggal). — *b)* *Hifil*, befej. csel. וְיָצָאתָ.

6. *A második tő-mássalhangzó* ׀, *a harmadik* נ (vegyesen eltérő ige). — Tő: בָּוֵא (= jönni). *Kal*, főnévi igenév: בָּוֵאתָ (viszonyranggal).

D) Másféle tőalkotású igék. Tő: קָנַי: *Kal*, f. csel. וְקָנַיתָ; továbbá: קָנַי: *Hifil*, f. csel. וְקָנַיתָ, főnévi igenév: קָנַיתָ. Az előbbi fejezetből: קָנַי: *Kal*, befej. cs. וְקָנַיתָ (3. sz. nőn.), f. csel. וְקָנַיתָ.

Ez igékben a második és harmadik tő-mássalhangzó azonos; az effélék alkotják az *iker-mássalhangzós tövü* igék (קְבוּלִים) osztályát.

III.

בָּא אֶתָּה בָּא : ha bemész.
 לֹא תִלְמַד : ne szokj, ne tanuld el.
 כְּתוּעֵבֶת : az utálatosságok szerint (tő: תוּעֵבָה).
 הַגּוֹיִם הָהֵם : ama népek.
 לֹא יִמְצְאוּךָ : ne találkozzék benned.
 מְעִיר : aki vezeti.
 בָּאֵשׁ : tűzbe.
 קִסָּם קְסָמִים : bűbájos, kuruzsló (קָסָם : bűbáj).
 מֵוִינָן : időjós.
 וּמְנַחֵשׁ : szemfényvesztő.
 וּמְכַשֵּׁף : varázsló.
 וְהַחֲבֵר הַבֵּר : igézetet űző.
 וְשֹׂאֵר אוֹב : szellemidéző (שֹׂאֵל : kérdező).
 יוֹדְעֵי : jövőmondó.
 וְדַרְשׁ אֶל־הַמֵּתִים : halottak vallatója.
 מוֹרִישׁ אוֹתָם : űzi el azokat.
 תְּקִיָּם : tökéletes.
 אֶתָּה יוֹרֵשׁ אוֹתָם : te elűzöd őket.

כֵּן : úgy.
 נְבִיא : prófétát.
 כְּמִנִּי : hozzám hasonló, minő én vagyok.
 לָךְ יָקוּם : támaszt neked.
 כְּכֹל אֲשֶׁר שְׁאַלְתָּ : mint a hogy kívántad.
 בְּיּוֹם הַתְּקֵלָה : a gyülekezés napján.
 לֹא אֶשְׁמַע לְשִׁמְעִי : nem hallgatom többé.
 לֹא אֲרִאֶה : nem nézem.
 אָמוּת : meghalok.
 הִיטִיבוּ : helyesen tették.
 אֲנִי אֲדַרְשׁ : Én számon fogom kérni.
 דָּד : de.
 אֲשֶׁר יוֹד : ki átalkodik, gonosz szándékkal tesz valamit.
 אֵיכָּה גִדַּע : hogy ismerhetjük meg.
 וְלֹא יָבֵא : be nem következik.
 בְּדוֹן : átalkodottsággal, gonosz szándékkal.
 לֹא תִגּוֹר מִמֶּנּוּ : ne félj tőle.

A) Teljes tövű igék ragozott alakjai: a) *Kal*, befej. csel. שְׁאַלְתָּ, f. csel. אֲדַרְשׁ; (a második szótagban —, — hangzóval) יִשְׁמְעוּ תִשְׁמְעוּן תִּלְמַד, főnévi igenév: לְשִׁמְעִי (viszonyraggal), melléknévi igenév: קִסָּם וְיַחֲבֵר וְשֹׂאֵל וְדַרְשׁ וְיִמְצְאוּ (többes). — b) *Piel*, befej. csel. דִּבְרוּ וְדַבֵּר (tárgyraggal), דִּבְרוּ, f. csel. וְדַבֵּר, főnévi igenév: לְדַבֵּר (viszonyraggal), melléknévi igenév: וּמְכַשֵּׁף וּמְנַחֵשׁ. — c) *Hifil*, melléknévi igenév: מְעִיר. — Tő: שֹׂאֵל וְדַרְשׁ וְשֹׂאֵל וְדַרְשׁ וְשֹׂאֵל וְדַרְשׁ וְשֹׂאֵל וְדַרְשׁ (= átvonult); pielben וְדַבֵּר וְדַבֵּר וְדַבֵּר וְדַבֵּר.

B) Hiányos tövű igék ragozott alakjai: *Kal*, befej. csel. יָתַן וְנָתַתִּי, melléknévi igenév: נָתַן. Tő: נָתַן.

C) Nyugvó igék ragozott alakjai:

1. Az első tő-mássalhangzó N. Tő: אָמַר. *Kal*, f. csel. תֹּאמַר, főnévi igenév: לְאָמַר (viszonyraggal).

2. Az első tő-mássalhangzó י. Tő: יָטַב, יָרַשׁ, יָדַע. a) Kal, f. csel. יָדַע, melléknévi igenév: יָרַשׁ. — b) Hifil, befej. csel. מִוִּרְיָשׁ, f. csel. יָטַב, melléknévi igenév: מִוִּרְיָשׁ.

3. A második tő-mássalhangzó ו. Tő: (főnévi igenév) מוֹת, (fölkelni, támadni), מוֹר, מוֹד. a) Kal, befej. csel. יָמַת, f. csel. מוֹת, melléknévi igenév: מִתְּמִיתִים (névelővel s többes-képzővel). — b) Hifil, f. csel. מוֹד, מִקִּים, מִקִּים.

4. A harmadik tő-mássalhangzó נ. Tő: נָצַא (= talált). Nifal, f. csel. נִצְּאָ.

5. A harmadik tő-mássalhangzó ה. Tő: הָיָה, רָאָה, עָשָׂה; צָנָה (piélben). a) Kal, befej. csel. וְהָיָה, f. csel. וְרָאָה, וְעָשָׂה, főnévi igenév: לְעִשׂוֹת (viszonyraggal), melléknévi igenév: עָשָׂה. — b) Piél, befej. csel. צָנֵנִי (tárgyraggal), f. csel. צָנֵנִי (tárgyraggal).

6. A második tő-mássalhangzó ו, a harmadik נ (vegyesen eltérő ige). Tő: (főnévi igenév) בּוֹא. Kal, befej. csel. בָּא, f. csel. יָבֵא.

D) Iker-mássalhangzós tövű ige: מְעַנֵּן (többes: מְעַנִּים) piél, (ill. póél mellékalakja), melléknévi igenév עָנָן tóból (v. ö. עָנָן felhő).

IV.

סוֹרֵר: rakoncátlan.
וּמוֹרָה: és engedetlen.
אֵינִי שׁוֹמֵעַ: aki nem hallgat.
וְיָסַר אֶת־וְיָסַר אֶת־: noha megfenyítették őt.
וְתָפְסוּ בּוֹ: ragadja meg őt.
אֶל וְקָנִי עִירֹו: városának véneihez (וְקָנִי: vén; többes: וְקָנִים, függő visz.: וְקָנִי).

וְיִלַּל: könnyelmű.
וְיִסַּח: és korhely.
וְיִרְנָמְהוּ: és kövezzék meg.
וְאֲנָשֵׁי עִירוֹ: városának emberei.
וְאֲנָשֵׁי: férfi, többes: אֲנָשִׁים, függő v. אֲנָשֵׁי.
וְיִבְעֲרֵנִים: kövekkel (tő: יָבַעַר).
וְיִבְעֲרָתָּ: irtsd ki, takarítsd ki.

V.

אֶת־שׂוֹר אֶת־שׂוֹר: atyádfiának ökrét.
אִם אֶת־שׂוֹר: vagy juhát (tő: שָׂה).
וְנִבְרָחִים: tévelyegve, kóborúl.

וְהִתְעַלְמָתָּ מֵהֶם: és távol tartsd magad v. és elrejtőzzél tőlük.
הֲשִׁב תְּשִׁיבָם: tereld vissza azokat.

C) Nyugvó igék ragozott alakjai:

1. Az első tő-mássalhangzó נ. Tő: אָבַד, אָסַף, אָמַר. a) Kal, befej. csel. וְאָמַרְוּ (tárgyraggal), f. csel. תִּאבְדוּ. — b) Hifil, befej. csel. וְהִתְאַבְּדוּ.

2. Az első tő-mássalhangzó י. Tő: יָטַב, יָבַל, יָדַע, יָסַר. a) Kal, befej. csel. יִדְעוּ (tárgyraggal), f. csel. יִיטְבוּ. — b) Piél, f. csel. יִיטְרוּ. — c) Hofal, f. csel. תִּיבְלוּ.

3. A második tő-mássalhangzó ו. Tő: (főnévi igenév) שׁוּב (visszatérni), קוּם (fölkelni, támadni), שׁוּם (tenni). Hifil, befej. csel. וְהִשְׁבִּיתוּ (tárgyraggal), f. csel. תִּשְׁיָבוּ, תִּשְׁיָמוּ (tárgyraggal), főnévi igenév תִּשְׁבּוּ, תִּשְׁמוּ.

4. A harmadik tő-mássalhangzó נ. Tő: קָרָא, סָבָא, מָצָא. a) Kal, befej. csel. וּמָצְאוּהוּ (tárgyraggal), melléknévi igenév וְסָבֵא. — b) Nifal, f. csel. יִקְרָא.

5. A harmadik tő-mássalhangzó ה. Tő: בָּנָה, עָשָׂה, רָאָה, מָרָה. a) Kal, befej. csel. וְעָשִׂיתָ, f. csel. תַּעֲשֶׂה, תִּבְנֶה, תִּרְאֶה, melléknévi igenév וּמֹרֶה. — b) Piél, f. csel. תִּבְסֶה.

6. Az első tő-mássalhangzó י, a harmadik נ (vegyesen eltérő igék). Tő: יָצָא (= kiment), יָרָא. a) Kal, befej. csel. וְיָרְאוּ. — b) Hifil, befej. csel. וְהִצִּיאוּ.

D) Iker-mássalhangzós tövű igék. Tő: סָרַר, קָלַל. Kal, melléknévi igenév סֹרְרִי, מוֹלֵל.

VI.

קִיִּיתָ : ha kölcsönzöl.
מִשָּׂאת מְאוּמָה : valamelyes kölcsönt.
לֹא תָבֵא : ne jöjj, ne menj.
לְעֵבֶט עֵבֶטוּ : hogy zálogát elvedd tőle (עֵבֶט : zálog).
כִּוְנִי : künn.
תִּעֲמֹד : állj.
אֲשֶׁר אֶתָּה נִשָּׂה בוֹ : kinek kölcsönöztél.
וְיָצֵא : hozza ki.

לֹא תִשְׁכַּב : ne feküdj le.
עֲדֵקָה : érdemül.
לֹא-תִפְשֹׁק : ne fosztogass.
נִשָּׂא אֶת-נַפְשׁוֹ (viszi lelkét).
לֹא-יִוָּמְתוּ : ne ölessenek meg.
תִּשָּׂה : hajlitsd.
תִּתְחַבֵּל : vedd zálogul.
כִּנְדָה : ruháját.
כִּי תִקְבֹּד : midőn learatod.
קָבֵץ גָּבוֹנֶיךָ : gabonádat, (tő: קָבַץ).

וְשָׁבַתָּהּ : és felejtesz.
 עֵמֶר : kéve.
 תִּחְבַּט וַיִּתֵּן : levered olajfádat
 (תּוֹ : וַיִּתֵּן).

לֹא תִפְאַר : ne szedd le a felső
 ágakon levő bogyókat.
 תִּבְצֵר : szüreteled.
 לֹא תֵעוּלָל : ne böngéssz.

VII.

דָּבִידָּהּ : tüződben, zacskódban
 (תּוֹ : דָּבִידָּהּ).
 אָנֹן : súlykő,
 וְקִטְנָהּ : és kicsiny (nőnemű
 alak; himn. : קָטָן).
 אֵימָהּ : mérő.

שְׁלֵמָהּ : teljes, (nőnemű alak;
 himn. : שָׁלֵם).
 וְצִדִּיק : és igazságos.
 עֲשֵׂה עוֹל : jogtalanságot cselekszik.

A) Teljes tövű igék ragozott alakjai: a) *Kal*, befej. csel. וְשָׁבַתָּהּ, וְזָבַתָּהּ, וְשָׁבַתָּהּ, וְזָבַתָּהּ, f. csel. תִּחְבַּט, תִּבְצֵר, תִּפְאַר; (az ע, ה alatt chataffal) תִּחְבַּט, תִּבְצֵר, תִּפְאַר; (a második szótagban --val) תִּחְבַּט, תִּבְצֵר, תִּפְאַר. főnévi igenév לְעַבַּט (viszonyraggal). — b) *Piél*, befej. csel. (dáges helyett pótló nyujtással) וְזָבַתָּהּ, f. csel. וְזָבַתָּהּ (tárgyraggal), תִּפְאַר. Tő: וְזָבַתָּהּ, תִּחְבַּט, תִּבְצֵר, תִּפְאַר, (piél) וְזָבַתָּהּ, תִּחְבַּט, תִּבְצֵר, תִּפְאַר.

B) Hiányos tövű igék ragozott alakjai: *Kal*, f. csel. תִּחְבַּט, főnévi igenév לְקַחְתוּ (viszony- és tárgyraggal; rag nélkül קַחְתוּ), melléknévi igenév: נִתָּן.

C) Nyugvó igék ragozott alakjai:

1. Az első tő-mássalhangzó א. Tő: אָנֹן (= hosszú volt). *Hifil*, f. csel. וְאָנֹן.

2. A második tő-mássalhangzó ו. Tő: וַיָּשׁוּב. a) *Kal*, f. csel. תִּשׁוּב. — b) *Hifil*, f. csel. תִּשׁוּב, főnévi igenév הִשָּׁב. — c) *Hofal*, f. csel. וְיָשׁוּב, וְיָשׁוּב.

3. A harmadik tő-mássalhangzó א. Tő: אָנֹן. *Kal*, f. csel. וְאָנֹן.

4. A harmadik tő-mássalhangzó ה. Tő: הִנֵּה. a) *Kal*, f. csel. וְהִנֵּה, וְהִנֵּה, f. csel. וְהִנֵּה, וְהִנֵּה (tárgyraggal), főnévi igenév לְעֲשׂוֹת (viszonyraggal), melléknévi igenév עָשָׂה. — b) *Piél*, melléknévi igenév וְעָשָׂה (tárgyraggal).

5. Vegyes eltérésű nyugvó igék. Tő: יָצָא (= kiment). *Hifil* f. csel. וְיָצָא (hozza ki). — Tő: בּוֹא (= nézni). *Kal*, f. csel. וְבֹא, főnévi igenév וְבֹא (viszonyraggal). — Tő: נָשָׂא, נָשָׂא, נָשָׂא (hajlok). a) *Kal*, melléknévi igenév וְנָשָׂא. — b) *Hifil*, f. csel. וְנָשָׂא.

E)

Nyelvi Magyarázatok a liturgiai zsoltárénekekhez.

I.

הַלְלוּיָהּ : Haleluja! = dicsé-
tek Istent.

מְבֹרָךְ : áldott.

מִמּוֹרֵה-שָׁמֶשׁ : nap keltétől.

רָם : magasztos.

הַמִּגְבִּיהִי לְשָׁבַת
székel.

הַמִּשְׁפִּילִי לְרֵאוֹת
tekint.

מִקִּימִי : feltámasztja.

מִמְעַרְךָ : a porból.

דָּל : a szegényt.

יָרִים : fölemeli.

מֵאֲשַׁפֵּת : szemétből.

לְהוֹשִׁיבִי : hogy ültesse.

עַם-עֲרֵבִים : előkelők mellé
(egyes: עֲרֵבִים).

עַקְרָת : gyermektelen nő.

שִׂמְחָה : örvendő (nőn.; himn.
שִׂמְחָה).

II.

לְעַם לְעַם : idegen ajku, v. barbár
nép közül.

מִמְשָׁלוֹתָיו : birodalmává.

וַיָּנֶם : s futásnak eredt.

וַיִּסַּב : fordult.

לְאַחֲרָיו : hátrafelé.

וַיִּקְדְּוּ : szökdeltek.

כְּאֵילִים : kosokként (egyes: אֵילִים).

גְּבָעוֹת : dombok (egyes: גְּבָעוֹת).

הִוִּילִי : remegj.

הַהֲפִיבִי : ki elváltoztatja.

הַצִּיּוֹר : a sziklát.

אֲנַם-מֵיִם : tóvá.

חֲלָמִישׁ : kőszálat.

לְמַעַנְיֵנוּ מֵיִם : forrassá.

III.

אֲמַתָּה : hűséged (tő: אָמַת).

אֲשֶׁר-חָפַץ : mit akar.

עֲצִבְתֵּיהֶם : bálványaik (tő: עֲצֵב).

וְלֹא יִרְחֹזוּ : még sem szagolnak.

וְלֹא יִמְשֹׁחוּ : még sem tapintanak.

לֹא-יִתְּנוּ : hangot nem adnak.

בְּגִרוֹנָם : torkukkal (tő: גִּרוֹן).

כְּמוֹתָם : miként azok.

בִּמְחָה : bizik.

עֲזֹרָם : segítségük (tő: עָזַר).

וּמִגִּנָּם : és pajzsuk (tő: מִגֵּן).

IV.

תַּתְּנוּנִי : esdekléseimet.
 אֶסְפּוּנִי : körülfogtak engem.
 הַקְּלִי-מוֹת : halál kötelei.
 וּמִצְרֵי שְׂאוֹל : és sir borzalmai.
 צָרָה וְגִזּוֹן : nyomort és bút.
 מִלְּטָה : mentsd meg.
 פְּתָאִים : ügyefogyottakat,
 (egyedül : פְּתִי).
 מִיְּדֵי : mikor nyomorban voltam.

לְמַנוּחֵי : nyugságodra (tő.: מְנוּחָה)
 נָמַל : jót tett.
 הִקְדַּמְתָּ : megóvtad.
 מוֹדֵמָעָה : könyhullatástól.
 מִדְּחֵי : elbotlástól.
 הִאֲמַנְתִּי : hittem.
 עֲנִיתִי מֵאֵד : szerfölött kell szenvednem.
 בְּהַפְּנוּ : elhamarkodásomban.

A) Teljes tövű igék ragozott alakjai: a) *Kal*, befej. csel. רָקַדְתִּי נָמַל, f. csel. תִּרְקַדְתִּי; (a második szótagban -- , -- hangzóval) וְשִׁמְעוּ יִשְׁמַע, melléknévi igenév בַּיָּזֵב, פִּיזָב, שִׁמֵּר (patach furtivummal), מְהַפְּקֵי (költői -- végzettel s névelővel; rendszeren: הַפְּקֵד). — b) *Piél*, befej. csel. הִלְצַתָּ, f. csel. יִהְלְכוּ יִרְבְּרוּ יִצְרָר, felszólító m. מִלְּטָה (a szóvégi -- a felszólítást nyomatékosítja, a magyarban »oh, ugyan« szócskákkal fordítható; rendszeren: מְלַט), melléknévi igenév: מְרַחֵם. — c) *Pual*, melléknévi igenév: קִבְּרְתָּ (a rendszer -- , illetve a szabályszerű pótló nyujtással י helyett). — d) *Hifil*, melléknévi igenév הַמְּשִׁילִי, הַמְּנַבִּיחִי (a költői -- végzettel s névelővel; rendszeren: מְשִׁילֵי, מְנַבִּיחֵי). — e) *Hitpaél*, f. csel. אֶתְהַלַּדְתָּ. Tő: שָׁמַח, בָּטַח, קָנַח, יִשְׁמַר, יִשְׁמַע, רָקַד, נָמַל; שָׁפַל, רָחַם, מִלַּט (= menekült), רָחַם (= mélyre irányult, מִשְׁפִּיל = mélyre irányító), נָבַח (= magaslott).

B) Hiányostövű igék ragozott alakjai: a) *Kal*, felszólító m. גָּתַן. Tő: גָּתַן.

C) Nyugvó igék ragozott alakjai:

1. Az első tő-mássalhangzó א Tő: אָמַר, אָרַב. a) *Kal*, befej. csel. אֶמְרֵתִי, אֶרְבֵּתִי, f. csel. יֵאמְרוּ. — b) *Hifil*, befej. csel. הִאֲמַנְתִּי.

2. Az első tő-mássalhangzó י. Tő: יָשַׁע, יָשַׁב. a) *Kal*, főnévi igenév לְשָׁבַת (viszonyraggal). — b) *Hifil*, f. csel. יוֹשִׁיעַ, főnévi igenév מוֹשִׁיעֵי, melléknévi igenév לְהוֹשִׁיעַ (a költői -- végzettel).

3. A második tő-mássalhangzó ו. Tő: (főnévi igenév) קָוִים.

שוב, רום, גום, חול, גום, רום, a) *Kal*, t. csel. וְנָס, תָּנוּס, fölszólitó m. חוּלִי, שׁוּבִי. — b) *Hifil*, f. csel. יִרְחֹן, יָרִים, melléknévi igenév מְרִימִי (a költői ' — végzettel; rendesen: מְרִים).

4. *A harmadik tő-mássalhangzó* א. Tő: קָרָא, מָצָא. *Kal*, bef. csel. מְצָאוֹנִי (tárgyraggal), f. csel. מְמָצְאוֹנִי.

5. *A harmadik tő-mássalhangzó* ה. Tő: הָגָה, עָנָה, רָאָה, הִתְהַלַּחְתִּי. a) *Kal*, bef. csel. רָאָה, הִתְהַלַּחְתִּי, f. csel. יִהְיֶה, יִרְאוּ; melléknévi igenév עוֹשֶׂהֶם (birtokraggal).

6. *Vegyes ellérésű nyugvó igék.* Tő: נָטָה, יָצָא (= hajlott) a) *Kal*, főnévi igenév בָּצָאתָ (viszonyraggal). — b) *Hifil*, bef. csel. הִטָּה.

D) *Iker-mássalhangzó*s tövű igék. Tő: מָשַׁח, הָלַל. a) *Kal*, bef. cs. אָפַח, סָבַב, רָלַל. אָפַפְוִי, רָלַחְתִּי (tárgyraggal), f. csel. יִסַּב, תִּסַּב. — b) *Piel*, felsz. m. הָלַלְוִי. — c) *Pual*, mellékn. igen. מְהֻלָּל. — d) *Hifil*, f. csel. מִיִּשְׁחִין.

V.

הִדוּר : hálálkodjatok (הִדָּה) többől hifil, felszól. m.).

מִן־הַמָּצָר : a szorultságból.

בְּמִרְחָב : szabadságban.

סָבְוִי : körülfogtak engem (סָבַב) többől kal, bef. csel. tárgyraggal).

סָבְוִי : környékeztek engem (סָבַב) többől kal, bef. csel. tárgyraggal; az előbbinek mellék alakja).

אָמַלְתִּי : lesujtom v. legyőzőm vala őket (אָמַל) többől hifil, f. csel.).

כִּדְבָרִים : darazsak módjára.

הִעָבִו : lelohadtak (הִעָבָה) többől pual, bef. csel.).

קָאָשׁ קוֹצִים : mint tövissek tüze. דָּחָה דָּחִיתִי : ide-oda rándítottál (דָּחָה) többől főnévi igenév és bef. csel. tárgyraggal).

הָלַל : hatalmas.

וְאָסַפְרָה : és elbeszélem (סָפַר) többől piel, f. csel.).

יִסַּר יִסְרִי : nagyon megfenyített (יִסַּר) többől piel, f. csel. és bef. cs.).

אָנָּה : óh!

הוֹשִׁיעָה : segits! (יָשַׁע) többől hifil, felszól. m. nyomatékosító ' — végzettel).

הִצְלִיחָה : boldogits! (צָלַח) többől hifil, felszól. m. nyomatékosító ' — végzettel).

VI.

לְמַנְצַח : a karmesternek.

מִן־מֹרְדָּךְ : Dávid zsoltára.

בְּבוֹד־אֵל : Isten dicsőségét (tő: בָּבוֹד).

מגיד : hirdeti (נגד tőből hífil, melléknévi igenév).

רביע : rebeg (רבע tőből hífil, f. csel).

יחיה : közöl (הזהיר piéltőből, f. csel).

דעת : ismeretet.

קלי נשמע : nem hallatszik.

קנן : zengésük (תו : קני).

תכל : világ.

מליהם : szavuk (תו : מלה).

קמתן : mint vőlegény.

מחפתו : mennyezetéből (תו : חפה).

שויש : ujjong, örvend (שויש tőből kal, f. csel).

קנבור : mint hős.

לרוץ ארצה : pályát futni (רוץ tőből kal, főnévi igenév viszonyraggal).

ותקופתו : és fordulása.

נסתר : rejtőzhetik (נסתר tőből nifal, melléknévi igenév).

מחמתו : heve elől (תו : חמה).

משיבת נפש : léleküditő.

מאירת עינים : szemeket világo-
sító.

ומפּוּרָב : sok szinaranynál.

ומתוקים : és édesebbek (egyes : מתוק).

ונפת צופים : csurgatott méznél.

נזהר : gondosan őrzi (נזהר tőből nifal, melléknévi igenév).

עקב : következés.

שגיאות : tévedések (egyes : שגיאה).

מי יבין : ki figyeli meg (יבין tőből kal, f. csel).

השד : tartsd vissza (השד tőből kal, felsz. m.).

איתם : tökéletes.

והגיון לבי : és szívem indulata.

VII.

ישב : aki ül, lakozik.

בסתר : oltalmában.

עליון : fenséges.

בצל שדי : a Mindenható ár-
nyékában.

יתלין : pihen.

מחסו : védelmem.

ומצודתי : és váram, (תו : מצודה).

מפח : csapdától, törtől.

קיש : kifejlesztett.

מדבר היות : veszedelmes ra-
gálytól.

באברתו : szárnyával, (תו : אברה).

יכד לד : befed téged.

ותחת כנפיו : és szárnyai alatt,
(תו : כנה).

תחסה : védelmet találsz.

צנף : pajzs.

ונסחרה : és vért.

מפחד : rémtől.

מחץ יעוף : repülő nyiltól.

באפל : homályban.

מקטב : betegségtől.

ישוד : pusztít.

צהרם : délben.

מצדד : oldalad mellől.

אזה : ezer.

ורבבה : és tizezer.

לא יגש : nem lép.

תביט : látod.

ושלמת : és büntetését.

מעונה : lakóhelyedről (תו : מעון).

לא תאמה : nem érhet.

ונגע : és baj, csapás.

על-בפנים : tenyéren (egyes : פה).

פן תגור : hogy ne ütközzék.

על שחל : orozslánra.
 וקפתן : és viperára.
 תדרדך : lépsz.
 תרמם : letiprasz.
 קפיר : oroszláncolyköt.

ותנין : sárkányt.
 קשק : szeret, kedvel.
 ונאפקטהו : megszabadítom.
 ונאשגבהו : felmagasztalom őt.

A) Teljes tövű igék ragozott alakjai: a) *Kal*, bef. csel. קשק, f. csel. תדרדך, תרמם, ותנין; (a második szótagban – hangzóval) וקפתן, főnévi igenév לשקרה (viszony- és tárgyraggal). — b) *Piel*, f. csel. (tárgyraggal) ונאפקטהו, ונאשגבהו, ונאחלצהו. — c) *Hifil*, f. csel. (tárgyraggal) ונאכבדהו, ונאשביעהו. Tő: קשק, דרדך, רמם, קלץ (= magasztos volt), קלץ (= kihuzott), קבד (= nehéz volt).

B) Hiányos tövű igék ragozott alakjai: a) *Kal*, f. csel. ונאשגבהו, ונאחלצהו. — b) *Hifil*, f. csel. ונאכבדהו, ונאשביעהו. Tő: גבה, חלץ, קבד, שגב, שביע, חלץ.

C) Hiányos tövű igék ragozott alakjai:

1. Az első tö-mássalhangzó א vagy י. Tő: אמר, ידע, ישב, קבד. *Kal*, bef. csel. ידע, f. csel. אמר, melléknévi igenév ישב.

2. A második tö-mássalhangzó ו. Tő: (főn. igen.) עוף, לון. a) *Kal*, f. csel. ועוף. — b) *Hitpael*, f. csel. ויתלונן.

3. A harmadik tö-mássalhangzó א, vagy ה. Tő: ירא, יקר, יצא, יצא. a) *Kal*, f. csel. ירא, יקר, יצא, יצא (piél). — b) *Piel*, f. csel. יצא. — c) *Hifil*, f. csel. ונאראהו, ונאראהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו (piélben). a) *Kal*, f. csel. ונאראהו, ונאראהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו (piélben). — b) *Piel*, f. csel. ונאראהו, ונאראהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו (piélben). — c) *Hifil*, f. csel. ונאראהו, ונאראהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו (piélben).

4. Egyes eltérésű nyugvó igék. Tő: ירא, יצא, יצא. a) *Kal*, f. csel. ונאראהו, ונאראהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו (piélben). — b) *Piel*, f. csel. ונאראהו, ונאראהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו (piélben).

D) Iker-mássalhangzós tő. a) *Kal*, f. csel. ונאראהו, ונאראהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו (piélben). — b) *Hifil*, folyó csel. ונאראהו, ונאראהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו, ונאענהו (piélben).

VIII.

הוד : fenséget.
 והדר : és diszt.
 עטה : körülburkolja (tőből kal, melléknévi igenév).
 נוטה : kiterjeszti (tőből kal, melléknévi igenév).
 קריעה : kárpitként.

המקרה : boltozza (קה, tőből piél, melléknévi igenév).
 עליהו : emeleit (tő : עליה).
 עבים : felhőket (tő : עב).
 רכובו : szekerévé
 משרתו : szolgálivá (tő : משרת).

לִּהְיוֹת : lobogó (לִּהְיוֹת többől kal, melléknévi igenév).

יָסַד : megalapította.

עָרַם מְכוּוֹנָה : oszlopaira (tő : מְכוּוֹן).

בַּל־תִּמּוֹט : hogy meg ne inogjon (טוֹט többől nifal, f. csel.).

מִן־גַּעֲרָתָךְ : fenyegetésedtől (tő : גַּעֲרָה).

רָעָקָה : dörgésed.

יִתְפּוּז : megremegnek (פּוּז többől nifal, f. csel.).

בְּקַעֲוֹת : völgyekbe (tő : בְּקַעֲוָה).

וַיִּשְׁבְּרוּ : oltják (שָׁבַר többől kal, f. csel.).

פָּרְאִים : vadak (tő : פָּרָא).

צִמְאָם : szomjukat (tő : צִמָּא).

עֲפָאִים : gallyak.

הָצִיר : fű.

לְעִבְדָהּ : szolgálatára (tő : עִבְדָה).

תְּהִילָה : ragyogóvá tenni (תְּהִילָה többől hifil, főnévi igenév viszonyraggal).

סָעַר : erősítse (סָעַר többől kal, f. csel.).

וַיִּקְנְנוּ : fészkelnek (קָנַן többől piél, f. csel.).

הַמִּסִּדָה : gólya.

לַיְעֵלִים : zergéknek.

לַשְׁפָּנִים : evetkéknek (egykes : שָׁפָן).

לְמוֹעֲדֵים : időmeghatározásra.

שְׂאֵנִים : orditanak (שָׂאָן többől kal, melléknévi igenév többes).

לְטָרַף : prédáért.

וַיִּאֲסֹפוּ : elrejtőznek (סָפַף többől nifal, f. csel.).

וְאֶל־מַעֲוֹנָהּ : és tanyáikon.

וַיִּרְבְּצוּ : lehevernek (רָבַץ többől kal, f. csel.).

לְקַעֲלוֹ : munkájára (tő : קָעַל).

בְּזִמְנוֹתָיֶיךָ : szerzeményeddel.

וַיִּרְחַב יְרֵדִים : széles.

וַיִּאֲזֶן מִקְפָּר : megszámlálhatatlan.

אֲנִיּוֹת : hajók (egykes : אֲנִיָּה).

לְלוֹתָן : Levijátán (vizi szörnyeteg neve).

וַיִּצְרָף : alkottál (צָרַף többől kal, bef. csel.).

קָשַׁק : hogy játszadozzék (קָשַׁק többől piél, főnévi igenév viszonyraggal)

וַיִּשְׁבְּרוּ : reménykednek (שָׁבַר többől piél, f. csel.).

וַיִּלְקְטוּ : felszedik (לָקַט többől kal, f. csel.).

וַיִּבְהֲלוּ : ijedeznek (בָּהַל többől nifal, f. csel.).

תַּסֵּף : véget jelölsz (סָפַף többől kal, f. csel.).

וַיִּגְוֹעוּ : kimulnak (גָּוַע többől kal, f. csel.).

הַמִּבֵּיט : letekint (בָּטַט többől hifil, melléknévi igenév).

וַתִּרְעַד : megrendül (רָעַד többől f. csel.).

וַיַּעַרְבֵן : érint (עָרַב többől kal, f. csel.).

וַיִּעָשֶׁן : füst száll fel belőlük (עָשַׁן többől kal, f. csel.).

בְּעוֹרֵי : mig vagyok, v. élek (עוֹר = meg).

וַיִּעֲרַב : legyen kedves (עָרַב többől kal, f. csel.).

וַיִּשְׂחַד : beszédem (tő : שָׁחַד).

וַיִּתְמוּ : vessezenek (תָּמַם többől nifal, f. csel.).

IX.

על־נְהוֹרוֹת בָּבֶל : Bábel folyóinál (egyes : נְהַר).

מִדּוֹן גּוֹדְלוֹתֵינוּ : midón gondoltunk (בָּרַת
többől kal, főnévi igenév viszony-
és személyraggal).

עַרְעָרִים : füzekre (egyes :
עָרְבָה).

תָּרִינוּ : aggattuk (תָּלָה
többől kal, bef. csel.).

כְּנֻדוֹתֵינוּ : hárfáinkat (egyes :
כְּנֹד).

שָׁאַלוּ : kivántak tőlünk (שָׁאַל
többől kal, bef. csel.).

שׁוּבֵינוּ : fogságba hurczolóink.

דְּבָרֵי־שִׁיר : énekszót.

וְתוֹלְלֵינוּ : és gúnyolóink.

אִם־אֶשְׁכַּחְךָ : ha elfeledlek téged
(תִּשְׁכַּח
többől kal, f. csel. tárgy-
raggal).

תִּדְבֵק : tapadjon (דָּבַק
többől kal, f. cs.).

רַחֲמֵי : inyemhez (רָחַם
többől).

עָרוּ : bontsátok le (עָרָה
többől piél, felszól. m.).

עַד הַיְסוּד בָּהּ : alapjáig.

הַשְּׂדוּדָה : elpusztult, pusztulásra
méltó (שָׂדַד
többől kal, mellékn.
igen. nőn.).

אֶשְׂרֵי : üdv annak.

שָׁשַׁלְמֶךָ : ki megfizeti neked,
megtorolja rajtad (שָׁלַם
piél többől f. csel. ; שָׁ e h. אָשַׁר).

X.

אֶל־יַד נְבִרְתָּהּ : urnője kezére.

עַד שְׂוִינֵנוּ : miglen megkönyö-
rül rajtunk, (שָׁוַן
többől piél, f. csel. ;
שָׁ ר. rövidülés ebből : אֶשֶׁר).

שָׁבַענוּ : beteltünk, jóllaktunk
(שָׁבַע
többől kal, bef. csel.).

בוֹז : gyalázattal.

הַלְעַג : gúnyjával.

הַשְּׂאֵנִים : gondtalanok.

לְגֵאֵי־זִנִּים : kevélyek.

XI.

לִילֵי : Ha.

בְּלַעֵינוּ : elnyeltek volna ben-
nünket (בָּלַע
többől kal, bef. csel. tárgyraggal).

בְּהִרְוֹת : midón fölgerjedd, (הִרְוָה
többől kal, főnévi igen. viszony-
raggal).

שָׁשַׁבּוֹנוּ : elsodort volna min-
ket (שָׁשַׁבּ
többől kal, bef. csel. tárgyraggal).

נִחְלָה : ár.

לְשֵׁנֵיהֶם : foguknak (לָשַׁן
többől).

כְּצִפּוֹר : mint a madár.

נִמְלֹטָה : megmenekült (נִמְלַט
többől nifal, bef. csel.).

XII.

מִמְעַמְמֵיכֶם : mélységekből.

לְמַעַן תִּזְרָא : hogy félve tisztel-
jenek (זָרָא
többől nifal, f. csel.).

קָוִיתִי : remélek (קָוָה
piél többől bef. csel.).

הוֹחֲלֵתִי : bizakodom (חָלַל
többől hífil, bef. csel.).

קָדוֹת : megváltás.

XIII.

שִׁיר לְמַעֲלוֹת : Zarándokének.

אָשָׁא : felemelem (אָשָׁא תּוֹבֵל)

kal. f. csel.)

לְמוֹט : inogni, (מוֹט תּוֹבֵל kal,

főnévi igen. viszonyraggal).

יָנוּם : szunnyad (יָנוּם תּוֹבֵל kal,

f. csel.).

יִישָׁן : alszik, (יִישָׁן תּוֹבֵל kal,
f. csel.).

צִלָּה : árnyékos, (צִלָּה תּוֹבֵל).

עֲלֵיךָ יָמִינֶךָ : jobb kezéd felől.

לֹא יִכְפֹּה : nem ver téged, (יִכְפֹּה
תּוֹבֵל hifl, f. csel. tárgyraggal).

OR
Könyvtára
ZSE

F)

A héber nyelvten elemei.

1. §. A héber nyelvhangok és betűk:

a) *Mássalhangzók* (Alef-bét):

א = אָהָה (a mai kiejtésben hangtalan).

בּ = בֵּית = b; בּ = v.

גּ = גִּמְרָה = g.

דּ = דָּלָת = d.

הּ = הָא = h.

וּ = וָו = v.

זּ = זָזָן = z.

חּ = חֵית = ch.

טּ = טֵית = t.

יּ = יָד = j.

כּ = כָּה = k; כּ = ch.

לּ = לָמָד = l.

מּ = מֵים = m.

נּ = נָוֶן = n.

סּ = סָמָד = sz.

עּ = עֵוֶן (a mai kiejtésben hangtalan).

פּ = פָּא = p; פּ = f.

צּ = צָדֵי = c.

קּ = קֵוֶה = k.

רּ = רֵישׁ = r.

שׁ = שֵׁן = s; שׂ = sz.

תּ = תָּוֶו = t; תּ = sz.

Végbetűk:

ךּ = k, ךּ = ch, ם = m, ן = n,

ף = f, ף = cz.

b) *Magánhangzók:*

— = פֶּתַח = á.

ֶ, ֵ, ִ = קָוֶל = e, ê, í.

ִ, ֵ, ֶ = חֵיָק = i, í.

ִ = קָבוֶץ = u.

ִ = קָמָץ = ó, a.

ִ, ֵ, ֶ = צָרֶה = é.

ִ, ֵ, ֶ = חֵוֶלָם = au.

ִ = שֵׁרָק = ú.

c) *Félhangzók:*

ֶ = שֵׁוֶא = ë (igen rövid e).

ֶ, ֵ, ִ = חֵטָף = ä, ê, ö (igen rövid a, e, o).

Az előbbi egyszerű,

az utóbbi összetett s'vá.

2. §. Az egyszerű s'vá: vagy *nyugvó s'vá* (שְׂוֹא נֹחַ), mely a szótag végén van s a kiejtésben nem hangzik (pl. מִדְּבַר, יִצְחָק), vagy *mozgó s'vá* (שְׂוֹא נָע), mely a szótag elején van s azt jelenti, hogy az illető mássalhangzó, melynek betűje alatt van, a következő szótaghoz vonandó (pl. וְהָאָרֶץ בְּרֵאשִׁית). Szó elején s hosszú magánhangzók után a s'vá mindig mozgó. Az א, ע, ח, ה mássalhangzók az egyszerű s'vát nem kedvelik, s helyette, hol a nyelvtani szabály kívánja, összetett s'vával hängzanak, pl. אֲדֹן úr; אֲרָנִי uram; עֲבָדְךָ szolga; עֲבָדִים szolgák.

3. §. A mássalhangzók betűiben levő pontnak neve: *dáges* (דָּגֶשׁ). A dáges kétféle: a) *erős dáges* (דָּגֶשׁ חֹזֵק), mely azt jelenti, hogy az illető mássalhangzót erősen (kettőztetve) kell kiejteni (pl. הַשָּׂמַיִם הַשְּׂמַיִם); b) *gyöngé dáges* (דָּגֶשׁ קָל), mely a ב, פ, כ, ת betűkben azt jelzi, hogy ezek b, k, p, t hangokkal ejtendőek (mig ב = v, כ = ch, פ = f, ת = sz). Gyöngé dáges van a ד, ט betűkben is, de ez a kiejtésen nem változtat.

Az א, ע, ח, ה, ר hangok nem erősíthetők dágesselel, miért is ott hol a nyelvtani szabály szerint dágest kellene nyerniök, ezt a megelőző magánhangzónak pótló nyujtása helyettesíti (תְּשֻׁלִּים הַדָּגֶשׁ), amidőn az —-ből —, az —-ből —- lesz, pl. רֵאשׁ fej: névelővel הָרֵאשׁ (nem הֵרֵאשׁ).

A ה-ben levő pont a szó végén azt jelenti, hogy e mássalhangzó nem néma, vagyis kiejtendő. Az ily ה-nak neve מְפִיק. Ez, valamint a ח és ע a szó végén יֵ וֵ — magánhangzók után — toldalék-magánhangzót nyer, mely a hozzátartozó mássalhangzó előtt hangzik, pl. רַע, אֲלֹהִים, רוּחַ, בֹּחַם. Az ily patachnak neve: פֶּתַח גְּנוּבָה (patach furtivum = »lopott patach«).

4. §. A hangsúly és dallam jelzésére a szó felett vagy alatt levő apró hangjegyek (זְנוּיָה) szolgálnak. A héberben a hangsúly vagy az utolsó, vagy az utolsóelőtti szótagon van.

5. §. A hangsúlytalan szó a következő hangsúlyos szóval egy vízszintes vonással (ֿ) van összekötve. Ennek neve מְקוּף (pl. נוֹהֵי־עָרֵב).

6. §. A magánhangzótól balra levő függő vonalka (') azt jelenti, hogy az illető magánhangzót nyomatékkal kell kiejteni. Ennek neve: מְּוֹתֵי s *utána a s'vá mindig mozgó* (pl. מְּוֹתֵי קִרְיָה).

7. §. A **névelő** jele a héberben a szó elébe tett ה־, illetve ש, ע és ר hangok előtt ה־ szótag, pl. מֶלֶךְ király: הַמֶּלֶךְ a király, אֶרֶץ föld: הָאֶרֶץ a föld. A névelőt követő mássalhangzó erős dágessel hangzik (pl. הַשֶּׁבֶת).

8. §. A héberben a névszók vagy *hím-*, vagy *nőneműek*. Az utóbbiak igen gyakran ה־ végzetűek, pl. תּוֹרָה tóra, תַּנְּחָה tan, בְּרַךְ áldás.

9. §. A **többesszám** képzője a hímnemű névszóknál rendszeren ים -, a nőneműeknél pedig ות -, pl. סוּסִים ló: סוּסִים lova-k; בָּרְמָה barom: בְּרֵמוֹת barmo-k. A héberben *kettős szám* is van oly névszóknál, melyek páros fogalmat jelölnek. Ennek képzője: ים - pl. יָד kéz: יָדַי keze-k, רֶגֶל láb: רַגְלַי lába-k, עֵין szem: עֵינַי szeme-k, אוֹז fül: אוָזַי füle-k.

10. §. A **viszonyragok**: ב־, בֵּ- = *-ban, -ben; -n; -n*; ל־ = *nak, -nek; -hoz, -hez; -n*; מֵ- = *-tól, -től; -ból, -ből; -n*; כֵּ-, כֶּ- = *-kép, -ként, mint*. Ezek a ragok a névszó *elő* járulnak; ellenben *háttuljáró* rag. ה־ = *-ba, -be; -ra, -re* (hely jelölésére), pl. בַּיִת = ház, בְּבַיִת = ház-ban, לְבַיִת = ház-nak, מִבַּיִת = ház-ból, קִבַּיִת = ház-ként, בֵּיבַיִת = ház-ba.

Ugyancsak a névszó viszonyát jelölik az eléje helyezett külön álló *viszonyszócskák* (praepositio), mint: אֶת = *-t* (tárgyrag); אֶל = *-hoz, -hez; -nak, -nek*; עַל = *-n; -ra, -re* (helyrag); *fölött*; עִם = *-val, -vel*; מִן = *-tól, től; -ból, -ből*; בֵּין = *között*, תַּחַת = *alatt* stb.

11. §. A **birtokos személyragok** (pl. סוּסִים = ló):

a) *Egy birtokos, egy birtok.*

1. sz.	י -	סוּסִי = lova-m.
2. sz.	ד -	סוּסֵי, סוּסֵי = lova-d.
3. sz.	ו -	סוּסֵיהֶם, סוּסֵיהֶם = lov-a.

b) Több birtokos, egy birtok.

1. sz. לוֹנֵנוּ = lov-unk.
 2. sz. לוֹנֵנוּם }
 3. sz. לוֹנֵנוּם } ^{ha a birtokos nőnemű} לוֹנֵנוּם, לוֹנֵנוּם = lova-tok.
 לוֹנֵנוּם, לוֹנֵנוּם = lov-uk.

c) Egy birtokos, több birtok.

1. sz. לוֹאִי = lov-aim.
 2. sz. לוֹאִיךָ }
 3. sz. לוֹאִיךְ } ^{ha a birtokos nőnemű} לוֹאִיךָ, לוֹאִיךָ = lov-aid.
 לוֹאִיךָ, לוֹאִיךָ = lov-ai.

d) Több birtokos, több birtok.

1. sz. לוֹאִינֵנוּ = lov-aink.
 2. sz. לוֹאִינֵנוּם, לוֹאִינֵנוּם }
 3. sz. לוֹאִינֵנוּם, לוֹאִינֵנוּם } = lov-aitok.
 לוֹאִינֵנוּם, לוֹאִינֵנוּם = lov-aik.

12. A **függő viszony** (סמיכות, *status constructus*) két szónak szorosabb kapcsolata, mely főképp a *birtokviszonynak* jelzésére szolgál. Ilyenkor a birtokot jelző szó a birtokos előtt áll s hangsúlyával is szorosan ehhez fűződik, pl. סֵפֶר = könyv: סֵפֶר תּוֹרָה = a Tóra könyve; קוֹל = hang: קוֹל הַשָּׁפָר = a sófárkürt hangja; מֶלֶךְ = király: מֶלֶךְ הָעוֹלָם = a világ királya.

Függő viszony esetén a birtokot jelző szónak hangzásában, különösen magánhangzóiban igen sokszor változás (rövidülés) áll be, olykép, hogy pl. az -ból -, az -ból -, két egymást követő - között az első s'vá-vá, a második - -vá lesz, mint: הָר = hegy: הַר הַצְּבָאוֹת = Isten hegye; בֵּן = fiú: בֵּן אַבְרָהָם = Ábrahám fia; דְּבָר = szó: דְּבַר מֹשֶׁה = Mózes szava.

A nőnemű szónak הִ - végzete a függő viszonyban ת -ra változik, pl. תּוֹרָה = Tóra: תּוֹרַת מֹשֶׁה = Mózes Tórája; הַיָּהּ = állat, vad: הַיַּת הַשָּׂדֶה = a mező vadja.

A himnemű szók többesének יִים - képzője a függő viszonyban יִ -re változik; ellenben a nőnemű szók többesének יִת - képzője ilyenkor változatlan marad, pl. דְּבָרִים = szavak: דְּבָרֵי תּוֹרָה = a Tóra szavai; מִצְוָה = parancs: מִצְוֹת ה' = az Örökkévaló parancsai.

13. Számnevek. Töszámnevek:

אֶחָד = 1, nőn.	אֶחָת	שֵׁשׁ = 6, nőn.	שֵׁשׁ
שְׁנַיִם = 2, »	שְׁתַּיִם	שִׁבְעַת = 7, »	שִׁבְעָה
שְׁלֹשׁ = 3, »	שְׁלֹשָׁה	שְׁמֹנֶה = 8, »	שְׁמֹנֶה
אַרְבַּע = 4, »	אַרְבָּעָה	תֵּשַׁע = 9, »	תֵּשַׁעָה
חֲמִישׁ = 5, »	חֲמִשָּׁה	עָשָׂר = 10, »	עָשָׂרָה

Sorszámnevek ראשון első; שני második; שלישי harmadik; רביעי negyedik; חמישי ötödik; ששי hatodik; שביעי hetedik; שמיני nyolczadik; תשיעי kitencedik; עשירי tizedik.

14. §. Névmások:

a) Személyes névmások

אֲנִי, én.	אֲנִי = én.	אֲנִי, vagy אֲנִי = mi.
אַתָּה, nőn.	אַתָּה = te.	אַתָּם, nőn.
הוּא, »	הוּא = ő.	הֵם, »
		הֵן = ök.

b) Mutató névmások: זֶה, nőn. זאת (névelővel: הַזֶּה, הַזֹּאת) ez, אֵלֶּה = ezek; הַהוּא, nőn. הַהוּא = az, amaz (pl. בַּיּוֹם הַהוּא ama, v. azon a napon).

c) Vonatkozó névmás: אֲשֶׁר = aki, amely, ami.

d) Kérdő névmás: מִי = ki, מַה, מָה, מֶה = mely, mi.

15. §. Az ige a héberben három tő-mássalhangzóból (שֵׁרֶשׁ) áll, melyek közül az első a הִפְעֵל, a második az הִפְעַל, a harmadik a הִפְעִיל — Az igenek két időalakja van, melyek közül az egyik a *befejezett* (mult. perfectum, עָבַר), a másik a *folyó* (beálló, be nem fejezett, imperfectum, עָתִיד) cselekvés kifejezésére szolgál. A tő rendszeren a befejezett cselekvés egyes számú 3. személyének alakjából ismerhető fel.

E két időalakon kívül van *felszólító* módja (imperativus, צִוֵּה), *főnévi igeneve* (infinitivus, מְקוּר) és *melléknévi igeneve* (participium, בְּיָנוּחַ). A *jelen idő* (הַיּוֹם) a személyes névmások és a melléknévi igenév összetételével képződik.

16. §. Azokat az értelmi változásokat, melyeket a magyarban szenvedő, gyakorító és mozzanatos, műveltető és visszaható képzőkkel fejezünk ki, a héber igeen *előljáró képzők* és

belső töváltozások jelölik. Ezeknek megfelelőleg a héber igeragozásnak *hét alakja* (ז'ג'ג) van, melyeknek héber nevei: הַפְעֵל קָל, הַפְעֵל הַפְעֵל, הַפְעֵל הַפְעֵל, הַפְעֵל הַפְעֵל.

17. §. A *kal* (קָל) az egyszerű cselekvő ige ragozásának alakja, melynek példája:

a) *Befejezett cselekvés* (perfectum).

Egyes		Többes	
1. sz. שָׁמַרְתִּי	= őriz-tem.	שָׁמַרְנוּ	= őriz-tünk.
2. sz. שָׁמַרְתָּ	= őriz-tél.	שָׁמַרְתֶּם, שָׁמַרְתִּין	= őriz-tetek.
3. sz. שָׁמַרְתִּי	= őrizte-tt.	שָׁמַרְתֶּם,	őriz-tek.

ha az alany nőnemű

b) *Folyó cselekvés* (imperfectum).

1. sz. אֶשְׁמַר	őrizni fogok	נֶשְׁמַר	őrizni fogunk
2. sz. תִּשְׁמַר	stb. vagy תִּשְׁמְרוּ	stb. vagy תִּשְׁמְרוּ	stb. vagy תִּשְׁמְרוּ
3. sz. שָׁמַרְתִּי	őrizek stb.	שָׁמַרְתֶּם	őrizünk stb.

ha az alany nőnemű

c) *Fölszólító mód.*

2. sz. שָׁמַר, nőn. שָׁמְרִי = őriz-z. שָׁמְרוּ, nőn. שָׁמְרֵנָה = őriz-zetek.

d) *Főnévi igenév.*

שָׁמַר őriz-ni, בִּישְׁמַר őrizés-ben, midőn őrzi, לִישְׁמַר őrizés-nek, hogy megőrizze, מִישְׁמַר őrizés-től, בִּישְׁמַר őrizés-kép.

e) *Melléknévi igenév.*

שָׁמַר, nőn. שָׁמְרָה, v. שָׁמְרַת őriz-ő; többes: שָׁמְרִים, nőn. שָׁמְרוֹת őriz-ők. — שָׁמַר, nőn. שָׁמְרָה őrizte-tt; többes: שָׁמְרוֹת, nőn. שָׁמְרוֹת.

Ebből *jelen idő*: אֲנִי שָׁמַר én őrizek, אַתָּה שָׁמַר te őrizel, הוּא שָׁמַר ő őriz; többes: אֲנַחְנוּ שָׁמְרוֹת mi őrizünk, אַתְּם שָׁמְרוֹת ti őriztek, הֵם שָׁמְרוֹת ők őriznek.

18. §. Az egyszerű ige szenvedő alakja a *nifal* (נִפְעַל), melynek képzője a tő elé helyezett נִ. Ez a mássalhangzó a folyó cselekvés, felszólító mód és főnévi igenév alakjaiban a tő első mássalhangzójához hasonúl, mely ennek következtében megerősödik, azaz *dágest nyer*, így lesz pl. אֲנִי שָׁמַר ebből: אֲנִי שָׁמַר.

Az egyszerű szenvedő ige ragozásának példája:

a) *Befejezett cselekvés (perfectum).*

Egyes:

1. sz.	נִשְׁמְרָתִי		=	őriz-tettem
2. sz.	נִשְׁמְרָתְךָ	} ha az alany nőnemű		נִשְׁמְרָתְךָ = őriz-tettél.
3. sz.	נִשְׁמְרָתָהּ			נִשְׁמְרָתָהּ = őriz-tetted.

Többes:

1. sz.	נִשְׁמְרָנוּ		=	őriz-tettiünk.
2. sz.	נִשְׁמְרָתְכֶם	} ha az alany nőnemű		נִשְׁמְרָתְכֶם = őriz-tettetek.
3. sz.	נִשְׁמְרָתֵיהֶן			=

b) *Folyó cselekvés. (imperfectum).*

Egyes:

1. sz.	אֶשְׁמַר		=	őriz-tetni fogok.
2. sz.	תִּשְׁמַר	} ha az alany nőnemű		תִּשְׁמַרְי = vagy
3. sz.	וְאֶשְׁמַר			תִּשְׁמַר = őriz-tetem stb.

Többes:

1. sz.	נִשְׁמַר			
2. sz.	תִּשְׁמַרְוּ	} ha az alany nőnemű		תִּשְׁמַרְוּ = őriz-tetni fogunk
3. sz.	וְנִשְׁמַרְוּ			stb.

c) *Fölszólító mód.*

2. sz. הִשְׁמַר, nőn. הִשְׁמַרְי őriz-tessél; הִשְׁמַרְי, nőn. הִשְׁמַרְיֵי őriz-tessenek.

d) *Főnévi igenév.*

הִשְׁמַר őriz-tetni; בְּהִשְׁמַר őriz-tetésben, לְהִשְׁמַר őriz-tetésnek, מִהִשְׁמַר őriz-téstől, בְּהִשְׁמַר őriz-tetékép.

e) *Melléknévi igenév.*

נִשְׁמַר, nőn. נִשְׁמְרָה, vagy נִשְׁמְרָת; többes: נִשְׁמְרָיִם, nőn. נִשְׁמְרָוֹת őrizettt vagy őriz-tetett.

19. §. A *piél* (פעל) ragozási alak a cselekvés mozzanatoságát, erősségét, vagy folyamatosságát jelöli, pl. $\text{שָׁבַר} =$ tört: $\text{שָׁבַר} =$ összetört, zúzott; $\text{יָסַפֵּר} =$ számol, olvas: $\text{יָסַפֵּר} =$ elbeszél; $\text{שָׁלַח} =$ küldött: $\text{שָׁלַח} =$ elbocsátott, szabadon eresztett. Igen gyakran a piél a cselekvés átható voltát jelöli, különösen midőn a kal át nem ható, pl. $\text{שָׂמַח} =$ örvendett: $\text{שָׂמַח} =$ örvendeztetett; $\text{לָמַדְתִּי} =$ tanultam: $\text{לָמַדְתִּי} =$ tanítottam; $\text{טָהַרְתִּי} =$ megtisztultam: $\text{טָהַרְתִּי} =$ megtisztítottam. — A *pual* (פָּעַל) a piélnek szenvedő alakja, pl. $\text{יִבְקַשׁ} =$ keresni fog: $\text{יִבְקַשׁ} =$ kerestetni fog.

A piél és pual ismertető jele a második tö-mássalhangzó-nak erős dágessel való ejtése. Ragozásuk példái:

Befejezett cselekvés

	Piél			Pual		
Egyes	1. sz.	דִּבַּרְתִּי		שָׁלַחְתִּי		} elbocsátottam stb.
	2. sz.	דִּבַּרְתָּ	nőn. דִּבַּרְתְּ	שָׁלַחְתָּ	nőn. שָׁלַחְתְּ	
	3. sz.	דִּבַּר	» דִּבְרָה	שָׁלַח	» שָׁלַחָה	
Több.	1. sz.	דִּבַּרְנוּ		שָׁלַחְנוּ		} elbocsátottam stb.
	2. sz.	דִּבַּרְתֶּם	» דִּבַּרְתֶּן	שָׁלַחְתֶּם	» שָׁלַחְתֶּן	
	3. sz.	דִּבְרוּ		שָׁלַחוּ		

Folyó cselekvés

	Piél			Pual		
Egyes	1. sz.	דֹּבֵר		דֹּשֵׁר		} el fogod bocsátani stb.
	2. sz.	דֹּבֵר	nőn. דֹּבְרִי	דֹּשֵׁר	nőn. דֹּשְׁרִי	
	3. sz.	יֹדֵבֵר	» דֹּבֵר	יֹדֵשֵׁר	» דֹּשֵׁר	
Több.	1. sz.	נֹדְבֵר		נֹדֵשֵׁר		} el fogod bocsátani stb.
	2. sz.	דֹּבְרוּ	» דֹּבְרֵנָה	דֹּשְׁרוּ	» דֹּשְׁרֵנָה	
	3. sz.	יֹדְבוּ	» דֹּבְרֵנָה	יֹדְשׁוּ	» דֹּשְׁרֵנָה	

Fölszólitó mód

Egyes	1. sz.	דִּבֵּר	nőn. דִּבְרִי	—	—
	2. sz.	דִּבְרוּ	» דִּבְרֵנָה	—	—

Főnévi igenév

$\text{דִּבֵּר} =$ beszélni, ragokkal: דִּבַּר , דִּבְרָה , stb.

$\text{דִּבְרוּ} =$ megszámoltatni, ragokkal: דִּבְרֵנָה , דִּבְרֵנָה

Melléknévi igenév

Egyes.	מְדַבֵּר , nőn. מְדַבְּרָה v. מְדַבְּרַת	מְשַׁלַּח	nőn. מְשַׁלַּחָה	vagy מְשַׁלַּחַת
Több.	מְדַבְּרִים » $\text{מְדַבְּרוֹת} =$ beszélő stb.	מְשַׁלְּחִים » מְשַׁלְּחוֹת	מְשַׁלַּחָה	elbocsátott stb.

20. §. A *hifil* (הפעיל) *müveltető* alak, melynek képzője az igető elé járuló ה־ (ס, ע, ח kezdő mássalhangzók esetén ה־) szótag. Ezenkívül ismertető jele a második tő-mássalhangzó ' — hangzója, mely mássalhangzón kezdődő személyrag előtt —-ra rövidül, pl. קָרַב (kal) = közeledett: hifil הִקְרַיִב = közelített, bemutatót (áldozatot), הִקְרַיִבְתִּי = közelítettem; עָמַד = állott: הִעֲמִיד = állított, הָוּק = erős volt: הִחְוִיַק = megerősítette. — A *hofal* (הפעל) a hifil szenvedő alakja, melynek képzője az igető elé járuló ה־ szótag, pl. הִקְרַיִד = megbizott: הִפְקַד = megbizottat. A folyó cselekvés és melléknévi igenév alakjaiban a ה־ י־ képzőelem elenyészik; de a szókezdő személyragok, illetve ה־ képző hangzója ennek hatása alatt a hifilben —, a hofalban — hangzót nyer. Ragozásuk példái:

Beféjezett cselekvés

	Hifil		Hofal
Egyes 1. sz.	הִקְרַיִבְתִּי		הִפְקַדְתִּי
2. sz.	הִקְרַיִבְתָּ nőn.	הִקְרַיִבְתְּ	הִפְקַדְתְּ nőn.
3. sz.	הִקְרַיִבְתָּ »	הִקְרַיִבְתְּ	הִפְקַדְתָּ »
Több. 1. sz.	הִקְרַיִבְתִּי		הִפְקַדְתִּי
2. sz.	הִקְרַיִבְתֶּם »	הִקְרַיִבְתֶּן	הִפְקַדְתֶּם »
3. sz.	הִקְרַיִבוּ		הִפְקַדוּ

Folyó cselekvés

Egyes 1. sz.	אֶקְרַיִב		אֶפְקַד
2. sz.	תִּקְרַיִב nőn.	תִּקְרַיִב	תִּפְקַד nőn.
3. sz.	יִקְרַיִב »	יִקְרַיִב	יִפְקַד »
Több. 1. sz.	נִקְרַיִב		נִפְקַד
2. sz.	תִּקְרַיִבוּ »	תִּקְרַיִבוּ	תִּפְקַדוּ »
3. sz.	יִקְרַיִבוּ »	יִקְרַיִבוּ	יִפְקַדוּ »

Felsőszólító mód

Egyes 2. sz.	תִּקְרַב nőn.	תִּקְרַיִב	—	—
Több. 2. sz.	תִּקְרַיִבוּ »	תִּקְרַיִבוּ	—	—

Főnévi igenév

הִקְרַב; ragokkal: לְהִקְרַיִב, בְּהִקְרַיִב   הִפְקַד; ragokkal: בְּהִפְקַד, לְהִפְקַד

Melléknévi igenév

Egyes מקריב נון. מקריבה   מקריב נון. מקריבה
Több. מקריבים » מקריבות   מקריבים » מקריבות

21. §. A *hitpaél* (התפעל) főképp visszaható cselekvést jelöl. Képzője a *tő elé járuló* הִתְ szótag, melynek הִ eleme a folyó cselekvés és melléknévi igenév alakjaiban elenyészik csupán a személyragok, illetve a מ־ képző — magánhangzójában hagyván meg eredetibb hangzásának nyomát. Ezenkívül ismertető jele a *második tő-mássalhangzónak erős dágessel való ejtése*, pl. קָדַשׁ = szent lett: הִתְקַדַּשׁ = megszentelni magát; קָבַץ = gyűjtött: הִתְקַבַּץ = összegyűjteni magát, összegyülekezni. Ragozásuk példája:

Befejezett cselekvés

Egyes 1. sz. הִתְקַדַּשְׁתִּי	Több. 1. sz. הִתְקַדַּשְׁנוּ
2. sz. הִתְקַדַּשְׁתָּ נון. הִתְקַדַּשְׁתְּ	2. sz. הִתְקַדַּשְׁתֶּם נון. הִתְ
3. sz. הִתְקַדַּשְׁתָּ » הִתְקַדַּשְׁתֶּם	3. sz. הִתְקַדַּשְׁתֶּם

Folyó cselekvés

Egyes 1. sz. אֶתְקַדֵּשׁ	Több. 1. sz. אֶתְקַדְּדוּ
2. sz. אֶתְקַדֵּשׁ נון. אֶתְקַדְּדוּ	2. sz. אֶתְקַדְּדוּ נון. אֶתְקַדְּדוּ
3. sz. אֶתְקַדֵּשׁ » אֶתְקַדְּדוּ	3. sz. אֶתְקַדְּדוּ » אֶתְקַדְּדוּ

Felszólító mód

Egyes 2. sz. הִתְקַדְּדִי נון. הִתְקַדְּדִי	Több. 2. sz. הִתְקַדְּדוּ נון. הִתְקַדְּדוּ
---	---

Főnévi igenév

הִתְקַדַּשׁ, ragokkal: קָדַשְׁתָּ stb.

Melléknévi igenév

Egyes מִתְקַדֵּשׁ נון. מִתְקַדֵּשׁ	Több. מִתְקַדֵּשׁ נון. מִתְקַדֵּשׁ
------------------------------------	------------------------------------

22. §. Gyakoribb *hangváltások* a rendes igeragozásban:

a) Ha az első tő-mássalhangzó הִ יֵ, ezek *egyszerű mozgó s'vá helyett összetett s'vával* hangzanak (1. fent 2. §.) s hatásuk alatt az előttük álló személyrag hangzója is változik, pl. עָמַד (= állott) többől: קָל, folyó cs. 1. sz. אֶעֱמִיד, 2. sz. תֶּעֱמִיד, 3. sz. יֵעֱמִיד, felsz. m. עֹמֵד, hifil, befej. csel. 3. sz. יִעֲמִיד (= állította); חָלַק (= osztott) többől: felsz. m. חֹלֵק — b) A második tő-mássalhangzónak hang-

zója a folyó csel. és felsz. m. kal és piél alakjaiban, ugyszintén a piél befej. csel. egyes 3. személyében gyakran = (י, illetve = helyett) különösen oly esetekben, midőn a harmadik tő-mássalhangzó י ה י ה, vagy י ה pl. שָׁלַח tőből: kal folyó cs. אֶשְׁלַח (de: אֶשְׁמוֹר), felsz. m. תִּשְׁלַח, felsz. m. שָׁלַח; piél befej. cs. שִׁלַּח, folyó cs. אֶשְׁלַח, felsz. m. שִׁלַּח. Szintúgy számos át nem ható igenél, mint pl. יָלַד (= tanulni fog), יָגֵד (= nagygyá lesz), יָעַק (= erősödjél). — c) Ha az első vagy második tő-mássalhangzó י ה י ה a nifal, piél, pual és hitpaél jellemző erős dágese helyett pótló nyujtást tapasztalunk, pl. הָרַג (= megölt) tőből a nifal folyó cs. 3. sz. יִהְרַג (= megöletik; nem: יִהְרַג, mint יִשְׁמַר), גָּרַשׁ (= elűzött) tőből a piél folyó cs. 3. sz. יִגְרַשׁ (nem: יִגְרַשׁ, mint יִדְבַּר).

23. §. A változtató vav (vav conversivum, ו"ו הַמְּתַקֵּן) az ige elé téve a befejezett cselekvés időalakjának a folyó cselekvés értelmét s viszont a folyó cselekvés időalakjának a befejezett cselekvés értelmét adja, pl. יִשְׁמַר = őrizni fog: נִשְׁמַר = megőriz-te. שִׁמְרָתִי = őriz-tem: וְשִׁמְרָתִי = meg fogom őrizni. A változtató vav (ו) után a folyó cselekvés alakjában az első tő-mássalhangzó erős dágessel hangzik.

24. A héberben ép úgy mint a magyarban, van az igeeknek tárgyas ragozásuk is, a midőn az igealakokhoz a birtokos személyragok csatlakoznak, pl. שִׁמְרָתִי őriztem: שִׁמְרָתֶיךָ őrizte-lek téged, שִׁמְרָתֵי שִׁמְרָתִי őrizte-m őt, שִׁמְרָתֵנוּ őrizte-lek benneteket, שִׁמְרָתֵם őrizte-m őket; שִׁמַּר őrizett: שִׁמְרָתִי őrizett engem, שִׁמְרָתוֹ őrizte őt, שִׁמְרָתֵנוּ őrizett minket, שִׁמְרָתֵם őrizte őket; folyó csel. אֶשְׁמַר megőriz-lek téged, אֶשְׁמַרְם megőriz-em őket stb. A felszólító mód és a főnévi igenév is fölveszik a tárgyragokat.

25. §. A tő-mássalhangzók minősége s a ragozásnak ebből eredő eltérései szerint a héber igeek három osztályba sorakoznak. Ezek: a) A teljes tövűek (שְׁלֵמִים) osztálya, melyeknek mind a három tő-mássalhangzója a ragozásban mindenkor megmarad (mint a fenti példákban). — b) A hiányos tövűek (חֲסֵרִים) osztálya melyeknek első ל י vagy י, illetve harmadik י ה י tő-mássalhangzója a ragozás egyes alakjaiban áthasonul s a következő mássalhangzót dágessel erősíti. — c) A nyugvó tövűek (יָתִים) osztálya,

melyekben a tő-mássalhangzók egyike, vagy többje a kiejtésben nem hangzó, vagyis »nyugvó« נ י ה א massalhangzók közül való s ezek a ragozás bizonyos alakjaiban vagy egyáltalában nem hangzanak, vagy csak a magánhangzói hosszúság jelölésére szolgálnak.

26. §. A hiányos tövü igék ragozásának példái:

I. Az első tő-mássalhangzó נ ("חֲקַרְי פ"ג"). Tő: נָגַשׁ lépett, נָפַל esett. *Kal*, bef. cs. נִגְשָׁתִי, נִפְלַתִי, folyó cs. נָגַשׁ; נָגַשׁ; נָפַל; נָפַל, fölsz. m. נָגַשׁ; נָפַל; נָפַל, fön. igen. נָגַשׁ és נָפַת; נָפַל; mellékn. igen. נָפַל. — *Nifal*, bef. cs. נִגְשָׁתִי, folyó csel. נִגְשָׁתִי, mellékn. igen. נָגַשׁ. — *Hifil*, bef. cs. הִנֵּשׁ הַנִּשְׁתִּי; הִפִּיל, folyó cs. הִנֵּשׁ, fölszól. m. הִנֵּשׁ, mellékn. igen. הִפִּיל. — *Hofal*, bef. cs. הִנֵּשְׁתִּי, mellékn. igen. מָנַשׁ. — *Hitpaél*, bef. cs. הִתְנַפְּלִיתִי, folyó cs. אֶתְנַפֵּל.

II. Az első tő-mássalhangzó ל. Egyetlen idetartozó tő: לָקַח vett. *Kal*, bef. cs. לָקַח לְקַחְתִּי, folyó cs. לָקַח; לָקַח, fölszól. m. לָקַח, fön. igen. לָקַח, raggal: לָקַחְתִּי. — *Nifal*, bef. cs. נִלְקַח, folyó cs. אֶלְקַח. — *Pual* לָקַח. — *Hofal*, folyó cs. וָקַח.

III. Az első tő-mássalhangzó י ("חֲסַרְי פ"ג"). Tő: יָצַק öntött. *Kal*, bef. cs. יָצַקְתִּי, folyó cs. יָצַק; יָצַק.

IV. Az első és harmadik tő-mássalhangzó י. Egyetlen ide tartozó tő: יָתַן adott. *Kal*, bef. cs. יָתַן; יָתַן, többes יָתַתִּים; יָתַתִּי, csel. יָתַתִּי, fölsz. m. יָתַתִּי, fön. igen. יָתַת, és יָתַן, az utóbbi raggal: יָתַתִּי, mellékn. igen. יָתַן. — *Nifal*, bef. cs. נִיָּתַן, folyó cs. יָתַן.

V. A harmadik tő-mássalhangzó ה. Tő: הִצִּיָּק kivágott. *Kal*, bef. cs. הִצִּיָּקְתִּי (e h. הִצִּיָּקְתִּי), folyó csel. אֶצִּיָּק. — *Hifil*, bef. cs. הִצִּיָּקְתִּי.

27. §. A nyugvó tövü igék ragozásának példái:

Az első tő-mássalhangzó א ("נָחִי פ"א"). Tő: אָכַל evett. *Kal*, bef. cs. אָכַלְתִּי, folyó cs. אָכַל; אָכַל, fölsz. m. אָכַל, fön. igen. אָכַל, raggal: אָכַלְתִּי (ból; אָמַר), mellékn. igen. אָכַל. — *Nifal*, bef. cs. נִאָכַלְתִּי, folyó cs. 3. sz. נִאָכַל, fön. igen. הִאָכַל, mellékn. igen. נִאָכַל. — *Pual* אָכַל (főlemész-tetett). — *Hifil*, bef. cs. הִאָכַלְתִּי, folyó cs. הִאָכַל; הִאָכַל, fölsz. m., fön. igen. הִאָכַל, mellékn. igen. מִאָכַל.

II. *Az első tő-mássalhangzó* ך, vagy ך (נחי ע"י). Tő: יָשַׁב ült, יָדַע tudott, יָלַד szült, יָטַב jó volt. *Kal*, bef. csel. יִשְׁבַּע, folyó cs. יִשָּׁב, יָדַע יָדַע, יָדַע יָדַע, יָדַע יָדַע, יָדַע יָדַע; יָטַב יָטַב, fölsz. m. יָשַׁב; שָׁבוּ יָדַע, fön. igen. יָשַׁב, יָדַע יָדַע és יָדַע יָשַׁב, mellékn. igen. יָדַע יָשַׁב. — *Nifal*, bef. cs. יָשַׁב, folyó cs. יָשַׁב, יָדַע יָשַׁב, fön. igen. יָשַׁב, mellékn. igen. יָשַׁב, יָדַע יָשַׁב, — *Hifil*, bef. csel. יָדַע יָשַׁב; הִדְרִיעַ הַיָּמִים הַיָּשֵׁב, folyó cs. הִדְרִיעַ הַיָּמִים הַיָּשֵׁב, fölsz. m. הִדְרִיעַ הַיָּשֵׁב, fön. igen. הִדְרִיעַ הַיָּשֵׁב, mellékn. igen. הִדְרִיעַ הַיָּשֵׁב. — *Hofal*, bef. cs. הִדְרִיעַ הַיָּשֵׁב, mellékn. igen. הִדְרִיעַ הַיָּשֵׁב. — *Hofal*, bef. cs. הִדְרִיעַ הַיָּשֵׁב, mellékn. igen. הִדְרִיעַ הַיָּשֵׁב. Egyéb ragozási alakok szabályosak.

Úgyanily ragozása van a הָלַךְ (= ment) tőnek is némely alakokban, így: folyó cs. הָלַךְ, fölsz. m. הָלַךְ, fön. igen. הָלַךְ. — *Hifil*, bef. cs. הָלַךְ, folyó cs. הָלַךְ, mellékn. igen. הָלַךְ.

III. *A második tő-mássalhangzó* ך, vagy ך (נחי ע"י ר"ע, י"י). Tő: קָוַם fölkelni, שָׂם helyezni, סוּר távozni, בִּין érteni. *Kal*, bef. cs. תָּבִין אָבִין; יָקוּם אָקוּם, folyó cs. יָקוּם אָקוּם; שָׂמוּ שִׁמְתָם, שָׂמוּ; קָם, קָמַתּוּ, קָמַתּוּ. fölsz. m. קָוַם, קָוַם, fön. igen. קָוַם, raggal: קָוַם, mellékn. igen. קָם. — *Nifal*, bef. cs. נָסוּרוּ, נָסוּרוּתָם, נָסוּרוּתָם, נָסוּרוּתָם, folyó cs. נָסוּרוּ, נָסוּרוּתָם, fön. igen. נָסוּרוּ, mellékn. igen. נָסוּרוּ. — *Piel*, bef. cs. קָוַם, קָוַם, קָוַם, קָוַם, folyó cs. קָוַם, קָוַם, fölsz. m. fön. igen. קָוַם, mellékn. igen. קָוַם. — *Pual*, bef. cs. קָוַם, קָוַם, folyó cs. קָוַם, קָוַם, mellékn. igen. קָוַם. — *Hifil*, bef. cs. תָּבִין אָבִין, fön. igen. תָּבִין אָבִין, fölsz. m., fön. igen. תָּבִין אָבִין, mellékn. igen. תָּבִין אָבִין. — *Hofal*, bef. cs. הִקָּוַם, הִקָּוַם, folyó cs. הִקָּוַם, הִקָּוַם, fölsz. m., fön. igen. הִקָּוַם, mellékn. igen. הִקָּוַם. — *Hitpaél*, bef. cs. הִקָּוַם, הִקָּוַם, folyó cs. הִקָּוַם, הִקָּוַם, fölsz. m., fön. igen. הִקָּוַם, mellékn. igen. הִקָּוַם.

IV. *A harmadik tő-mássalhangzó* ך (נחי ל"א). Tő: מָצָא talált, מָלֵא megtelt. *Kal*, bef. cs. מָצָא, מָצָא, מָצָא, nón. 3. sz. מָצָא, מָצָא, מָצָא, fölsz. m. מָצָא, מָצָא, fön. igen. מָצָא, raggal: מָצָא, mellékn. igen. מָצָא. — *Nifal*, bef. cs. מָצָא, מָצָא, folyó cs. מָצָא, מָצָא, fölsz. m., fön. igen. מָצָא, mellékn. igen. מָצָא. — *Piel*, bef. cs. מָלֵא, מָלֵא (betöltöttem), מָלֵא, מָלֵא, folyó cs. מָלֵא, מָלֵא, fölsz. m., fön. igen. מָלֵא, mellékn. igen. מָלֵא. — *Pual*, bef. cs. מָלֵא, מָלֵא, folyó cs. מָלֵא, מָלֵא, fön. igen. מָלֵא, mellékn. igen. מָלֵא.

Tó: בוא jönni. *Kal*, bef. csel. בא, באת, באתי, nón. באה, több. בא, folyó cs. ובוא, אבוא, felsz. m. באו, בואו, fón. igen. בוא, mellékn. igen. בא. — *Hifil*, bef. cs. הבאתי (hoztam), הביא, folyó cs. הביא, הביאו, fölsz. m. הביא, הביאו, fón. igen. הביא, raggal: בהביא, mellékn. igen. הביא.

Tó: ושא vitt. *Kal*, bef. cs. ושא, נושאתי, folyó cs. ושה, ותשה, אשה, fölsz. m. ושא, ושא, fón. igen. ושא, és ושא, mellékn. igen. נושא.

Tó: נקה. *Hifil* הקה megütött. Bef. cs. הקה, הקיתי, nón. 3. sz. הקהה, több. הקו, הקינו, folyó cs. וקה, אקה (változtató vavval: ויד), fölsz. m. הקו, הקה, fón. igen. הבות, הקה, mellékn. igen. מקה. — *Hofal*, bef. cs. הקה, הקיתי, folyó cs. (több.) וקה, mellékn. igen. מקה.

VII. *Iker-mássalhangzós tövű igék* (בפולים), melyekben a második és harmadik tő-mássalhangzó azonos ("ע"ע"). Ezeknek ragozása több alakban az "ע"ו" nyugvó igékhez hasonlít. Tó: גלל. *Kal*, bef. csel. סבותי (körülfogtam), סב, סבות, nón. 3. sz. סבה, több. סבו, סבת, סבנו, folyó cs. יסב, אסב, fölsz. m. סבו, סב, fón. igen. סוב, סוב, raggal: בסוב, mellékn. igen. סב. — *Nifal*, bef. cs. יסב, אסב, folyó cs. יסב, אסב, fón. igen. הסוב, mellékn. igen. יסב, nón. יסבה. — *Piel*, bef. cs. סובב, סובבתי, folyó cs. יסובב, אסובב, fölsz. m., fón. igen. סובב, mellékn. igen. יסובב. — *Pual*, bef. csel. סובב, סובבתי, folyó cs. יסובב, אסובב, mellékn. igen. יסובב. — *Hifil*, bef. csel. יסב, יסבת, יסבתו, több. יסבו, יסבתו, folyó cs. יסב, אסב, fölsz. m., fón. igen. יסב, mellékn. igen. יסב. — *Hofal*, bef. cs. יוסב, יוסבתי, folyó cs. יוסב, אוסב, fón. igen. יוסב, mellékn. igen. מוסב. — *Hitpaél*, bef. cs. התגוללתי, (gördültem), התגולל, folyó cs. יתגולל, אתגולל, fölsz. m., fón. igen. מתגולל, mellékn. igen. מתגולל.

